

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Наукова бібліотека
Університету

В. Г. КРЕМЕНЬ,
І. Ф. БІНЬКО,
С. І. ГОЛОВАЩЕНКО

**ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ТА СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

СЕРІЯ "СТРАТЕГІЯ ПОЛІТИКИ І ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ"

Дарчий примірник
до серії Д.ч.з.

Кн/сх

Київ 1998

138104

1777
K 795

+ 321.01 (477)
ББК 66.2(4УКР)
К79

К79 **Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І.** Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Монографія.— К.: МАУП, 1998.— 92 с.: іл.— Бібліогр.: с. 89.— (Серія “Стратегія політики і політичний аналіз”).

ISBN 966-7312-04-6

У монографії вперше здійснено системне дослідження політичної сфери національної безпеки України. Розроблено концептуальні засади політичної безпеки як цілісної системи політичних інтересів особи, суспільства, держави. Визначено низку пріоритетних національних інтересів і можливих загроз стабільному політичному стану України. Обґрунтовано головні напрями та складові політичної безпеки, запропоновано нову структуру та основні принципи функціонування системи забезпечення політичної безпеки держави.

Для державних і політичних діячів, науковців і аналітиків, а також викладачів і студентів.

ББК 66.2(4УКР)

Видання здійснено за підтримки Фонду
Джона Д. і Кетрін Т. Макартуров

Відповідальний редактор *А. В. Орехов*

ISBN 966-7312-04-6

- © В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько,
С. І. Головащенко, 1998
- © О. В. Овчинніков
(дизайн обкладинки), 1998
- © Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 1998

ВСТУП

Нещодавно Україна відзначила шосту річницю своєї незалежності. Набутий за ці роки досвід свідчить про наявність цілої низки негативних тенденцій, характерних для багатьох сфер життєдіяльності українського суспільства. Зокрема, це зростання соціальної напруженості, низькі темпи політичної стабілізації, наявність проблеми зміцнення державної влади, підвищення ефективності та соціальної спрямованості її функціонування, кризові явища у суспільній свідомості. Безперечно, такі тенденції стали наслідком значних прорахунків у визначенні, розробці та реалізації головних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України. Ці прорахунки великою мірою зумовлені як відсутністю необхідної правової бази, так і браком всебічно обґрунтованих політичних рішень. Поява серйозних теоретичних підстав для таких рішень та аналітичного забезпечення відповідної державно-політичної діяльності стримувалася нерозробленістю загальної теорії національної безпеки та окремих її компонентів, що базувалися б на системних методах дослідження проблем забезпечення інтересів людини, суспільства, держави. Останнім часом почався процес систематичної розробки концептуальних засад проблем національної безпеки та аналізу окремих її компонентів [1; 2]. У пропонованій читачеві монографії вперше висвітлюються результати дослідження авторами важливого аспекту національної безпеки України, а саме політичного. Тому тут робиться наголос насамперед на концептуальних засадах політики забезпечення політичної безпеки України та на загальних принципах створення системи такого забезпечення. Об'єктом аналізу є політична безпека як специфічний стан та показник нормальної життєдіяльності, стабільного та динамічного розвитку українського суспільства. Слід зазначити, що окремі чинники політичної безпеки вже розглядалися у контексті експертного аналізу сучасних суспільно-політичних процесів та прогнозів щодо можливих тенденцій їх розвитку [3; 4]. У даній монографії в системному вимірі поставлено та запропоновано шляхи розв'язання низки проблем, що стосуються безпосередньо національної безпеки України, а саме:

- ◆ визначено поняття політичної безпеки та принципи її забезпечення;
- ◆ запропоновано систему індикаторів (показників) політичної безпеки;
- ◆ визначено систему пріоритетних національних інтересів України у галузі політичної безпеки;
- ◆ визначено внутрішні та зовнішні чинники, що негативно впливають на стан політичної безпеки України, а також запропоновано їх класифікацію та методику аналізу;
- ◆ здійснено кількісну оцінку впливу існуючих негативних чинників на реалізацію національних інтересів у цій сфері та розраховано варіант прогнозу їхньої дії на 1999 рік;
- ◆ здійснено спробу визначити основні напрями забезпечення політичної безпеки України;
- ◆ запропоновано концептуальну модель побудови системи забезпечення політичної безпеки України, а також механізм функціонування такої системи.

Сучасні реалії свідчать, що розв'язати проблеми політичної безпеки України, що мають комплексний характер, сьогодні неможливо, використовуючи лише традиційні підходи, які, як правило, зведені до вдосконалення охоронної функції держави або до задоволення вузьковідомчих інтересів. Це не тільки не дає бажаних результатів, а й стимулює перевитрату державних ресурсів та призводить до дублювання функцій центральних державних органів, часом навіть ініціює дії загроз національним інтересам держави. Тому концептуальні та практичні питання політичної безпеки України досліджено в монографії з позицій системного підходу до аналізу динаміки еволюції суспільства та політичних процесів, що відбуваються у ньому. Переваги такого підходу полягають у можливості:

- ◆ об'єктивної оцінки наявної ситуації та динаміки її еволюції з огляду на відповідність потребам забезпечення цілісності, стабільності та ефективності функціонування українського суспільства як системи з внутрішніми особливостями і структурного компонента світової суспільної та політичної системи;
- ◆ багатоваріантності параметрів аналізу;
- ◆ багатоваріантності прогнозів суспільно-політичного розвитку держави та суспільства;
- ◆ побудови всебічно обґрунтованих аналітичних моделей, здатних урахувати багатоваріантність впливів зовнішніх та внутрішніх чинників суспільно-політичного життя;
- ◆ корекції політичної стратегії держави залежно від розвитку подій за тим чи іншим варіантом, що дасть змогу уникнути застосування екстрених

політичних рішень, недостатньо обґрунтованих та спрогнозованих щодо своїх наслідків;

- ◆ "прагматизації", тобто розробки стратегії політичної безпеки України на ґрунті її відповідності загальнонаціональним інтересам України;
- ◆ максимального уникнення "ідеологізації" питання, тобто впливу партикулярних (корпоративних, партійних, регіональних та ін.) інтересів на визначення політичної безпеки та розробку шляхів її досягнення.

Використання системного підходу забезпечує цілісне та водночас структуроване бачення усіх аспектів політичної безпеки України, причому з урахуванням як її нинішнього, так і прогнозованого стану. Крім того, такий підхід уможлиблює аналіз проблем політичної безпеки з огляду на такі базові загальнонаціональні суспільно-політичні цінності, як забезпечення ненасильницькими політичними засобами цілісності, стабільності, динамічного розвитку суспільства, політичної стабільності, громадської злагоди, прав та свобод кожної особи, незалежності та суверенітету держави, ефективної та соціально спрямованої системи державного управління тощо.

У наступних монографіях цієї серії буде оприлюднено результати подальшого опрацювання проблем політичної безпеки України. Спрямування та структура майбутніх досліджень значною мірою визначатимуться концептуальними засадами, розробленими та викладеними у цій праці. Зокрема, передбачається подальше вивчення таких питань, як:

- ◆ визначення напрямів та оптимальних шляхів зміцнення політичної безпеки України;
- ◆ напрацювання практичних рекомендацій щодо створення та ефективного функціонування системи забезпечення політичної безпеки України;
- ◆ системний моніторинг і аналіз суспільно-політичних процесів з погляду забезпечення політичної безпеки та відповідності національним інтересам у галузі зовнішньої та внутрішньої політики тощо.

Отримані результати дослідження та викладені пропозиції можуть бути корисними для державних і політичних діячів, структур виконавчої влади різних рівнів, наукових працівників та аналітиків.

1. Загальні аспекти політичної стратегії

Стратегічні дослідження у політичній сфері мають комплексний характер. Вони охоплюють широке коло проблем. Обумовлено це насамперед тим, що політичні відносини охоплюють різні сфери життєдіяльності суспільства. Тому стратегічний вимір розвитку будь-якої сфери і суспільства в цілому неможливий без ґрунтовного політологічного аналізу, не кажучи вже про *надзвичайну важливість визначення стратегічних орієнтирів для розробки концептуальних засад політичної безпеки держави.*

У сучасних умовах, що характеризуються політизацією особи, загостренням проблем її соціалізації, зростає значення політології в стратегічному вимірі суспільного процесу. Цьому сприяє ще одна об'єктивна тенденція — посилення взаємозалежності країн, формування, по суті, єдиного світового політичного простору, цілісного світу. Все це вимагає ефективного функціонування теорії, спроможної аналізувати як нинішні геополітичні процеси, так і короткочасні й, особливо, тривалі тенденції їх розвитку. Ось чому підвищується актуальність політологічних аспектів стратегічних досліджень у сучасному світі.

Становлення України як самостійної держави з усією гостротою ставить питання про політологічне обґрунтування її розвитку. Адже, ставши на шлях незалежності, Україна лише в найзагальніших рисах визначила, куди йти, і ще менше — як це робити. Досі немає політологічного обґрунтування державотворення, не створено світоглядних основ суспільного розвитку, що вкрай негативно позначається на визначенні національної стратегії, на самій практиці розбудови держави, проведенні соціально-економічних реформ у суспільстві. Не визначившись із власним баченням шляхів розвитку, Україна не зможе вступити на шлях динамічних і ефективних соціально-економічних перетворень, які мали б цілісний характер. Такі реалії вже призвели до значних труднощів нинішнього перехідного періоду в розвитку України, спровокували поглиблення кризових явищ у суспільстві, швидке зубожіння людей.

Надзвичайно актуальне завдання — політологічне обґрунтування зовнішньополітичної стратегії. Аналіз свідчить, що значення й сутність цього чинника ще не усвідомлені повною мірою. У перші роки незалежності він недостатньо враховувався в зовнішньополітичній діяльності, мало простежувався у зовнішньоекономічній сфері. Складність ситуації зумовлена не тільки тим, що до проголошення незалежності Україна не була суб'єктом геополітичного простору, а й тим, що самі геополітичні реалії внаслідок розпаду СРСР, втратою світом біполярності істотно змінилися.

Стратегію політики можна забезпечити лише за умови, що всі її ланки в цілому і кожна зокрема діятимуть ефективно. Якщо ж звернутися до сучасної вітчизняної практики, то можна з упевненістю сказати, що динамічної структури політики немає: одні її ланки функціонують краще, інші — гірше, а треті взагалі не спрацьовують. Більш активно йде процес висунення програм і концепцій політичної діяльності. Значно гірше становище з методологічним обґрунтуванням їх, а також із трансформуванням у конкретні завдання. Це призводить, з одного боку, до втрати стратегічних орієнтирів програм, а з іншого — до зміни їх ще до стадії практичного втілення.

Політологія, а також політична безпека мають яскраво виражений за своєю сутністю стратегічно-прогностичний аспект. Це зумовлено тим, що політичне передбачення є істотним аспектом політичної діяльності людини. Політика завжди орієнтована у майбутнє і зводиться практично до постійного протиборства двох тенденцій — збереження існуючого стану і перетворення суспільного життя, причому друга тенденція переважає. Пояснюється це творчою природою самої людини, для якої рух до певного стану є ключовою характеристикою власної сутності. Стратегічно-прогнозуюче політичне мислення визначає і тип відповідних політичних дій.

Зведення ж політики лише до досягнення негайного політичного успіху веде до розриву між прагматичним і гуманістичним ціннісним підходом до суспільного розвитку.

І, навпаки, втрата зв'язку з реальністю загрожує насильством щодо людей, особливо, коли таке "майбутнє" базується на ілюзіях. Тривалий час такий підхід панував у колишньому Радянському Союзі, де в жертву гіпотетичному образу "світлого майбутнього" було принесено не одне покоління людей і не однієї нації. Через значний відрив ідеологічно-політичних концепцій, якими керувались владні структури, від проблем реального життя стратегічний аспект політики реалізовувався в діяльності, що об'єктивно сприяла спотворенню природного ходу історії, і розв'язання реальних проблем стало можливим тільки в результаті докорінних соціальних перетворень.

Слід зауважити також, що після краху попередньої системи суспільних відносин і самої наддержави в реальній політиці не вдалося втримати

оптимального співвідношення між прагматичним і гуманістичним підходом. "Маятниковий" ефект, а також труднощі пізнання шляхів у майбутнє і самого майбутнього призвели до надання переваги суто сьогоденним проблемам без зв'язку із стратегічною перспективою. Якщо орієнтація на досягнення негайного політичного успіху, боротьба за задоволення найближчих вимог та ігнорування історичної перспективи утвердяться як самоціль розвитку, це може призвести до складного становища у суспільстві, втрати ним можливості динамічного просування шляхом соціального прогресу. Тому за цих умов украй необхідна політика, яка б орієнтувала на майбутнє. Але на таке майбутнє, що було б не утопічним уявленням, а результатом аналізу глибинних тенденцій суспільного розвитку й тісно пов'язане із сьогоденням.

З огляду на такі обставини виникає потреба будувати політичну стратегію не лише на основі багатого політичного досвіду людства, а й з урахуванням тенденцій сучасного цивілізаційного розвитку. Необхідно надати політичній стратегії національної ідентичності, формувати самостійний характер її розвитку. Все це повинно знайти своє втілення в розробці проблем політичної безпеки України.

2. Загальноцивілізаційні чинники політичної безпеки

Звертаючись до загальноцивілізаційних процесів, слід зазначити, що в сучасному світі діють дві основні діалектично взаємозв'язані тенденції розвитку, які вирішальною мірою визначають його загальний характер. Одна з них полягає в зростанні єдності, цілісності людства, в утвердженні колективності як його органічної властивості. Друга — у створенні в світі нових, небачених раніше можливостей для всебічного вияву індивідуальності, індивідуалізації особистості.

Зростання у світовій цивілізації тенденції до колективності зумовлене передусім тим, що за межами колективу неможливе саме існування людини. Якщо людство колись і перейшло Рубікон, то сталося це в другій половині ХХ століття, коли воно набуло здатності до самознищення.

Можливі два шляхи самознищення людства. Перший — самознищення у ході воєнних дій. Адже застосування, скажімо, водневої зброї, безсумнівно, призвело б до припинення існування цивілізації. Якщо у хід буде пущено багато водневих бомб, зазначав у грудні 1954 року Б. Рассел, загинуть усі: щаслива меншість — одразу, а для більшості смерть виявиться повільним катуванням.

Другий шлях — самознищення людства за мирних умов. Виробнича діяльність людини стала такою масштабною і могутньою, що її вплив на

навколишнє середовище набуває необоротного характеру. Уперше склалася ситуація, коли цю необоротність відчули навіть не цілі регіони, а практично вся планета. Тобто виникли проблеми, які визначено як глобальні. Нерозв'язання їх також загрожує самознищенням людства лише з тією відмінністю від ядерного самогубства, що його часові межі більш тривалі.

За цих умов колективність стає головним соціальним фактором, який дає змогу сучасній цивілізації протистояти втягуванню її в необоротний процес самознищення. На відміну від первісного стану, коли колективність давала змогу людині протистояти природі, в сучасному світі вона уможлиблює протистояння вже наслідкам власної руйнівної діяльності, захист природного середовища, поза яким неможливе і збереження самої людини. Для цього необхідне формування всесвітньої спільності народів, своєрідного планетарного колективу. Тільки в такому разі людство вийде з кризової ситуації, вступить у постцивілізовану епоху, в якій вільний розвиток кожного індивідуума справді стане умовою вільного розвитку всіх.

Об'єктивні основи для колективістської організації людського співтовариства є. У галузі економіки — це подальша інтернаціоналізація продуктивних сил, поглиблення економічного обміну, що становить матеріально-речовий зміст міжнародного економічного життя. Відбувається небувалий розвиток інтеграційних процесів, який виявляється в посиленні міждержавного регулювання економічних процесів, поступовому утворенні регіональних інтернаціональних господарських комплексів, розширенні міждержавного пересування товарів, робочої сили й фінансових ресурсів, зближенні внутрішніх економічних умов у різних державах, передусім тих, що входять до інтернаціональних об'єднань. Міжнародний розподіл праці все більше зближує, спонукає до взаємодії, робить взаємопов'язаними і взаємозалежними різні країни і народи світу.

У політичній галузі теж нагромаджено величезний досвід спільної координуючої діяльності. Існування упродовж кількох десятиліть Організації Об'єднаних Націй, багатьох інших міжнародних організацій, все більш активна і плідна їхня діяльність створили той практичний досвід планетарного політичного співробітництва, який вже сьогодні дає змогу успішно взаємодіяти у розв'язанні найскладніших регіональних і світових проблем, а в перспективі може бути використаний для утворення своєрідного світового уряду. Політична основа об'єднаних дій людства зміцнюється завдяки стійкій тенденції до розширення і утвердження демократичних засад у діяльності держав світу. Серед інших виявів цієї тенденції можна розглядати й події, що відбуваються на теренах колишнього СРСР.

У духовній галузі слід зазначити неухильне зростання інтелектуальної спільності людства, що виявляється в постійному інформаційному обміні

між країнами. Відбувається бурхлива інтелектуалізація всієї людської діяльності. Спільність людства, швидко розвиваючись, виявляється в багатьох аспектах, у тому числі в більш активному, масштабному і вільному пересуванні людей у світі, в обміні результатами їхньої діяльності — як матеріальними, так і духовними, що постійно розширюються, у створенні загального світового інформаційного поля, утвердженні концепції "спільного неба" тощо.

З усього цього випливає надзвичайно важливий методологічний засновок про недоречність за сучасних умов поділу людства на протилежні соціальні системи та практичну шкідливість абсолютизації особливостей суспільного розвитку. Закономірно йде процес зближення розділеного світу, зближення основних рис розвитку окремих країн.

Головна тенденція світового розвитку полягає в русі до змішаного, поліфонічного суспільства. Відійшли в минуле часи "чистих" суспільних систем і їх послідовної зміни згідно з логікою формаційного прогресу. Якщо ж говорити про найважливішу підвалину суспільного ладу — форму власності, то в сучасному світі співіснують різні форми власності, кожна з яких займає ту нішу, де саме її функціонування може дати найкращі суспільні результати. Цей шлях єдино правильний і для України, що стала на шлях соціально-економічних перетворень.

Інша тенденція, як уже зазначалося, полягає в значному розширенні можливостей для вияву індивідуальності. Думається, що і в цьому плані людство вступає в якісно новий період. Його характерною рисою є складання об'єктивних передумов для здійснення не раз проголошуваного раніше постулату про вищу цінність людського життя.

Виявляється це, по-перше, в тому, що досягнутий у розвинутих країнах світу рівень розвитку виробничих сил, сучасний науково-технічний прогрес, успіхи сільськогосподарського виробництва та медицини дають змогу створити матеріальні передумови для забезпечення повноцінного життя абсолютній більшості людей.

Людство виходить на такий рівень розвитку, коли стає можливим покінчити з голодом, забезпечити відповідні умови існування кожної людини, яка народилася для життя. Реалізація цього завдання дедалі більше переходить у розряд практичних проблем. Успішне вирішення їх стало б матеріальною передумовою для реального перетворення людського життя на вищу цінність суспільства.

По-друге, у світі не тільки з'являється можливість, а й виникає все більша потреба у тому, щоб людина, її розвиток стали центральною турботою суспільства. Нове виробництво, що народжується в умовах сучасної науково-технічної революції, базується на інтелектуально насичених технологіях, створює суспільну потребу у виявленні та вдосконаленні здібностей люди-

ни, в гармонійному і всебічному її розвитку. Стає все більш очевидним, що чим далі просуватиметься людство шляхом прогресу, тим більшою мірою його функціонування і подальший розвиток залежатимуть від ступеня реалізації кожною людиною своїх здібностей.

По-третє, набута людством можливість самознищення об'єктивно підвищує цінність життя кожної окремої особистості, тому що шлях до загибелі людства лежить через загибель окремих людей, як і збереження цивілізації починається із суспільного визнання самоцінності кожного окремого індивідуального існування. Утвердження атмосфери дбайливого ставлення до конкретної людини, концентрація зусиль суспільства на охороні здоров'я і життя, всебічному розвитку кожної окремої особистості є запорукою безсмертя людства. І навпаки. Ігнорування індивідуальності, зневага до інтересів, а то й до самого її існування, відкриває шлях до взаємознищення людей і народів, загибелі всього людства.

По-четверте, зміцнення єдності, утвердження цілісності людства об'єктивно веде до гуманізації міжособистісних систем усвіті, все частіше висуває як пріоритет у всій системі світових суспільних відносин піклування про розвиток кожного окремого індивідуума. Становлення людства як всесвітньої цілісності підвищує індивідуальний статус кожної людини як його елементарної частки, певною мірою нівелює, знижує значущість проміжних структур, у тому числі держави, зближує окрему людину і людство.

Адекватне відображення в реаліях життя України тенденції до індивідуалізації особистості потребує насамперед переборення традицій тоталітаристської колективності, яка була утверджена за сталінських часів і залишила по собі кривавий слід донині. Найістотнішим її недоліком було ігнорування індивідуальності, уніфікація особистості, що не давало змоги виявити і повною мірою розкрити закладені в людині здібності. Значною мірою це зумовлювалося невиправданим протиставленням індивідуального колективному, ігноруванням тієї істини, що справді колективного не може бути за межами справді індивідуального, що, врешті-решт, найвища мета колективного — створити всі необхідні умови для розквіту індивідуальності, яка в свою чергу збагачує палітру колективного, робить його органічною цілісністю. В основу тоталітаристської колективності були покладені не природні інтереси індивідуумів, перш за все економічні, а чинники іншого порядку — в кращому разі ентузіазм, а в гіршому — насилля. Така колективність була чужою різним елементам структури суспільства — людині, колективу, соціальним прошаркам, класам, а відтак не сприймалася ними.

З огляду на ці обставини постало завдання, з одного боку, аналізувати причини деіндивідуалізації суспільного життя, а з другого — розробити прийнятну для України модель гуманізації суспільства. Адже тільки гуманізм

як ключовий принцип побудови суспільства може забезпечити створення якнайширших можливостей для самореалізації кожної особистості, її індивідуалізації. Тільки гуманізм "всередині" суспільства здатний усталити таку зовнішньополітичну лінію, яка найбільш органічно поєднала б Україну із загальнолюдською спільнотою.

Але гуманізм не може означати якогось надмірного опікування людиною, створення для неї тепличних умов. Потрібен новий тип гуманізму, який спирався б на індивідуально розвинуту, сильну людину. Така особа повинна мати необхідні умови для власної самореалізації у всіх сферах життя. Разом з тим суспільство мусить турбуватися про людей слабких, тих, хто ще не вступив у активний етап свого життя або вже залишив його позаду. Тобто гуманізм повинен означати неоднакове ставлення суспільства до різних людей, але при цьому як одним, так і іншим має забезпечуватися максимально можлива свобода дій.

Гуманізм тісно пов'язаний ще з однією ідеєю — ненасиллям. У практиці реформування суспільства насилля розхитує будь-яку теоретично справедливу модель розвитку. При цьому воно може набувати найрізноманітніших форм. Скажімо, в нашій минулій практиці була поширена ідея жертовності, самопожертвування людиною власної долі заради майбутнього. Нібито позитивне явище з позицій загальносуспільних. Але відмова більшості людей від власних інтересів спричинилася, по-перше, до спотворення сьогодення і уявлень про майбутнє і, таким чином, порушувала природний розвиток суспільства, а по-друге (якщо самопожертвування не продовжує органічно сутності самої людини), — призвела до самознищення людиною своєї особистості, насильства над власним життям, даним людині тільки один раз. Це вкрай несправедливо стосовно кожної людини.

Після розпаду СРСР насильство набуло інших форм — від передчасного й кардинального руйнування звичних для людини умов життя до намагання притьмом змінити її сутність. Нові умови життя є продуктом не нової системи, а грубої безсистемності й хаосу, внаслідок яких значно посилилася непевність становища людини в суспільстві, небувало розширилося коло соціальних ризиків. Сферами ризику фактично стали всі різновиди життєдіяльності: праця, побут, дозвілля, громадська діяльність. Нічим не виправданих масштабів набуло майнове розшарування, а по суті, поляризація людей, більшість з яких опинилася на межі фізичного виживання. Ось чому так потрібні, з одного боку, поступовість і виваженість за динамічного в цілому реформування суспільства, орієнтація на соціальне самопочуття людини, а з другого — проведення державної політики адаптації населення до нових умов життя.

Зростання цілісності світу зумовлює зміни в його державницькому структуруванні. Ряд функцій (економічних, інформаційних, оборонних), які рані-

ше повністю “замикалися” на рівні держави, об’єктивно вириваються за її межі, набувають міждержавного характеру і починають відігравати меншу роль в існуванні самої держави. Натомість зберігається значення національного чинника в державотворчому процесі як такого, що є неповторним у кожного народу. Причому держава потрібна не для автаркії, а навпаки — для найбільш органічного входження до загальнолюдської спільноти.

По суті, зростання цілісності світу зблизило людство й націю, зробило зайвою таку проміжну ланку, як багатонаціональна держава. В цьому криється основна, фундаментальна причина розпаду СРСР, Югославії, Чехо-Словаччини. Посилення інтеграційних процесів у світі значною мірою здійснюється на національній елементній базі й супроводжується більш чіткою кристалізацією національного аспекту. Створюються нові можливості для національної індивідуалізації кожного народу, а отже, і для збагачення загальнолюдської спільноти.

3. Досягнення політичної та соціальної стабільності: стратегія політичної безпеки

Від посттоталітаризму до демократії

Визначаючи політичний аспект стратегічного розвитку України і враховуючи її сучасні реалії, слід виходити перш за все з наявності перехідного періоду.

Головною його ознакою є боротьба між старим, що відживає, і новим, що народжується. Ситуація ускладнюється тим, що в Україні переплітаються два різнорідних процеси. По-перше, здійснюється перехід від становища одного із залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави; по-друге, руйнується стара авторитарно-бюрократична система, і робляться спроби утвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої мають стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, забезпечення прав і свобод особи. Зв’язок між цими двома процесами складний, хоча вихідні принципи досить чітко проглядаються: досягнення реальної, а не тільки формальної незалежності неможливе без глибоких соціальних перетворень всередині країни, а останні, в свою чергу, можуть бути результативними лише в незалежній демократичній республіці.

Найпомітніші позитивні зміни сталися на ниві державотворення. За короткий історичний період Україна створила основні атрибути держави, її визнав світ. Значно зріс рівень політичної і економічної свободи громадян.

Почалося становлення реальної багатопартійності, зароджується вільне підприємництво.

Водночас слід зазначити, що через об'єктивні і суб'єктивні причини руйнівні процеси в окремих сферах життя, насамперед в економіці, тривалий час переважали над конструктивними. Тому діяла загрозна тенденція зростання соціальної і економічної кризи, яка могла перерости в національну катастрофу. Вийти із СРСР безболісно для економіки не вдалося. Безпідставно розірвано сталі господарські зв'язки, втрачено управління підприємствами державного сектора, допущено спад виробництва, загрозили темпів інфляції.

У політичній сфері відбулось істотне зниження здатності державно-владних структур розв'язувати проблеми суспільства, загострились суперечності між представницькою і виконавчою владою, посилилася регіональна суверенізація. Україна все ще недостатньо використовує своє геополітичне становище, її зовнішньополітичний вплив залишається незначним.

У соціальній сфері тривають необґрунтована соціальна диференціація, зубожіння значної частини населення, особливо пенсіонерів, загострення соціально-трудова конфліктів. Загрознаго рівня досягла й соціальна напруженість у ряді галузей народного господарства й окремих регіонах.

Не подолано кризу духовності, нові цінності та ідеали не утвердили себе на місці розвінчаних, ідея національної державності під впливом економічної кризи втратила частину своїх прибічників, українська нація залишається неконсолідованою.

У цілому соціально-політичний стан, що склався в Україні, характеризується досить значним рівнем соціальної і політичної напруженості. Її роз'єднують економічного і політичного характеру вузькоєгоїстичні інтереси різних угруповань та окремих осіб. Все свідчить про зростання в народі апатії, байдужості до політичного життя, недовіри до політичних сил та роздратування реальним погіршенням життя. Соціальна нестабільність особливо небезпечна тим, що за таких умов навіть невеликі поштовхи здатні викликати процеси, що можуть призвести до торжества реакційних сил.

Магістральний напрям стратегічного розвитку політичної безпеки України в даний період і в найближчій перспективі — перехід від посттоталітарного і авторитарного суспільства до демократичного. Початку такого переходу передувала криза режиму, що існував раніше.

До найважливіших складових тоталітарного режиму слід віднести надзвичайно централізовану структуру влади, коли вище, загальнодержавне, керівництво практично не несло ні перед ким реальної відповідальності й водночас зводило до мінімуму права органів регіонального управління; єдину, цілісну й детально розроблену ідеологію, яка створювала ефект величі

історичної місії і вже цим робила легітимним не лише існування режиму, а й будь-які його дії; існування дійової системи мобілізації населення на виконання соціально-політичних і економічних завдань.

Визначаючи політичну стратегію переходу від посттоталітарного суспільства до демократичного, слід мати на увазі, що між ними можуть бути різноманітні проміжні системи. Тобто системи, які скоріше слід віднести до напів-демократичних, ніж до справді демократичних. Обминути такі системи не вдасться, як свідчить аналіз, і Україні. І зумовлено це об'єктивно рівнем зрілості соціальних і політичних чинників, еволюційним характером суспільного процесу.

Характерною рисою демократії у будь-якій країні, сутністю її природи є організоване політичне суперництво, для забезпечення цивілізованого характеру якого потрібна взаємна довіра між претендентами на владу, традиційна повага до правил гри, закріплених у законах. Зрозуміло, що в суспільстві, яке тільки вийшло із недемократичного стану, ці передумови не існують. Вони можуть скластися і утвердитися лише поступово. Звідси важливість поступовості і поетапності у розвитку демократії, її інститутів. Значною мірою вони необхідні для того, щоб політичні партії і окремі індивіди, які є суперниками, конкурентами в боротьбі за владу, могли виробити терпимість і почали взаємодіяти. Поразка тієї чи іншої політичної сили має стати таким же нормальним явищем, як і перемога. До того ж політичні сили повинні усвідомити, що радість перемоги швидкоплинна, а відповідальність за владу постійна.

Необхідність поступовості і поетапності в русі до демократії зумовлена також тим фактом, що "масова людина" має тією чи іншою мірою консервативну природу, і зміни у її світогляді, звичках, традиціях можуть не встигати за зміною самих умов життя. У такому разі людина відторгне це нове, незважаючи на його об'єктивно прогресивний характер. Взагалі спроба обігнати в реформуванні суспільного устрою масову свідомість може призвести до суспільної катастрофи.

Тому наполягання деяких політичних сил на негайних і революційних за своїми темпами змінах навіть за суб'єктивно прогресивних устремлінь об'єктивно загрожує відкинути суспільство назад до авторитаризму. Натомість має застосовуватися тактика проведення декількох серій реформ.

Перевага такого варіанту розвитку подій полягає в тому, що конкуруючі політичні сили матимуть час і змогу для адаптації до атмосфери демократичних виборів, а також для формування власного політичного обличчя. Особливо важливо це в умовах України, як і інших країн, що виникли на терені колишнього СРСР, де в минулому практично не існувало досвіду багатопартійності, а в даний період склалися несприятливі соціально-полі-

тичні умови, що заважає виробленню терпимості, поміркованості й прагматизму. Взагалі ж головною умовою стабільної демократії є розвинуте громадянське суспільство, де абсолютної могутності набуває право. Дух відкритості й конкуренції, властивий демократичним політичним інститутам, стимулює сприйняття змін, усього нового.

І ще одне зауваження щодо демократії. Сьогодні це поняття набуло великого авторитету у світової співдружності. А тому різні політичні режими і політичні сили, домагаючись слави демократичних, використовують його без достатніх підстав як для пояснення сучасного стану, так і для визначення варіантів кращого суспільства в майбутньому. Характерно це і для деяких політичних сил України. До того ж існують розбіжності в трактуванні категорії "демократія". Одні сприймають її як політичну, а інші також як економічну й суспільну систему.

Обираючи напрями стратегічного розвитку України, слід мати на увазі, що нерозвинутість соціальної структури, невизначеність панівних ідей, домінуючих цілей розвитку суспільства зумовлює нерозвиненість організаційних структур, які відображали б інтереси відповідних верств населення та мобілізували б його на вирішення поставлених завдань. Інакше кажучи, відсутні дійові політичні організації, здатні очолити поступальний рух суспільства. Більшість політичних партій, число яких наблизилось до 50, певною мірою є політичними клубами — кількість їх членів коливається від кількох сот до кількох тисяч. Вони не здатні вести за собою маси, мобілізувати їх привабливими ідеями, дійовими програмами, оскільки самі дезорієнтовані, не можуть напевно сказати, на яку соціальну базу спираються, чії потреби виражають, чого прагнуть і якими методами збираються досягти своїх програмних цілей. Тож не дивно, що народ фактично департизований.

Все це актуалізує завдання сприяти розвиткові політичних партій, намагатися якнайшвидше перейти від формальної багатопартійності до реальної, дійової багатопартійної політичної системи. Це завдання має стратегічний характер. Основи для цього закладено, і процес тут іде, хоча і не досить швидко. Партії України репрезентують практично весь традиційний політичний спектр.

Сьогодні ми маємо і лівих — соціал-комуністичний напрям, і правих — націоналістичні і націонал-радикальні формування, і двоєдиний "центр", який об'єднує в собі (і це особливість пострадянської України) націонал-демократів і центристів-прагматиків. В основу такого поділу покладено п'ять критеріїв ставлення до: 1) ідеї державної незалежності; 2) історичного періоду перебування України в складі Росії та СРСР; 3) нинішньої Росії та СНД;

4) форми державного устрою, організації влади і політичного режиму в Україні; 5) цілей, форм і методів проведення ринкових реформ.

Однак, незважаючи на відносну численність і широту політичного спектра, партії в Україні не стали головними осередками, де акумулюється політичний потенціал суспільства. Політична еліта скоріше концентрується у Верховній Раді, де також слабо виявляє свою партійність, у профспілках, організаціях промисловців і підприємців.

Потужний політичний потенціал зосереджений у профспілковому русі, частина якого політизувалась, але можна передбачити, що основна боротьба за вплив у профспілках ще попереду. Не виключено, що ця боротьба призведе в майбутньому до ще більшого розколу самих профспілок.

Взагалі ж серед стратегічних тенденцій партійного розвитку можна прогнозувати поступовий, у міру становлення Української держави, перехід політичного спектра партій з національного виміру до загальноприйнятого в Європі розподілу на правих, центр, лівих і більш тісну "прив'язку" партій до соціальних груп і класів. При цьому політично шкідливі як абсолютизація, так і недооцінка значення національного аспекту розвитку. Відступ від розумної позиції загрожує серйозним ускладненням ситуації аж до загрози існуванню самої держави.

Стратегія державотворення

Надзвичайно важливий аспект стратегії політичної безпеки України полягає у визначенні державного устрою та державного управління.

У сучасному державному управлінні України виникло унікальне поєднання елементів парламентської республіки, президентського правління і радянської влади. Такий симбіоз нежиттєздатний, і тому головною проблемою для України на сьогодні є вибір найбільш прийнятної для наших умов і менталітету народу форми правління. Подальше змішування різнорідних форм правління неминуче призведе до неспроможності політичної влади, її дискредитації в очах народу і зрештою — до політичної кризи, наслідки якої можуть бути трагічними для країни.

Успіх формування сильної централізованої влади залежить передусім від того, які стосунки складатимуться між державою і громадянами та які форми легітимності використовуватимуться для її утвердження, наскільки вони будуть ефективні у вирішенні назрілих соціальних проблем.

Специфіка сучасного стану політичної влади України полягає, по-перше, у сильній дифузії джерел влади; по-друге, в розмежуванні влади й відповідальності її носіїв за результати своєї діяльності; по-третє, у поглибленні непорозуміння між владними структурами та громадськістю, населенням;

по-четверте, у перманентній боротьбі як між горизонтальними, так і вертикальними структурами влади.

Упродовж усього періоду існування Української держави питання розмежування владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також між владними структурами різних рівнів постає як ключова проблема становлення і розвитку політичної системи України. До того ж слід зазначити, що в розв'язанні окреслених проблем не завжди спостерігається поступальний розвиток.

Центральним питанням згаданого вузла протиріч була і залишається нерозв'язаність проблеми розмежування владних повноважень між виконавчою владою та представницькими органами.

Як відомо, першою спробою такого розмежування було запровадження у березні 1992 року інституту представників Президента України на обласному та районному рівнях. Такий варіант розв'язання цієї проблеми можна вважати лише частково вдалим з кількох причин. Перш за все він мав яскраві ознаки тимчасової моделі розмежування владних повноважень, адже за умов запропонованого варіанту паралелізм виконавських та представницьких владних структур зберігався по всій вертикалі. До того ж обидві гілки влади потенційно зберігали в собі можливість повного домінування в оперативному керівництві народним господарством. Саме ці повноваження і стали предметом суперечок та боротьби навколо Закону України "Про Представника Президента України". Впродовж усього періоду існування інституту представників Президента України Верховною Радою України кілька разів порушувалися питання щодо рівня легітимності цього інституту. Напруження, що виникало внаслідок цього, згодом використовувалося для звуження повноважень представників Президента України на місцях. Цю тенденцію добре підтверджують поправки, які вносилися до Закону України "Про Представника Президента України".

Відповідно до змін, внесених до Закону України "Про Представника Президента України" законами України від 14 квітня 1992 р. та від 16 березня 1993 р., Представник Президента України визначався не найвищою посадовою особою державної виконавчої влади, яка підпорядкована виключно Президенту України, а лише главою відповідної державної адміністрації. Відбулися зміни і в питаннях призначення та звільнення Представника Президента України. Було також спрощено процедуру зняття Представника Президента України з ініціативи місцевої ради, а його самого позбавлено суттєвих важелів влади.

Окрім того, як відомо, інститут представників Президента України не було запроваджено в містах, за винятком Києва та Севастополя. Це не лише суттєво звужувало можливості в організації управління економікою країни

та негативно впливало на темпи й характер реформ, а й заклало базу для майбутнього протистояння представників двох владних структур під час наступних виборів.

Наслідком згаданої спроби розмежування владних повноважень у той період стало також те, що інститут представників Президента України було ліквідовано до чергових виборів, а натомість не напрацьовано навіть загальних положень щодо розмежування виконавчої та представницької влади. Такі вихідні дані напередодні переобрання усіх владних структур навесні та влітку 1994 року, на наш погляд, свідчили про наявність тенденції до звуження повноважень Президента України і обмеження їх колом обов'язків глави держави. Однак ця тенденція могла реалізуватися лише за певних умов.

Загалом переобрання владних структур усіх рівнів і особливо вищих органів влади та посадових осіб, а також безпроблемна передача владних повноважень Верховною Радою України попереднього та нинішнього скликань, попереднім та нинішнім Президентом України стали підтвердженням процесу подальшого розвитку демократичної сутності основних політичних інститутів в Україні. Уникнення авторитарної моделі розв'язання проблеми передачі влади засвідчило суттєве просування України шляхом утвердження демократії, що й відіграло, на нашу думку, помітну роль у зростанні її міжнародного авторитету. Однак більшість проблем, пов'язаних із взаємодією і розмежуванням повноважень різних гілок влади та владних структур різних рівнів, так і залишилися нерозв'язаними.

По суті, в сенсі врегульованості цих питань Україна влітку 1994 року після обрання Президента України та голів місцевих рад народних депутатів виявилася відкинутою більш як на два роки назад. Певна стрункість політичної системи України, набута нею після березня 1992 року, в цей період була втрачена, а сама політична система — розбалансована і консолідувалася значною мірою завдяки авторитету політичних лідерів країни.

До проблем, що вже існували в царині розмежування владних повноважень між гілками влади, долучилася ще й проблема підпорядкування владних структур по вертикалі. Основною причиною цього стали законодавча неврегульованість проблеми підпорядкування владних структур різних рівнів, відсутність будь-якої традиції в цьому питанні та однаковий рівень легітимності лідерів, обраних населенням тієї чи іншої території. Наслідки законодавчої неврегульованості цієї проблеми особливо відчутно зачепили ланки "область—республіка" та "область—обласний центр". І якщо в першому випадку її розв'язання стало можливим завдяки серії правових документів, виданих Президентом України, діяльності Ради регіонів і т. ін., то в другому —

напруженість здебільшого зберігається. Це питання державного устрою ще вимагає свого розв'язання.

У цілому існуюча система влади утримувала в собі латентний конфлікт, що не раз набував форми відкритого протистояння між виконавчою та законодавчою гілками влади, уособлюваними Президентом України та Верховною Радою України. Конфлікт загострювався не лише з причин розподілу владних повноважень сторін чи якихось певних їхніх кроків, спрямованих на досягнення переваг у цьому. Окремі його носії піддавали сумніву не лише базові цінності, що їх обстоювала протилежна сторона, а й саму правомірність існування деяких ланок інституційної структури політичної системи України.

Йдеться насамперед про неодноразові спроби дискредитації інституту президентства в Україні і вимоги його відміни чи суттєвої зміни функцій Президента України. Виразником подібних ідей найчастіше виступало ліве крило Верховної Ради України. Поштовхом до таких кроків слугували дії Президента України та його оточення щодо відновлення керованості країною та вибудовування стрункої структури вертикалі виконавської влади.

В основі позиції президентської сторони щодо характеру розв'язання владних протиріч лежало вивчення суспільної думки з цих питань та історичний досвід організації влади в перехідний період. Більшість провідних соціологічних служб країни, як відомо, фіксували високий авторитет Президента України та сподівання людей щодо врегулювання ним проблем перехідного періоду. Історичний досвід інших країн, що мали перехідні періоди в своєму розвитку, також свідчить про необхідність персоніфікації влади та високої її концентрації в руках глави виконавчої влади. Все це дає підстави стверджувати, що найбільш прийнятною формою організації влади в Україні є президентсько-парламентська республіка. Однак у процесі владного протистояння аргументованість позиції президентської сторони практично не сприймалася законодавчою владою.

Апогеєм протиборства гілок виконавчої та законодавчої влади став кінець першого півріччя 1995 року, коли Президент України оголосив про проведення опитування населення країни з метою з'ясувати ставлення людей до існуючої системи влади та визначити оптимальну модель цієї системи. Результатом владної кризи в Україні стало підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України". Прийняття цього документа в перехідний період мало виключно позитивне значення для стабілізації ситуації в Україні та розвитку її політичної системи.

Немає сумнівів у тому, що майбутня система політичного управління України повинна включати розвинуту систему парламентаризму. Йдеться

про парламентаризм як комплексну структуру влади, багатофункціональну підсистему і складову частину розгалуженої політичної системи. Тому стратегічно важливим завданням є орієнтація саме на такий тип парламентаризму, а не на одностороннє уявлення про нього. Відійшли в минуле часи, коли парламентаризм функціонував у формах, що давали змогу висловлювати його сутність через відособлення і підкреслення окремих елементів (чи то конституційної й законодавчої влади, чи то належності верховної влади парламенту або через ідею парламентського суверенітету).

Виникнення принципу й ідеї суверенітету народу сприяло наповненню новим змістом парламентаризму, суть якого полягає в тому, що верховна влада належить не парламенту, а народу. В такому випадку парламентська влада є лише уповноваженою владою, а парламент тільки уособлює суверенітет народу, не вносячи при цьому змін в об'єкт прав суверенності. Парламент реалізує повноваження на владу, які гарантуються Конституцією, зважаючи на конституційні гарантії інших факторів влади.

Сучасний парламент є інститутом влади з багатьма функціями.

Перша — представницька, яка сприяє політичному вираженню диференційованих інтересів суспільства. У процесі політизації інтересів, їх трансформації в політичну волю і проекти рішень парламент покликаний виявляти конфлікти інтересів і знаходити можливі компроміси. Гарант реалізації представницької функції парламенту — демократична виборча система у поєднанні з конкуренцією в умовах багатопартійності. Зміст і характер представництва інтересів у сучасному парламентаризмі характеризуються комплексністю принципів. Найважливіші з них — партійне, територіальне, корпоративне й етнічне представництво.

Друга — функція влади. Парламент є орган влади, що приймає рішення. У стратегічному часовому відрізку Україна повинна мати такий парламент, де б соціально-політичні альтернативи формувались парламентськими партіями. Останні при цьому трансформували б у парламентських рішеннях свої передвиборчі політичні програми. Це давало б змогу поєднувати правову і професійну раціональність з виваженістю рішень, що приймаються, а також з вимогами парламентської демократії.

Третя функція — правотворча, законодавча — полягає в тому, що кінцевим підсумком діяльності парламенту є створення певної правової норми. Завдяки формам і процедурі прийняття рішень, котрі відповідають різним вимогам, виробляються такі правові норми, які виконують функцію регулювання поведінки в суспільстві.

Четверта функція — політичного контролю і притягнення до відповідальності. В системі розподілу влади парламент може мати різного роду повноваження: виняткові — наприклад, притягнення до відповідальності

президента; особливі — висловлення недовіри урядові; спеціальні — наприклад, позбавлення депутата права на недоторканність.

П'ята функція — забезпечення політичної гласності. Сучасний парламент є, по суті, головним форумом політичної гласності, її концентрованим вираженням. Він вимагає від партій, уряду, депутатів відкритої політичної полеміки.

Шоста — функція легітимності. Парламентська легітимація — це легітимація організації, інституту, а не окремої персони. Така функція належить не депутату (депутатам), а парламенту в цілому. З одного боку, парламентська легітимація — це результат демократичного обрання парламенту, демократизму його функціонування і гласності, а з другого — легітимаційний ефект парламенту поширюється на всю політичну систему, включаючи позапарламентські державні інститути.

Визначаючи стратегічні напрями розвитку державного устрою України, слід враховувати, що ідея державності України ще недостатньо глибоко сприйнята усіма верствами населення. Осмислення державництва українським народом ще не завершилося. Той факт, що Україна тривалий час не мала державності, а її територія впродовж віків була поділена різними країнами, істотно вплинув на формування цінностей, звичок, уявлень людей, які проживають у різних регіонах, негативно позначився на об'єднанні української нації в єдине ціле. Деякі політичні сили ігнорують цю обставину. Єдино правильний стратегічний курс за цих умов полягає в тому, щоб будувати державу не якогось прошарку, регіону, частини населення, а всіх громадян України.

У політичних колах України поширена хибна для сучасного періоду думка, що основне протиріччя в суспільстві — між реформаторськими силами і тими, хто бажає повернення минулого. Насправді ж перебіг подій змінив вододіл між основними суспільними силами. Сьогодні головне питання полягає в тому, наскільки глибокими можуть бути реформи і яким чином їх здійснювати: чи шляхом "кавалерійської атаки", чи роблячи виважені послідовні кроки, повсякчас прислухаючись до самопочуття народу.

Реальність, яка стає все суворішою, підштовхує різні політичні сили до налагодження цивілізованих взаємовідносин і досягнення згоди у корінних питаннях суспільного розвитку. Певні кроки в цьому напрямі уже зроблено. Але до встановлення стабільних взаємовідносин ще далеко. Однією з істотних перешкод на цьому шляху є відсутність впливової політичної сили центристського спрямування, яка б в умовах нестійкості перехідного періоду виконувала роль об'єднуючого стрижня, що акумулює конструктивні ідеї інших партій, інтегрує здорові елементи всього політичного спектра. Створення такої сили забезпечило б стратегічну стабільність у розвитку держави.

1. Концептуальні засади політичної безпеки

1.1. Основні поняття політичної безпеки

Політична безпека — це стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності.

Захищеність політичних інтересів суспільства — це можливість його нормального політичного функціонування в умовах впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Під нормальним політичним функціонуванням суспільства розуміються забезпечення та підтримка протягом необмежено тривалого часу **цілісності, стабільності та динамічного прогресивного розвитку суспільної системи.**

Основними складовими політичної життєдіяльності суспільства і, таким чином, **об'єктами** політичної безпеки є:

- ◆ особа-громадянин, його політичні права і свободи, повсякденні форми виявлення його політичних інтересів та політичної активності;
- ◆ суспільні інститути та відносини в їхньому політичному вимірі як форми і засоби виявлення й задоволення громадських колективних політичних інтересів;
- ◆ держава — її конституційний лад, суверенність, незалежність і територіальна цілісність та функціонування.

Головним **суб'єктом** політичної безпеки є держава як політичний інститут, що виявляє, захищає та задовольняє загальнонаціональні (загальносуспільні) політичні інтереси. Вона здійснює цілеспрямовану політику, сутність якої полягає у забезпеченні політичних гарантій цілісності, стабільності та динамічного прогресивного розвитку українського суспільства.

Крім того, політична безпека забезпечується також діяльністю громадян України та їх об'єднань. Важливо, щоб їхня діяльність враховувала не лише вузькопартійні та групові інтереси, а й інтереси держави і суспільства в цілому.

Основними **принципами** забезпечення політичної безпеки повинні бути:

- ◆ пріоритетність національних інтересів України;
- ◆ спрямованість на забезпечення гідних соціальних умов існування та розвитку громадян України, на всебічну реалізацію їхніх прав і свобод;
- ◆ легітимність та законність;
- ◆ дотримання балансу політичних інтересів особи, суспільства, держави;
- ◆ пріоритет ненасильницьких заходів у вирішенні внутрішніх та зовнішніх проблем політичного характеру;
- ◆ об'єктивність і вірогідність оцінок наявної ситуації та прогнозів суспільно-політичного розвитку;
- ◆ своєчасність, комплексність та адекватність заходів щодо забезпечення політичної безпеки України;
- ◆ цілісність та збалансованість системи політичної безпеки, інтегрованість її у систему національної безпеки;
- ◆ єдність внутрішньої та міжнародної політичної безпеки.

Критерії політичної безпеки суспільства складають систему, яка описує якісні характеристики суспільства, що перебуває у стані політичної безпеки. З погляду дії політичного суб'єкта критерії політичної безпеки є фундаментом усвідомлення стратегічних потреб суспільства у політичній галузі. Вони визначають стратегічні напрями політичної, зокрема державницької, діяльності. Найважливішими критеріями політичної безпеки є:

- ◆ зовнішньополітична стабільність: зміцнення статусу держави у світовому та регіональному вимірах, у тому числі збереження державного суверенітету;
- ◆ стабільне внутрішнє функціонування суспільної системи та здатність державних органів до його забезпечення насамперед ненасильницькими політичними та управлінськими засобами;
- ◆ здатність до еволюції суспільства як системи: спадкоємність системи правління та політичного режиму, а також правонаступництво державної влади;
- ◆ задоволення політичних потреб та реалізація політичних інтересів особистостей і соціальних груп у ненасильницьких формах політичної активності;
- ◆ ідеологічна та суспільно-психологічна стабільність: уникнення, локалізація або нейтралізація психологічної напруженості та ідеологічних конфронтацій; поширення у суспільній свідомості ідей патріотизму і суспільної солідарності;
- ◆ наявність розробленої стратегії і тактики суспільно-політичного розвитку, державного будівництва, в тому числі забезпечення політичної безпеки України.

Національні інтереси у галузі політичної безпеки є такими потребами політичного розвитку даного суспільства, які усвідомлені та сформульовані в системі стратегічних критеріїв політичної безпеки. Вони визначаються через необхідність досягнення оптимального рівня індикаторів політичної безпеки. Національні інтереси є безпосередньою основою для визначення політичних цілей державницької діяльності.

Загрозами політичній безпеці України слід вважати реальні впливи, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних політичних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації та свободи особистості, а також для цілісності, стабільності і прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світового співтовариства та суб'єкта міжнародних відносин. Про такі впливи можуть свідчити відхилення вимірюваних параметрів індикаторів політичної безпеки від оптимального рівня стану політичної безпеки.

Якісними параметрами загроз є:

- ◆ наявність у даний момент негативного впливу: реального та потенційного;
- ◆ спрямування впливу: на яку галузь чи сукупність галузей суспільно-політичного життя впливає цей чинник, реалізацію яких національних інтересів унеможливорює;
- ◆ масштаб загрози: чи є її об'єктом система в цілому або ж певна підсистема та локальні об'єкти;
- ◆ розташування джерел загрози: внутрішні та зовнішні;
- ◆ характеристика загроз стосовно суб'єктів їхньої дії: організовані, ініційовані, стихійні, спонтанні тощо;
- ◆ безпосередність впливу на політичну систему: безпосередні або ж опосередковані через інші сфери — економічну, соціальну, духовну;
- ◆ репрезентованість у суспільній свідомості: явні, відомі, неявні, невідомі;
- ◆ характер експертного виявлення: виявлені, проаналізовані, передбачені та невиявлені, неаналізовані, непередбачені;
- ◆ наявність або відсутність протидії в політичній сфері: визначення шляхів і механізму нейтралізації та здійснення відповідних заходів.

Кількісними параметрами загроз можуть бути:

- ◆ інтенсивність дії: загрози слабкої, середньої та сильної інтенсивності;
- ◆ тривалість впливу: миттєві, короткострокові, середньострокові та довготривалі загрози;
- ◆ потужність загрозливої дії.

Під **нейтралізацією загроз** слід розуміти систему заходів, які здійснюються суб'єктами політичної безпеки (насамперед державними органами) з метою уникнення або значного послаблення деструктивних наслідків негативного впливу на суспільну систему. Стратегія нейтралізації загроз

виходить з положення про найбільшу ефективність та оптимальність такого зусилля, яке, хоча й не усуває чинника конфлікту (в даному випадку джерела загрози), проте досягає такого стану, коли негативні впливи неспроможні дестабілізувати ситуацію в суспільстві.

1.2. Індикатори політичної безпеки

Система **індикаторів політичної безпеки** суспільства є системою найважливіших макрополітичних показників, які характеризують відповідність стану суспільної системи визначеним вище критеріям політичної безпеки. Функція таких індикаторів полягає в "попередженні" про порогові або небезпечні зміни політичного стану. Відхилення вимірюваних параметрів цих показників від певного оптимального рівня (що характеризує стан політичної безпеки і визначає національний інтерес у цій галузі) є свідченням загрозових впливів. Таким чином, перебільшення певного порогового рівня такого відхилення (від'ємного чи додатного — залежно від параметра індикації) може бути свідченням стану політичної небезпеки. Тому прийняття державними органами рішень повинно ґрунтуватися на аналізі індикаторів політичної безпеки. Останній має передбачати відстеження (моніторинг) і прогнозування тенденцій та динаміки цих макрополітичних показників з урахуванням негативної дії загроз.

Такими індикаторами на сьогодні є:

- ◆ розвинутість політичної системи, насамперед багатопартійності та сунків влади й опозиції;
- ◆ наявність соціально-політичних конфліктів, у тому числі: національних, релігійних, політико-ідеологічних, між гілками влади;
- ◆ наявність політичного механізму розв'язання конфліктів у суспільстві; наявність соціально-психологічної напруженості, масова нетолерантність та готовність до силових шляхів розв'язання суспільних проблем;
- ◆ ступінь поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі;
- ◆ поширення та ступінь впливу деструктивних ідеологічних концепцій, у тому числі з-за кордону;
- ◆ наявність механізму виявлення та реалізації громадської ініціативи населення, його впливу на рішення державної влади, громадського контролю за їх прийняттям та виконанням;
- ◆ статус влади у суспільній свідомості: ступінь довіри до владних структур, авторитет влади;
- ◆ ефективність функціонування механізму державної влади, в тому числі розподіл функцій влади.

Як зазначалося вище, важливе значення має аналіз порогових значень індикаторів, вихід за межі яких свідчить про наявність руйнівних тенденцій. В Україні розробка питання аналізу та оцінки критичного рівня індикаторів політичної безпеки, на жаль, лишається поки що проблематичною.

1.3. Визначення пріоритетних національних інтересів у сфері політичної безпеки та можливих негативних впливів

Аналіз політичного стану в Україні за шість років її незалежності дав змогу визначити такі пріоритетні політичні інтереси:

- ◆ зміцнення державного суверенітету, захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- ◆ зміцнення міжнародного статусу України на світовому та регіональному рівнях;
- ◆ законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади;
- ◆ забезпечення демократичної спадкоємності системи правління та політичного режиму, спадковості та послідовності внутрішньої та зовнішньої політики;
- ◆ забезпечення суспільної стабільності та громадської злагоди, ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів;
- ◆ всебічна реалізація політичних інтересів особистостей та соціальних груп, у тому числі опозиції, через формування та зміцнення демократичної системи політичних інститутів, підвищення політичної культури народу;
- ◆ зміцнення політичної волі владних структур, культивування державницької ідеології;
- ◆ досягнення національної злагоди, гарантування прав всіх етнічних груп народу України;
- ◆ поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі;
- ◆ підвищення авторитету всіх гілок влади, забезпечення високого рівня довіри населення до владних структур;
- ◆ запобігання поширенню деструктивних ідеологічних концепцій;
- ◆ створення системи політичної безпеки в рамках цілісної політики забезпечення національної безпеки України.

Проведений системний аналіз сучасного стану політичної безпеки дав змогу виявити групу можливих негативних чинників, що впливають на ці пріоритетні політичні інтереси, а саме:

I. Державно-управлінська складова:

- ◆ недостатня ефективність законотворчої діяльності законодавчої влади;
- ◆ неузгодженість законотворчої діяльності різних гілок влади;
- ◆ незавершеність процесу чіткого розподілу прав та функцій центральної та місцевої влади, державних органів на місцях та органів місцевого самоврядування;
- ◆ концептуальна та практична недосконалість регіональної політики центральної влади;
- ◆ наявність регіонального політичного сепаратизму;
- ◆ недостатня компетентність та відповідальність державних службовців;
- ◆ низька ефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень;
- ◆ відсутність системного аналізу управлінських рішень з огляду на їх обґрунтованість, спосіб впровадження та суспільні наслідки;
- ◆ корупція та протекціонізм у державних структурах;
- ◆ недостатньо ефективна міграційна політика;
- ◆ відсутність стратегії та цілісної політики забезпечення політичної безпеки України тощо;
- ◆ відсутність системи забезпечення економічної безпеки України тощо.

II. Суспільно-політична складова:

- ◆ недостатня кваліфікація професіональних політиків;
- ◆ недосконалість виявлення політичних інтересів різних соціальних груп внаслідок невизначеності соціальної бази політичних партій;
- ◆ невизначеність правового і політичного статусу політичної опозиції, її стосунків з владою;
- ◆ можливість нелегітимного обмеження свободи совісті, слова, зборів, інформації тощо;
- ◆ недосконалість діючої виборчої системи тощо.

III. Суспільно-конфліктологічна складова:

- ◆ ескалація конфліктів на соціальному ґрунті, етнічному ґрунті, релігійному ґрунті;
- ◆ ескалація політико-ідеологічного протистояння;
- ◆ політизація конфліктів між угрупованнями організованої злочинності та використання різних форм суспільного протистояння в інтересах організованої злочинності;
- ◆ недостатня кваліфікація силових структур у розв'язанні конфліктних ситуацій;
- ◆ ускладнення з реалізацією громадянських прав етнічних меншин;
- ◆ низька ефективність воєнної організації України;
- ◆ соціальна нестабільність у суспільстві.

IV. Ідеологічно-інформаційна складова:

- ♦ брак системи патріотичного виховання молоді у навчальних та виховних закладах, засобах масової інформації (ЗМІ) тощо;
- ♦ недостатня інформативна активність ЗМІ за кордоном;
- ♦ відсутність цілісної та ефективної системи пропаганди, політичної реклами та системи нейтралізації деструктивних пропагандистських впливів;
- ♦ недостатньо ефективна політика у сфері релігійного життя;
- ♦ наявність іноземних військових угруповань та баз на території України;
- ♦ недостатня розробленість ідеології "політичної нації", брак ефективних ідеологічно-пропагандистських моделей суспільної солідарності та спільної історичної мети;
- ♦ низький рівень правової культури, правовий нігілізм тощо.

V. Зовнішньополітична складова:

- ♦ невикористання можливостей багатовекторної зовнішньої політики;
- ♦ експансіоністські зазіхання деяких політичних кіл Росії;
- ♦ економічна залежність від ряду міжнародних фінансових кіл;
- ♦ економічна залежність від зарубіжних держав, потенційно небезпечних своїми експансіоністськими зазіханнями;
- ♦ незавершеність інтеграції до існуючих систем колективної безпеки;
- ♦ потенційні територіальні претензії з боку деяких сусідніх країн, можливість перетворення України на "буферну" зону;
- ♦ брак інформації про дійсний стан та розвиток процесів в Україні у світового співтовариства;
- ♦ поширення з-за кордону ідеологічно-пропагандистських матеріалів антидержавного спрямування тощо.

2. Оцінка сучасного стану політичної безпеки

Без системної оцінки стану національної безпеки в політичній сфері, що базується на аналізі її кількісних показників, неможливо виробити обґрунтовані політичні рішення в сучасних умовах розвитку держави.

Тому з метою такої оцінки наприкінці 1997 року було проведено експертне опитування із залученням фахівців органів центральної державної влади, наукових установ з використанням відповідного математичного апарату обробки експертних даних [7] (див. додаток 1).

Результати розрахунків свідчать, що на сьогодні найбільш пріоритетними національними інтересами в політичній сфері є такі (рис.6, де нумерація

та кількісні показники ваги національних політичних інтересів відповідають табл. 1, додаток 2):

- ◆ забезпечення суспільної стабільності та злагоди, ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів;
- ◆ законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади;
- ◆ підвищення авторитету усіх гілок влади, забезпечення високого рівня довіри населення до владних структур;
- ◆ всебічна реалізація політичних інтересів особистостей та соціальних груп, у тому числі опозиції, через формування та зміцнення демократичної системи політичних інститутів, підвищення політичної культури народу;
- ◆ зміцнення політичної волі владних структур, культивування державницької ідеології;
- ◆ забезпечення демократичної спадкоємності системи правління та політичного режиму, спадковості та послідовності внутрішньої та зовнішньої політики тощо.

До основних негативних чинників, що впливають на стан політичної безпеки України та на визначені вище національні політичні інтереси (на кінець 1997 року), слід віднести такі (рис. 7–10, де їхня нумерація та кількісні показники впливу відповідають табл. 2, додаток 2):

- ◆ соціальна напруженість у суспільстві (породжена невиплатами заробітної плати, деформацією доходів, загостренням житлової проблеми, зниженням життєвого рівня населення);
- ◆ незавершеність процесу чіткого розподілу прав та функцій центральної та місцевої влади, державних органів на місцях та органів місцевого самоврядування;
- ◆ низька ефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень;
- ◆ брак системного аналізу управлінських рішень з огляду на їх обґрунтованість, спосіб впровадження та суспільні наслідки;
- ◆ недостатня компетентність та відповідальність державних службовців;
- ◆ недосконалість виявлення політичних інтересів різних соціальних груп внаслідок невизначеності соціальної бази політичних партій;
- ◆ недостатня ефективність законотворчої діяльності законодавчої влади.

Дія цих чинників може призвести до суттєвого зростання ваги таких національних інтересів (див. рис. 6, додаток 2):

- ◆ всебічна реалізація політичних інтересів особистостей та соціальних груп, у тому числі опозиції, через формування та зміцнення демократичної системи політичних інститутів, підвищення політичної культури народу;
- ◆ забезпечення суспільної стабільності та злагоди, ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів;

- ◆ забезпечення демократичної спадкоємності системи правління та політичного режиму, спадковості та послідовності внутрішньої та зовнішньої політики;
- ◆ поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі.

Результати обробки експертних оцінок свідчать, що на кінець III кв. 1999 року слід очікувати зростання впливу на загальний стан політичної безпеки таких негативних чинників, як:

- ◆ невизначеність правового і політичного статусу політичної опозиції, її стосунків з владою;
- ◆ низький рівень правової культури, правовий нігілізм;
- ◆ політизація конфліктів між угрупованнями організованої злочинності та використання різних форм суспільного протистояння в інтересах організованої злочинності;
- ◆ соціальна напруженість у суспільстві;
- ◆ брак стратегії та цілісної політики забезпечення політичної безпеки України;
- ◆ можливість нелегітимного обмеження свободи совісті, слова, зборів, інформації тощо;
- ◆ недостатньо ефективна міграційна політика;
- ◆ недостатня ефективність законотворчої діяльності законодавчої влади;
- ◆ неузгодженість законотворчої діяльності різних гілок влади;
- ◆ економічна залежність від зарубіжних держав, потенційно небезпечних своїми експансіоністськими зазіханнями.

Водночас можливе зменшення у цей період дії таких чинників:

- ◆ недосконалість виявлення політичних інтересів різних соціальних груп внаслідок невизначеності соціальної бази політичних партій;
- ◆ недосконалість діючої виборчої системи;
- ◆ недостатня компетентність та відповідальність державних службовців;
- ◆ недостатня кваліфікація професіональних політиків;
- ◆ ескалація політико-ідеологічного протистояння;
- ◆ недостатня інформативна активність ЗМІ за кордоном.

Ступінь впливу більшості негативних чинників на стан політичної безпеки на III кв. 1999 року залишається майже незмінним, особливо це стосується таких загроз, як:

- ◆ низька ефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень;
- ◆ брак системного аналізу управлінських рішень з огляду на їх обґрунтованість, спосіб впровадження та суспільні наслідки;
- ◆ корупція та протекціонізм у державних структурах;

- ◆ концептуальна та практична недосконалість регіональної політики центральної влади;
- ◆ відсутність цілісної та ефективної системи пропаганди, політичної реклами та системи нейтралізації деструктивних пропагандистських впливів;
- ◆ брак інформації у світового співтовариства про дійсний стан та розвиток процесів в Україні.

Розподіл сумарного потенціалу негативних чинників у різних сферах політичної безпеки України наведено на рис. 1 (кінець 1997 р.) та рис. 2 (III кв. 1999 р.), де:

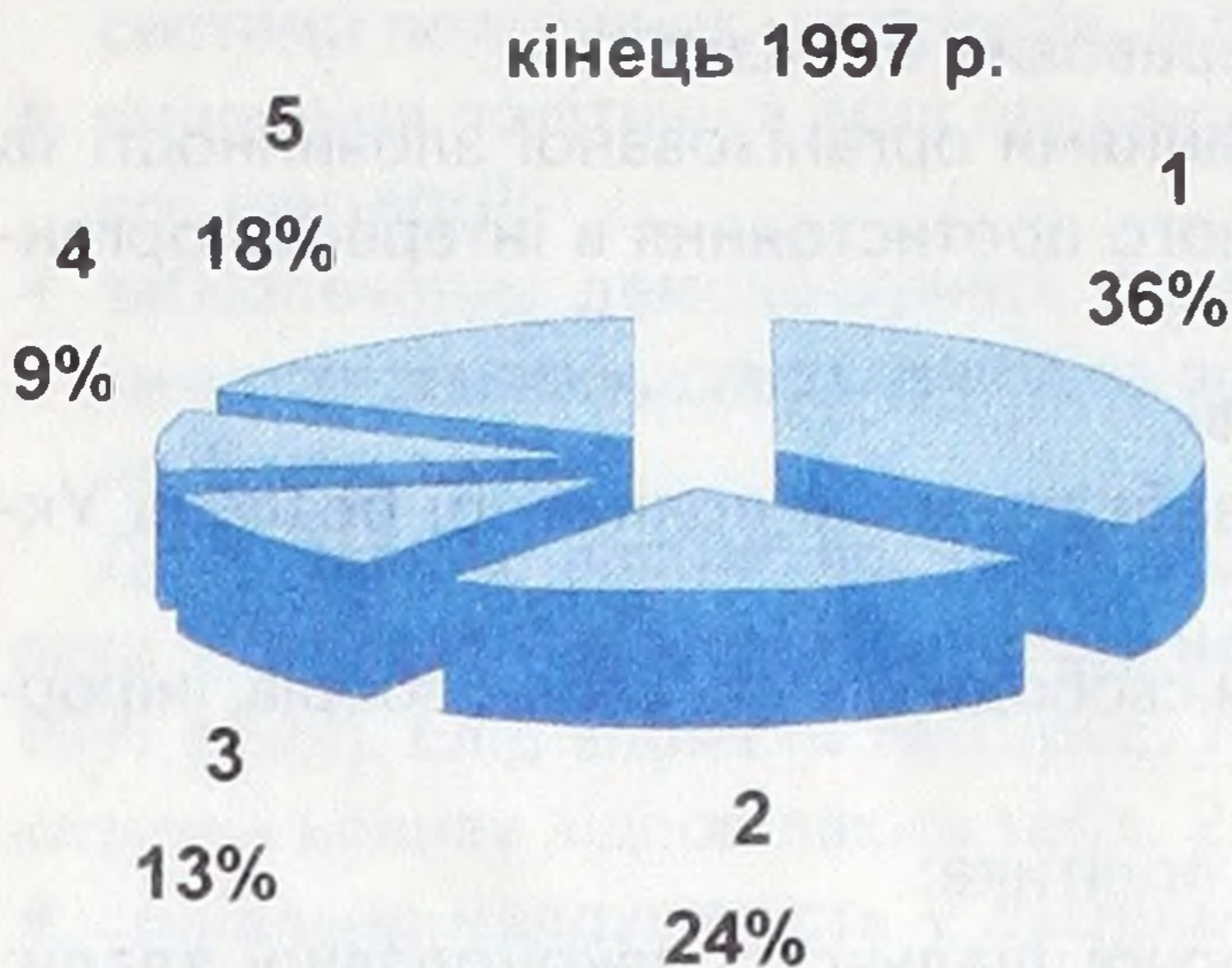

Рис. 1

- 1 – державно-управлінська складова;
- 2 – суспільно-політична складова;
- 3 – суспільно-конфліктологічна складова;
- 4 – ідеологічно-інформаційна складова;
- 5 – зовнішньополітична складова.

Комплексний аналіз свідчить, що на поточний момент найбільша кількість чинників, які справляють негативний вплив на стан політичної безпеки України, концентрується у державно-управлінській та громадсько-політичній сферах (майже 60 відсотків). На період 1999 року слід очікувати зростання дії негативних чинників у суспільно-конфліктологічній та ідеологічно-інформаційній сферах політичної безпеки. Водночас ймовірно поліпшення ситуації у державно-управлінській та зовнішньополітичній сферах.

Комплексний аналіз свідчить, що на поточний момент найбільша кількість чинників, які справляють негативний вплив на стан політичної безпеки України, концентрується у державно-управлінській та громадсько-політичній сферах (майже 60 відсотків). На період 1999 року слід очікувати зростання дії негативних чинників у суспільно-конфліктологічній та ідеологічно-інформаційній сферах політичної безпеки. Водночас ймовірно поліпшення ситуації у державно-управлінській та зовнішньополітичній сферах.

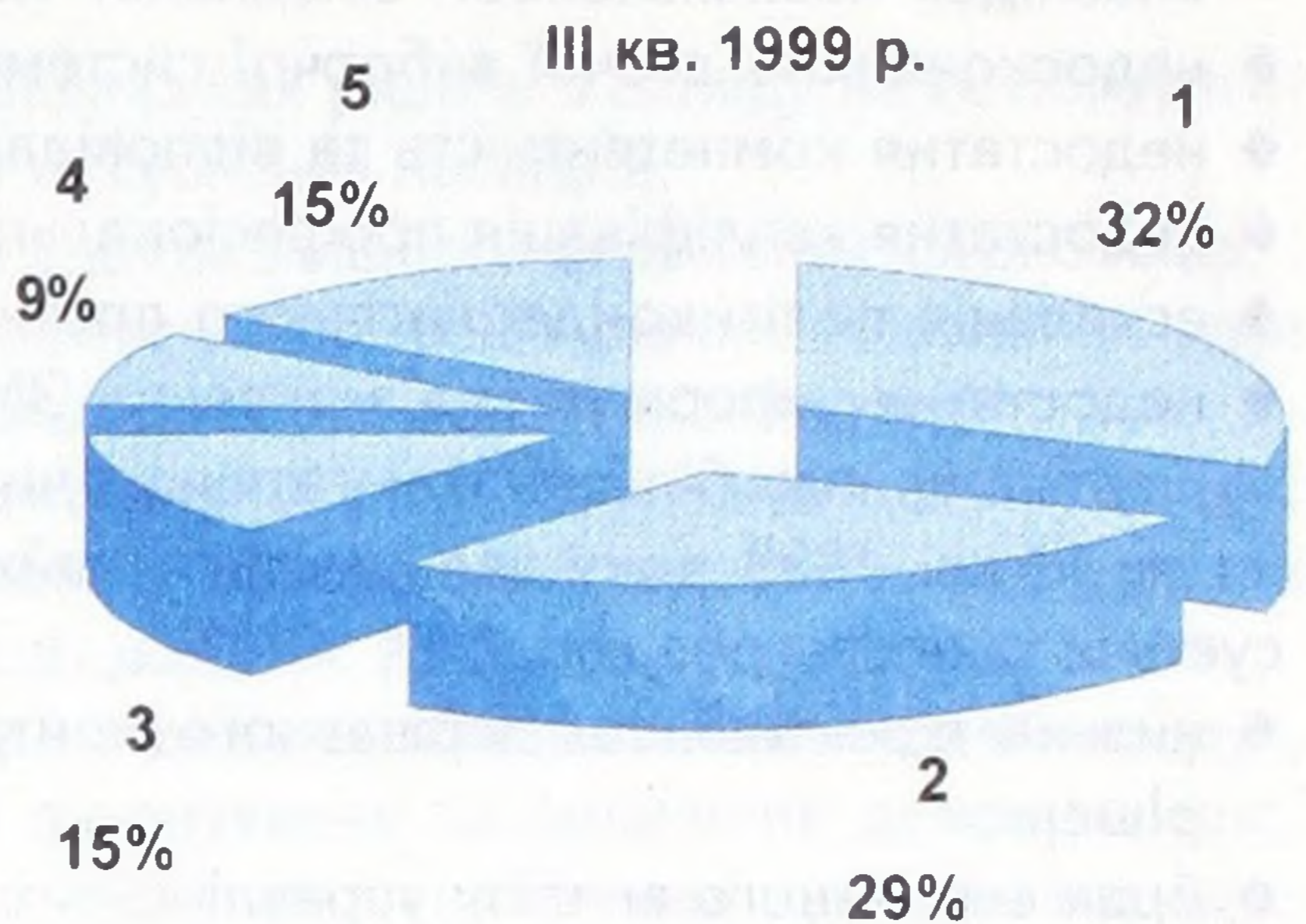

Рис. 2

1. Внутрішньополітична безпека

Метою досягнення внутрішньополітичної безпеки є ефективне соціально спрямоване функціонування державної влади, задоволення й захист політичних інтересів особи та суспільних груп, досягнення стану громадської злагоди та соціального партнерства.

Основними складовими внутрішньополітичної стабільності є:

державно-управлінська складова — ефективне функціонування державної влади та управління;

суспільно-політична складова — виявлення політичних інтересів, політичної волі та реалізація в несилових формах політичної активності особистостей та соціальних груп, у тому числі опозиції;

суспільно-конфліктологічна складова — ненасильницьке розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів;

ідеологічно-інформаційна складова — ідеологічне, соціально-психологічне та інформаційне забезпечення суспільно-політичної стабільності.

1.1. Законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади

Ефективність функціонування владних структур Української держави сьогодні значною мірою стримується низкою негативних факторів.

Прийняття Конституції України створило легітимні засади для реформування посттоталітарного суспільства. Але разом з тим нова Конституція України сформулювала нові, досить жорсткі вимоги щодо законодавчого забезпечення усіх ланок суспільного життя. Це означає нові вимоги і до законотворчої діяльності українського парламенту — Верховної Ради України. Продуктивність

цієї діяльності, проте, є недостатньою. Система законодавства залишається незавершеною, існують протиріччя між різними законодавчими актами. *Зволікання з системним, комплексним законодавчим "наповненням" політико-правового простору, окресленого Конституцією України, стає дестабілізуючим, з огляду на політичну безпеку, чинником [6].*

Практично немає ефективної, науково достатньо обґрунтованої системи підбору політичних та управлінських кадрів в Україні. Це постійно породжує такі вади вітчизняної державно-бюрократичної машини, як недостатня кваліфікація професіональних політиків, недостатня компетентність та відповідальність державних службовців. Хронічного характеру цим вадам надають: корупція та протекціонізм, слабкий державний контроль за виконанням управлінських рішень, брак системного аналізу цих рішень — їх обґрунтованості, способу впровадження та суспільних наслідків.

Конституція України в цілому розподілила функції та компетенцію різних гілок влади. Проте досягнення цілісності та ефективності системи державного управління гальмується не досить чітким розподілом прав та функцій центральної та місцевої влади, державних органів на місцях та органів місцевого самоврядування. Бракує чіткої субординації місцевих, регіональних та центральних органів, оптимального розмежування їхньої компетенції. На практиці заперечення "радянської", командно-централізованої моделі побудови структур місцевої влади призвело до того, що органи місцевого самоврядування, за оцінками експертів, часто перетворюються на знаряддя задоволення корпоративних інтересів місцевих та регіональних еліт. А в ряді випадків їхня діяльність іде врозріз із загальнодержавними інтересами [5]. Питання місцевого самоврядування, в загальному вигляді окреслені у прийнятій Конституції України, потребують комплексного законодавчого визначення. Брак такого визначення стає додатковим дестабілізуючим чинником. Прийнятий Верховною Радою України Закон "Про місцеве самоврядування" розпочав цей процес. Однак окремі його аспекти потребують удосконалення.

Нарешті, повною мірою не реалізується визначений Конституцією України принцип розподілу компетенції та функцій різних гілок влади. Спричинені цим суперечності законодавчої та виконавчої влади набувають конфліктного характеру. Часом вони інституалізуються як конфлікт за участю Президента України, Уряду та Верховної Ради України. Поширюючись на політико-ідеологічне протистояння, означений конфлікт здатний виявлятися через особистісні суперечки між політичними лідерами. Головним вектором цього конфлікту була і залишається боротьба за такий режим стосунків з Урядом, який забезпечував би якомога ефективніший контроль за діяльністю Уряду і водночас — максимальне дистанціювання від можливої відпо-

відальності за негативні наслідки урядової політики у найвразливіших галузях — економічній та соціальній. *Саме по собі таке спрямування конфлікту має, з огляду на політичну безпеку, дестабілізуючий та деструктивний характер.*

Політико-ідеологічне протистояння та суперечності між гілками влади зазнають відчутного впливу конкурентної боротьби регіональних фінансово-політичних еліт за вплив на формування політики центральної влади. Так реалізуються клановий, регіональний принципи побудови владних структур. Поки що залишається нерозробленим механізм конструктивного спрямування цієї конкуренції та переведення її в цивілізоване русло міжпартійної боротьби.

Виборча ж система, що існувала до прийняття й впровадження нового Закону України про вибори, не була оптимальною для формування складу та розбудови центральних і місцевих владних структур. Вона не забезпечувала якісного професійного підбору майбутніх політиків, гармонізації регіональних та загальнонаціональних інтересів, не встановлювала жорстких стандартів, які б запобігали криміналізації владних структур. Ще досі зберігається тенденція до неефективного та конфліктного співіснування конституційної та "радянської" моделей державного будівництва, існують відмінності регіональних політичних уподобань у цьому зв'язку. Таким чином, недостатньо ефективним залишається функціонування демократичного механізму організації влади — одна з найголовніших умов державного реформування у посттоталітарний період.

Поява цілої низки специфічних дестабілізуючих політичних наслідків спричинена *криміналізацією суспільства*. Насамперед з'явилася реальна можливість "політичної легалізації" організованої злочинності шляхом використання матеріальних та фінансових потужностей тіньової економіки та традиційних механізмів корупції. Наявними є ознаки того, що цей процес уже відбувається через зрощення злочинних угруповань з корумпованою бюрократією, з деякими, в тому числі радикальними, політичними структурами та через вибори до органів влади. Тіньова економіка породжує тіньову владу, яка отримує, особливо на регіональному рівні, дедалі більші можливості реального здійснення функцій державного управління. Цим самим *підриваються політичні засади легітимності нинішньої державної влади, а отже, й засади конституційного ладу в Україні.*

З огляду на вищезазначене, важливо зауважити, що в Україні досі юридично не відпрацьований та практично не розвинутий такий важливий засіб репрезентації та узгодження на рівні владних структур корпоративних економічних та політичних інтересів з загальнонаціональними, як **лобізм**. Апробований в інших країнах світу, в різних політико-економічних умовах,

механізм лобіювання дає змогу вивести з "тіні" прийняття важливих економічних та політичних рішень. За кордоном легальний лобізм давно розглядається як серйозна альтернатива корупції, запорука "прозорості" внутрішньої та зовнішньої політики. В Україні ж це явище перебуває поки що в зародковому стані, робляться лише перші спроби його запровадження.

Системними критеріями ефективності функціонування державної влади слід вважати такі:

- ◆ структурованість влади: чіткий розподіл функцій, компетенції та відповідальності між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади; безконфліктна, конструктивна взаємодія між ними;
- ◆ продуктивність законотворчої діяльності парламенту, виявлена у впорядкованому, структурованому законодавстві;
- ◆ міцність виконавчої влади, виявлена у здатності подолати економічну та соціальну кризу, зупинити організовану злочинність, запобігти різного роду конфліктам у суспільстві;
- ◆ ефективність та авторитетність судової влади, виявлена у здатності до ефективного підтримання правового режиму в суспільстві, насамперед у плані дотримання законності в діяльності органів влади усіх рівнів, а також прав громадян;
- ◆ висока кваліфікація, компетентність і відповідальність політиків та державних службовців, виявлена в обґрунтованості, соціальному спрямуванні управлінських рішень, передбачуваності їхніх наслідків, ефективного контролю за їх виконанням, подоланні корупції.

Ці критерії є *об'єктивними* і визначатимуть насамперед оцінку діяльності владних структур. Проте під час наступних виборчих кампаній важливим буде врахування *актуальних для населення ("популярних")* критеріїв оцінки діяльності владних структур. На формування "суб'єктивних" критеріїв цієї групи впливають, з одного боку, вкрай скрутне економічне становище більшості населення, соціальна та правова незахищеність, а з другого — патерналістські експектації (сподівання), успадковані від соціалістичних часів. Саме "популярні" критерії визначатимуть *ступінь довіри до влади та елективну конкурентоспроможність* тих чи інших представників законодавчої або виконавчої влади. Критерії цієї групи визначаються як очікування розв'язання таких проблем:

- ◆ подолання економічної кризи, виявлене у призупиненні зубожіння (підвищенні рівня життя) більшості населення;
- ◆ зміцнення системи соціального захисту;
- ◆ зміцнення правопорядку в суспільстві, реальні (обов'язково продемонстровані) наслідки боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

Керуючись цими критеріями-очікуваннями, значна частина населення України протягом останнього часу висловлювала недовіру до різних струк-

тур державної влади: Президенту — 46%; Кабінету Міністрів — 54%; Верховній Раді — 58%; обласним органам влади — 54%; місцевим органам влади — 54% [5]. Такі дані свідчать, з одного боку, про зниження авторитету та дефіцит довіри населення до влади. Але вони свідчать також про наявність *великого потенціалу народних сподівань та вимог щодо зміни ситуації — радикального підвищення ефективності діяльності як законодавчих, так і виконавчих структур усіх рівнів.*

Серед першочергових завдань забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади з урахуванням як системних вимог, так і сподівань населення:

1. Удосконалення виборчої системи, розробка відповідного законодавства та виборчого механізму. Акценти тут мають бути зроблені насамперед на підвищенні вимог до професійного відбору майбутніх політиків, виробленні правил, що запобігали б криміналізації владних структур. Принципи представництва місцевих та регіональних еліт у центральних та місцевих владних структурах мають сприяти гармонізації регіональних та загальнонаціональних інтересів.
2. Формування та підтримання постійного режиму конструктивної співпраці законодавчої та виконавчої влади, насамперед Президента України та Верховної Ради України. Інституціалізація механізму такої співпраці можлива принаймні на двох рівнях президентсько-парламентської взаємодії. По-перше, через створення та зміцнення конструктивної більшості у парламенті, здатної до співпраці з виконавчою владою на ґрунті загальнонаціональних інтересів та потреб. При цьому ефективною буде орієнтація насамперед на фракції центристського спрямування. По-друге, це функціонування інституту узгоджувальних груп (комісій), створюваних для розв'язання конкретних завдань (експертна оцінка та доопрацювання президентських та урядових законодавчих ініціатив, проектів бюджету тощо).
3. Прискорення процесу законодавчого забезпечення функціонування Конституції України — саме в плані підвищення ефективності діяльності владних структур. Необхідно передбачити насамперед механізм неухильного дотримання розподілу функцій та повноважень законодавчої, виконавчої та судової влади, функції та повноваження Уряду, а також упорядкування відносин центральних органів та місцевого самоврядування.
4. Раціональне реформування структур виконавчої влади. Тут ідеться насамперед про перебудову структури та функцій урядових управлінських структур (міністерств, відомств) на основі принципу функціональної доцільності, а також про значне спрощення системи надання управлінських послуг.

5. Вдосконалення системи державного контролю за виконанням прийнятих рішень за участю структур виконавчої, законодавчої та судової влади.
6. Створення ефективної, науково і практично обгрунтованої системи підбору та підготовки професійних політиків та управлінських кадрів.
7. Розробка та впровадження національної програми боротьби з корупцією, її законодавче та організаційне забезпечення. Крім контрольно-репресивних заходів у цій програмі слід передбачити легалізацію та правове регулювання **лобізму** як засобу здійснення цивілізованого корпоративного впливу на політику владних структур у державі.
8. Створення державного механізму системного аналізу управлінських рішень — їх обгрунтованості, способу впровадження та суспільних наслідків.

Ключовими питаннями політичного розвитку України взагалі та вдосконалення ефективності державного механізму зокрема залишатимуться питання вдосконалення виборчої системи, практичного розподілу повноважень та відповідальності між різними гілками влади, між владними структурами різних рівнів, вдосконалення системи державного управління (адміністративна реформа), а також розробка та виконання національної програми боротьби з корупцією.

Експертні оцінки перспектив ефективності різних гілок влади з огляду на забезпечення суспільно-політичної стабільності в перехідний період підводять до висновку про доцільність на даному етапі зміцнення вертикалі виконавчої влади на чолі з Президентом України, де Уряд України не матиме самостійного політичного статусу. Така побудова виконавчої влади забезпечить стабільність Уряду, незалежність від змін політичної кон'юнктури, прагматичний (професійний) принцип його формування, оперативність політичного та адміністративного управління. Верховна Рада України, у свою чергу, за Конституцією України має достатньо важелів реального впливу на формування виконавчої влади та визначення стратегії її діяльності й контролю над нею (насамперед через затвердження бюджету та контроль за його виконанням).

1.2. Забезпечення реалізації громадянських прав та політичних інтересів особистостей і соціальних груп у несилових формах політичної активності

Цей напрям забезпечення національних політичних інтересів зазнає дестабілізуючої дії впливів, пов'язаних передусім з незавершеністю процесу політичної інституціалізації в українському суспільстві, нерозвинутістю, неструктурованістю, нестабільністю багатопартійності.

Незважаючи на наявність близько 50 зареєстрованих політичних партій, більшості партій ще не вдалося пройти необхідні етапи інституціонального оформлення. Зокрема, створити розгалужені структури, мережі місцевих партійних осередків. Не більше 2–3% населення є їх членами, а також не більше 20% послідовно підтримує діяльність якоїсь із них [8]. Нечисленність більшості партій доповнюється концентрацією їхніх членів переважно у великих містах.

Слабкість матеріальної та організаційної бази багатьох партій унеможливує постійну роботу в масах. Це є важливим свідченням і водночас серйозним чинником того, що соціальна база багатьох політичних партій досі залишається невизначеною. Спостерігається орієнтація їхньої діяльності на реалізацію партикулярних (корпоративних, а то й особистих) інтересів. Вони діють, фактично, за моделлю навіть не політичних рухів, а скоріше політичних угруповань, спрямованих на обслуговування передвиборних інтересів та претензій своїх лідерів. Це призводить до недосконалості виявлення політичних інтересів різних соціальних груп. Неефективним стає виконання партіями посередницьких функцій між суспільством та владою, функцій виявлення, реалізації та захисту інтересів різних верств на загальнонаціональному рівні.

Політичні програми та платформи, що задекларовані багатьма партіями під час їхніх форумів, не продемонстрували визначеності та конструктивності. До того ж сьогодні в керівництві багатьох партій бракує сильних, яскравих, авторитетних політичних лідерів.

У зв'язку з цим рівень довіри населення до спроможності тих чи інших політичних партій виявити та реалізувати цілі, що задекларовані у партійних програмах, залишається низьким. Політичні партії не розглядаються електоратом як виразники загальнонаціональних інтересів та інтересів соціальних груп. Їхня політична ефективність, а отже, і ефективність виборчої активності, оцінюються громадянами України вкрай низько. За експертними оцінками, базованими на результатах соціологічних опитувань, лише 1% громадян "повністю довіряють" політичним партіям, а з певними застереженнями довіряють тільки 9%. Дуже мала частка населення (2–8%) пов'язує свої сподівання на вихід країни з кризового стану з основною частиною політичних партій [5].

Отже, значно знижується, а то й зводиться нанівець елективна спроможність практично усіх політичних сил, що діють у партійній системі України. Ускладнення з проведенням виборів на різних рівнях яскраво про це свідчать.

Важливим показником невизначеності місця політичних партій у політичній структурі українського суспільства залишається *практично несфор-*

мований інститут політичної опозиції. Цивілізований розвиток у цьому напрямі гальмується браком правового та політичного регулювання взаємовідносин між правлячими та опозиційними політичними силами в період між виборами. Йдеться передусім про визначення статусу політичної опозиції, її стосунків з владою, про співпрацю в обговоренні та виробленні політичних рішень, меж обопільної компетенції та відповідальності. Відсутність такого визначення й регулювання є серйозною перешкодою на шляху формування державної політики на ґрунті свідомого та систематичного виявлення та врахування загальнонаціональних інтересів.

Слід зазначити, що існуюче правове поле та політична практика проведення передвиборних кампаній та виборів до органів влади також несуть у собі ряд дестабілізуючих, з огляду на політичну безпеку, тенденцій. Низька функціональна ефективність більшості політичних партій як репрезентантів політичних інтересів різних верств суспільства призводить до домінування егоїстичних підстав політичної активізації. Партійна активність виявляється головним чином у зв'язку безпосередньо з виборами, в розрахунку на здобуття голосів виборців, на просунення до владних структур тощо.

Наслідками цього стають звичайна для вітчизняних передвиборних кампаній демагогія та популізм. Вони виявляються у практиці тотальних взаємозвинувачень з боку політичних суперників, персоніфікації помилок та невдач, стимуляції та демагогічній експлуатації народного невдоволення. Останні стають потужними чинниками падіння довіри до влади, правового нігілізму, політичної апатії та соціально-психологічної напруженості. На такому ґрунті у партикулярних інтересах використовуються сформовані у попередні часи патерналістські експектації населення, суспільству навіюються політичні міфологеми на кшталт "повернення у світле минуле" або утвердження "сильної руки". Не запобігає діюча виборча система і можливій криміналізації владних структур через підтримку тіньовими структурами політичних партій та "купівлю" електорату.

Виявлення та реалізація політичних інтересів різних суспільних груп, формування соціально орієнтованої державної політики ускладнюються також *слабкою участю "третього сектора" — громадських організацій у політичному житті.* Як і у випадку з політичними партіями, залишається низьким рівень участі населення у діяльності громадських організації (рухів, асоціацій тощо). Спроби координувати політичні зусилля "третього сектора", що відбувалися в останні роки, були досить епізодичними і пов'язувалися лише з певними фрагментами політичного життя України (обговорення законодавства стосовно громадських організацій, передвиборні кампанії). Проте правове регулювання статусу громадських об'єднань, їхніх стосунків з іншими суспільними інституціями, в тому числі з державою,

потребує термінового вдосконалення — враховуючи важливу роль громадських організацій у становленні громадянського суспільства.

Явно недостатнім є рівень реалізації соціально-політичних прав та інтересів різних верств населення *через вияви безпосередньої демократії, насамперед участь у місцевому самоврядуванні.*

Нарешті, *низьким залишається рівень реальної правової захищеності громадян України.* Максимально зниженим є поріг особистої захищеності від організованої злочинності. З погляду політичної безпеки важливим буде врахування цілком реальної можливості нелегітимного обмеження (виходячи з партикулярних інтересів) опозиційної політичної діяльності, свободи слова, зборів, інформації, совісті тощо.

Найважливішим напрямом реалізації громадянських прав та політичних інтересів населення в несилових формах політичної активності залишиться розвиток, структурування, стабілізація багатопартійної політичної системи та системи неурядових громадських та громадсько-політичних організацій. Ряд функцій цих систем є важливими з огляду на політичну безпеку. Перша функція — це акумуляція потенціалу соціальної напруженості усупільстві, політичного та ідеологічного протистояння між різними політичними суб'єктами.

Друга функція — трансформування цього потенціалу в ненасильницькі, несилкові форми ідейно-політичної боротьби, в тому числі передвиборної. Нарешті, означені системи інституційно закріплюють режим політичної та ідеологічної багатоманітності, демократичного волевиявлення народу. Цей режим слугує буфером на шляху можливих тенденцій відновлення чи формування тоталітарного політичного режиму, з одного боку, та охлократичних тенденцій — з іншого.

Держава зацікавлена у суспільному впорядкуванні та узгодженні політичних інтересів, в цивілізованому виявленні політичної активності населення, у створенні режиму постійного діалогу із репрезентантами усіх наявних у суспільстві, навіть альтернативних урядовим, позицій та концепцій розвитку. Це дасть змогу вести конструктивний політичний діалог з актуальних суспільних проблем, враховувати альтернативні позиції та концепції при формуванні урядової соціальної та політичної стратегії й тактики.

В цьому напрямі необхідними є:

1. *Модернізація виборчої системи та законодавства з питань діяльності політичних партій.* Однією з перших її підвалин має стати впровадження в життя нового Закону про вибори народних депутатів України. Ця модернізація повинна, по-перше, стимулювати реальну багатопартійність, визначення та зміцнення соціальної бази політичних партій. Має бути та-

кож створений механізм запобігання криміналізації елективного процесу та виборних органів влади.

Встановлення правил несилової політико-ідеологічної боротьби між суб'єктами політичного процесу дасть змогу запобігти радикалізації політичних партій та рухів в Україні, а також створити умови для міжпартійного діалогу та співробітництва.

2. Стабілізація політичної системи потребує ще й такого компонента протидії радикалізації політичних рухів та партій, як перетворення їх на *системні утворення*. Першою умовою цього є подолання або ж трансформація регіонального характеру інтересів та організаційних форм. В інтересах політичної безпеки суспільства є вихід політичних утворень на обстоювання загальнонаціональних інтересів, узгодження з ними власних владних претензій.

Другою умовою цього є включення політичних партій у систему "влада — опозиція" з чітко визначеними правилами діалогу та дискусії, спільного вироблення та прийняття політичних рішень, межами компетенції та відповідальності. Це сприятиме створенню *режиму політичного партнерства* в Україні.

3. Розвиток "*третього сектора*" суспільства — системи громадських неприбуткових організацій, що, не маючи на меті боротьбу за політичну владу, репрезентують багатоманітні інтереси різних суспільних груп — соціально-економічні, національні, культурні, релігійні тощо.

Через діяльність зазначених інституцій, підвищення рівня залученості населення до цієї діяльності мають репрезентуватися та задовольнятися соціальні й політичні інтереси, виявлятися громадська ініціатива та реалізовуватися в ненасильницьких формах громадсько-політична активність особистостей та суспільних груп.

4. Створення ефективної системи *соціального та політичного партнерства*. Така система передбачає механізм взаємодії між суб'єктами громадсько-політичного життя: між державою та суспільством, між окремими недержавними (неурядовими) політичними та громадськими організаціями (силами). Конструктивна взаємодія між державними структурами та громадськими, громадсько-політичними, професійними об'єднаннями найбільш продуктивною може бути у двох основних формах: через максимальне залучення останніх до діяльності органів місцевого самоврядування, а також через роботу постійних консультативних органів типу "круглих столів", де могли б бути виявлені громадські інтереси та скоригована політика владних органів.

Відкрита, "прозора" діяльність громадсько-політичних об'єднань у цьому напрямі повинна слугувати прикладом *цивілізованого лобізму* для вітчизняних бізнесових структур.

Впровадження та розвиток цивілізованих, несилових форм виявлення політичної активності, ефективна система соціального та політичного партнерства стануть підґрунтям попередження, запобігання або ж оптимального розв'язання внутрішніх конфліктів в українському суспільстві.

1.3. Створення механізму ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів

У сучасному українському суспільстві діють чинники, що здатні ініціювати або ж підтримувати виникнення та протікання конфліктів між суспільними групами, в тому числі у силових формах. Важливим історичним та соціокультурним чинником є факт *незавершеності формування української нації — через існування в минулому у складі поліетнічних імперій та відсутність повноцінних форм національної державності.* В умовах незалежного розвитку до цього додалася ціла низка "векторів розділення" української спільноти за різними ознаками: соціальними, політичними, ідеологічними.

Розділення на багатих та бідних супроводжується стрімким скороченням питомої ваги "середнього класу". Політична структуризація суспільства, що почалася, пов'язана з появою потенційно конфліктних груп прибічників різних політичних партій та рухів. Стрижнем масового політико-ідеологічного протистояння є розділення у ставленні до ідей національної незалежності та реставрації єдиної держави у межах колишнього Союзу, ідей ринкових реформ та соціалістичної економіки, національного відродження та інтернаціоналізму. Вільний в цілому розвиток релігійного життя активізував подекуди суперечності і протистояння між представниками різних релігійних течій. Зрушення в політико-економічному фундаменті українського суспільства породили конкурентну боротьбу представників різних "еліт" та "кланів" фінансово-промислової буржуазії та бюрократичної номенклатури. Криміналізація суспільства виявила протистояння представників різних секторів тіньової економіки та угруповань організованої злочинності.

Факт наявності подібних "векторів розділення" вже зафіксований експертами-політологами [5]. Детальніший аналіз покликаний уточнити структуру цих векторів та виявити нові з них. Але зазначимо, що з погляду політичної безпеки "вектори розділення" містять у собі потенціал соціальної напруженості та суспільних конфліктів, зокрема таких, які здатні виявлятися у силових формах.

Зберігається дія чинників, що стимулюють вияви громадського протесту. Так, залишається високим рівень невдоволеності населення умовами життя (насамперед матеріально-економічними). За деякими даними, він перевищує 75% [9].

Посилюється недовіра до офіційних структур влади й політичних лідерів.

Низьким є рівень так званої політичної залученості — участі населення у легітимних формах громадсько-політичного життя (членство та підтримка діяльності політичних партій, громадських організацій, участь у виборах тощо).

Нарешті, слабким є відчуття людиною можливості легітимним шляхом впливати на соціальні процеси й політичні рішення, що зачіпають її безпосередні інтереси.

Донедавна ці чинники інтерпретувалися як такі, що цілком здатні стимулювати участь населення у масових акціях громадського протесту [10]. Досвід весни 1997 року спонукає обережніше поводитися з прогнозуванням масових, а тим більше силових форм протесту: важіль політичної апатії населення виявився сильнішим. Проте не виключено, що потенціал незадоволення акумулюється в латентному вигляді і виявиться, очевидно, під час виборів різних рівнів. Такий прогноз не заперечується результатами опитувань. Лише від 0,3 до 1% населення у 1996 році було схильне до використання силових методів громадського протесту або до участі у відповідних акціях [5]. Проте досить велика частка — 13% — підтримувала необхідність радикальних, революційних перетворень у суспільстві [11]. Тож, виходячи з перспектив забезпечення політичної безпеки, слід враховувати *можливість існування потенціалу суспільних конфліктів у латентних формах*.

Потенціал протистояння на соціальному, етнічному, релігійному ґрунті збережеться в латентних формах через:

- ◆ неефективну економічну і соціальну політику держави;
- ◆ низький рівень легітимності влади, в т. ч. вкрай низький рівень її авторитету та довіри до неї з боку населення;
- ◆ ускладнення в реалізації громадянських прав етнічних меншин (у тому числі культурних: релігійних, освітніх, мовних тощо);
- ◆ неврегульованість низки проблем у сфері релігійного життя;
- ◆ нерозвинутість структур "громадянського суспільства", зокрема брак ефективної системи соціального партнерства, залагодження відносин між працею і капіталом, корекції та вдосконалення державної соціальної політики.

При цьому необхідно приділяти належну увагу принаймні двом тенденціям у взаємодії політичного, етнічного, релігійного чинників та можливого впливу їх на виявлення суспільних конфліктів. Перша тенденція. Незважаючи на незначну гостроту проблеми міжнаціональних відносин в загальнодержавному масштабі, зберігається небезпека етнічного забарвлення соціального та політичного протистояння в деяких регіонах України. Найбільш вразливим з цього погляду залишається Крим, де етнічні проблеми переплелися з економічними, соціальними, внутрішньо- та зовнішньополітичними-

ми. Як зазначають експерти, складність проблеми полягає в тому, що в Криму представлені одразу три великі етнічні громади (російська, українська, кримськотатарська), кожна з яких має власні політичні інтереси. "Національний чинник" зумовлює високий рівень підтримки сепаратистських настроїв на півострові. До того ж протягом тривалого часу залишається невирішеною проблема повернення на півострів кримських татар, чому зашкоджує як складна економічна ситуація, так і непослідовна політика української та кримської влади [5].

Друга тенденція полягає у збереженні небезпеки політизації конфліктів між угрупованнями організованої злочинності та використання в її інтересах різних форм суспільного протистояння: міжетнічних, міжрелігійних конфліктів, конкуренції регіональних економічних та політичних еліт. Ця небезпека має поки що місцевий та регіональний характер. Але практично бракує ефективних бар'єрів для недопущення розвитку таких тенденцій на загальнонаціональному рівні, механізму їх локалізації та ліквідації.

Стосовно небезпеки великою мірою політизованих акцій економічного протесту, то найсприятливіші обставини для цього складаються у східному та північно-східному регіонах України. Серед економічних чинників тут слід згадати розташовану саме тут основну частку підприємств вугледобувної галузі, яка перебуває у стані глибокої кризи. Соціальні орієнтації населення цих регіонів вирізняються патерналізмом. Політичні — схильністю до підтримки ліворадикальної ідеології та політичної реінтеграції колишніх республік Радянського Союзу. 37% населення східного та 31,2% населення північно-східного регіонів характеризували минулого року соціально-політичну ситуацію у своєму регіоні як "вибухонебезпечну", тоді як по Україні в цілому цей показник становив 20,7% [5]. Враховуючи як позитивні тенденції розвитку політичного процесу в Україні упродовж 1996—1997 років, так і поглиблення економічної кризи в означених регіонах, не можна достовірно прогнозувати значне зниження там рівня "вибухонебезпечності".

Загальновідомо, що наявність певного рівня соціальної напруженості є в демократичному суспільстві нормою, зумовленою взаємодією групових інтересів та боротьбою соціальних груп за задоволення цих інтересів. Роль владних структур у забезпеченні політичної стабільності полягатиме у *недопущенні ескалації насильницьких форм суспільного протистояння.*

Йдеться насамперед про запобігання соціальному та політичному протистоянню, регіональному сепаратизму, протистоянню на етнічному ґрунті. Важливими є також деполітизація та мінімізація існуючих суперечностей на релігійному ґрунті, недопущення політизації конфліктів між злочинними угрупованнями.

Окрім комплексу економічних та соціальних заходів, необхідних для зменшення порогу соціальної напруженості (характеристика яких виходить за межі даного викладу), потрібними будуть спеціальні зусилля, спрямовані на побудову ефективного механізму ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів за участю як державних, так і недержавних інституцій. Основними завданнями тут мають бути:

1. Створення спеціальної державної служби ефективного моніторингу, аналізу та прогнозування суспільних конфліктів.
2. Створення та використання ефективного системи "соціального партнерства" за участю профспілок та громадських організацій для залагодження конфліктів праці й капіталу, корекції соціальної політики держави, деполітизації та залагодження суперечок на етнічному та релігійному ґрунті.
3. Вдосконалення системи боротьби з політизацією організованої злочинності: політизацією конфліктів між угрупованнями організованої злочинності та використанням в її інтересах різних форм суспільного протистояння.
4. Якісна модернізація силових структур, ідеології їхньої діяльності, тактики функціонування в умовах конфліктних ситуацій.

Проте механізм ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів, зведений лише до побудови певних інституційних засобів регуляції взаємовідносин соціальних груп між собою та державою, є недосконалим. Слід враховувати ще один важливий аспект. Менталітет населення України такий, що саме по собі зниження рівня життя або конфлікт інтересів ще не призводить до широкомасштабних силових зіткнень. Для виникнення та розвитку останніх додатковими умовами можуть бути:

- ◆ несумісність ідеологічних доктрин, якими керуються різні соціальні групи;
- ◆ свідомий пошук чи створення лідерами щонайменше однієї групи образу ворога з іншої групи для інтеграції своїх прихильників;
- ◆ значне поширення альтернативної офіційній ідеології, на основі якої формувалася б мотивація участі в силових акціях [12].

Тому надзвичайно актуальним напрямом підвищення рівня політичної безпеки є і залишиться зміцнення ідеологічних та соціально-психологічних засад суспільно-політичної стабільності.

1.4. Зміцнення ідеологічних та соціально-психологічних засад суспільно-політичної стабільності

Існує якісна відмінність моделі ідеологічної стабільності демократичного суспільства від аналогічної тоталітарної моделі. Тоталітарна модель відрізнялася наявністю жорсткої, часом насильницької державної

політики формування світоглядної та ідеологічної однорідності суспільства. Означена однорідність формувалася на основі домінування певної світоглядної та соціально-політичної концепції. Декларація "ідеологічної єдності", заперечення системного характеру або ж самого факту існування альтернативних ідеологій, набуваючи характеру політичної реклами, також були елементами системи ідеологічної стабільності. Соціально-психологічна стабільність ("комфортність") забезпечувалася впровадженням режиму патерналістських стосунків. Вияви соціального невдоволення локалізувалися постійною демонстрацією можливостей репресивного апарату держави, а психологічний потенціал цього невдоволення сублімувався у різноманітних емоційно забарвлених ідеологізованих та ритуалізованих формах суспільної активності.

Водночас модель ідеологічної стабільності демократичної держави вирізняється співіснуванням та взаємодією багатоманітних ідеологічних та світоглядних концепцій. Ефективність такого співіснування визначається створенням певних суспільних умов. Центральною умовою, з погляду політичної безпеки, має бути відмова держави від формування та підтримки монопольного статусу будь-якої світоглядної парадигми або політичної концепції.

Позиція Української демократичної держави повинна прагматизуватися, визначатися універсальними вимогами забезпечення суспільної стабільності. Держава має сприяти вихованню у суспільстві ідеологічної та психологічної атмосфери толерантності до "інакших" поглядів — звичайно, за винятком таких випадків, коли ці погляди є антисоціальними. На ґрунті такої атмосфери держава повинна підтримувати ідеологію патріотизму та суспільної солідарності, громадської злагоди в ім'я майбутнього усіх поколінь, що житимуть і працюватимуть на землі України.

Стан духовно-ідеологічного життя України (включаючи соціально-психологічну атмосферу) з огляду на означені завдання вирізняється цілою низкою особливостей, що в цілому відбивають процеси в економічній, соціальній, суспільно-політичній сферах суспільства.

Негативні наслідки державної політики в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах породжують *кризу довіри народу України до конкретних владних чинників та до владних структур незалежної держави взагалі*. Особливо низький рівень довіри зафіксовано стосовно силових структур, відповідальних за забезпечення правопорядку в державі: 66% опитаних не довіряють органам внутрішніх справ [5].

Політичні партії не розглядаються електоратом як виразники загальнонаціональних інтересів та інтересів населення. Їхня політична ефективність, а отже, і ефективність виборчої активності, оцінюються громадянами України

вкрай низько. За наведеними вище експертними оцінками, базованими на результатах соціологічних опитувань, лише 1% громадян "повністю довіряють" політичним партіям, а довіряють з певними застереженнями — лише 9%. Основна маса політичних партій при цьому викликає сподівання на вихід країни з кризового стану у вкрай малої частки населення — 2–8%. Цим значно знижується, а то й зводиться нанівець елективна спроможність практично усіх політичних сил, що діють у партійній системи України. Політична апатія значної частки населення яскраво виявилася під час проведення виборів на різних рівнях.

Криза довіри до владних структур та політичних партій незалежної України об'єктивно спричинена прорахунками та невдачами державної соціальної і економічної політики, низькою функціональною ефективністю вітчизняної багатопартійної системи. Проте велику роль відіграли також крах патерналістських сподівань населення щодо держави, успадкованих від соціалізму, та демагогічно-популістське спрямування ідеологічної боротьби між політичними суб'єктами.

З тих самих причин спостерігається досить високий рівень критичності щодо ідеї української незалежності в деяких регіонах — насамперед там, де українська національна ідея не мала значного поширення (Крим та східні регіони України). Хоча протягом 1995–1996 рр. зростання реінтеграційних настроїв припинилося, проте на кінець періоду все ж складало понад 40%, а в східних регіонах та в Криму — від 59,6 до 69,6% [5].

Реальністю є наявність *ідеологічного протистояння* в українському суспільстві. Його головним вектором є *протистояння націонал-демократичної та неокомуністичної ідеологій в деяких регіонах*. Глибинними підставами для такого протистояння є протилежність підходів до стратегічних питань розвитку України (економічна та соціально-політична перспектива). Тому *потенційно конфліктним може стати практичний вияв (під час масових виступів) конкретних політичних симпатій у радикалізованій формі*. Соціальною базою такого конфлікту може стати невелика, але радикально налаштована, й до того ж приблизно однакова кількість відвертих ворогів та активних симпатиків Комуністичної партії.

Деструктивним чином впливає на ідеологічну та соціально-психологічну атмосферу в українському суспільстві досить помітне поширення *ксенофобських настроїв*. До того ж "образ ворога", що побутує на певних рівнях та у певних секторах свідомості нашого суспільства, має яскраво виражену *соціальну, антиелітарну спрямованість*.

Антиелітарна спрямованість суспільної свідомості, наявність "образу ворога" деструктивно впливають на такі складники

суспільної стабільності, як толерантність, суспільна солідарність та громадська злагода.

Слід зазначити, що існуюче правове поле та політична практика проведення ідеологічної боротьби, особливо під час передвиборних кампаній та виборів до органів влади, також несуть у собі низку дестабілізуючих, з огляду на політичну безпеку, тенденцій. Це *тотальна практика взаємозвинувачень з боку політичних суперників, персоніфікація помилок та невдач, стимуляція та демагогічна експлуатація народного невдоволення.* На такому ґрунті у партикулярних інтересах використовуються сформовані у попередні часи патерналістські експектації населення, суспільству у формі популістських лозунгів та програм навіюються політичні міфологеми на кшталт "повернення до світлого минулого" або утвердження "сильної руки".

Усе це складає підґрунтя для соціально-психологічної напруженості, падіння довіри до влади, розвитку правового нігілізму, політичної апатії або ж радикалізації політичної свідомості значних груп населення; девальвації у суспільній свідомості категорій "незалежність", "патріотизм", "солідарність" та "злагода".

Коли ж оцінювати ефективність ідеологічної діяльності державних та громадських інституцій України за роки її незалежності, то доводиться констатувати низку негативних, з огляду на забезпечення політичної стабільності та безпеки, чинників.

Це перш за все недостатньо розроблена ідеологія "політичної нації", брак ефективних ідеологічно-пропагандистських моделей суспільної солідарності та спільної історичної мети. Об'єктивними чинниками, що дестабілізують ідеологічну ситуацію, є незавершеність процесу становлення української нації як цілісного етнополітичного утворення в межах незалежної Української держави, а також негативні наслідки владної політики в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах.

Одним з негативних чинників є також низький рівень історичної обізнаності та нерозвинутість історичної свідомості населення України. Вони поєднуються з незадовільним станом патріотичного виховання молоді у навчальних та виховних закладах, низьким ідейним та професійним рівнем патріотичної пропаганди у засобах масової інформації.

Залишається *незадовільним рівень інформування населення про підстави, зміст, спрямування та наслідки тих чи інших владних рішень та дій і навпаки — інформування представників влади про реальні потреби та настрої населення.*

Криза довіри населення до влади, радикалізація політичної свідомості та правовий нігілізм, що виявляються на фоні значної соціально-психологічної напруженості та дискомфорту, на сьогодні є і залишаться протягом

найближчих років головними ідеологічними чинниками, що деструктивно впливатимуть на ідеологічну стабільність українського суспільства зокрема та на його політичну безпеку взагалі.

Для досягнення ідеологічної та соціально-психологічної стабільності в українському суспільстві необхідно домогтися:

- ◆ зниження порогу психологічної напруженості в суспільстві, насамперед — виявів соціальної нетолерантності та готовності до застосування силових засобів розв'язання суспільних конфліктів;
- ◆ уникнення або нейтралізації ідеологічних конфронтацій;
- ◆ укорінення в суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності;
- ◆ підтримання у суспільстві високого рівня довіри до владних структур, лояльності та законослухняності.

Ці цілі впливають із системних потреб українського суспільства. Вони враховують особливості перехідного етапу від тоталітарної до демократичної моделі духовно-ідеологічного життя, реального стану суспільної свідомості у цей період.

З погляду політичної безпеки основними завданнями забезпечення ідеологічної стабільності в Україні повинні стати:

1. Культивування державницької ідеології на всіх рівнях владних структур, зміцнення політичної волі владних структур до політичної та економічної незалежності України.
2. Інформаційне забезпечення та підтримання високого рівня довіри населення до владних структур, підвищення авторитету усіх гілок влади, в тому числі силових структур. Для цього має бути створена ефективна система інформування населення про діяльність влади, а також система політичної реклами.
3. Підґрунтям сучасної системи політичної реклами повинно стати створення сучасних ефективних ідеологічно-пропагандистських моделей "політичної нації". Ці моделі мають базуватися на ідеях суспільної солідарності та спільної історичної мети.
4. Створення умов для максимального поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі.
5. Вдосконалення системи патріотичного виховання, насамперед у навчальних та виховних закладах, силових структурах.
6. Створення цілісної та ефективної системи запобігання поширенню деструктивних ідеологічних концепцій, у тому числі з-за кордону, нейтралізація впливу таких ідеологій ненасильницькими засобами.

Найважливішим інституційним компонентом ідеологічної стабілізації має стати її інформаційне забезпечення.

1.5. Інформаційне забезпечення політичної безпеки

Як показує аналіз, були допущені прикрі помилки та непрофесіоналізм у процесі формування та використання національного інформаційного простору (друкованих ЗМІ, комп'ютерних мереж тощо). Практично немає державної ініціативи в плані інформаційної інтеграції України до світового інформаційного простору. Впровадження нових інформаційних технологій (насамперед комп'ютерних мереж) здійснюється зовнішніми чинниками, до того ж фрагментарно (передусім це стосується Державного телебачення).

Чинниками, що дестабілізують політичну безпеку, залишаються і можливість неконтрольованого витікання з країни стратегічно важливої інформації, і можливість незаконного обмеження інформації та засобів її виробництва, виходячи з корпоративних політичних та економічних інтересів (цензура).

Корпоративні ж інтереси, а також низький рівень політичної культури, часом демонстрований у ЗМІ, часто призводять до негативного впливу на стан суспільної стабільності, суперечать принципам суспільної солідарності та громадської злагоди.

Практично відсутня система надійного інформаційного зв'язку владних структур з населенням, яка б давала владі можливість роз'яснювати мету, спрямування й наслідки своєї внутрішньої та зовнішньої політики, а населенню — висловлювати своє ставлення щодо державної політики.

Нарешті, практично не провадиться постійний комплексний аналіз процесів та тенденцій в інформаційному просторі України щодо їх відповідності національним політичним інтересам нашої держави.

Через усе це суспільство поки що позбулося найефективнішого засобу формування позитивного образу України у світі, побудови Відкритого інформаційного суспільства. Держава ж не використовує належним чином інформаційні можливості формування громадської думки в контексті зміцнення злагоди та суспільної стабільності, підвищення рівня довіри населення до влади, патріотичного виховання.

Головними завданнями інформаційного забезпечення системи політичної безпеки повинні стати:

1. Забезпечення свободи слова й друку відповідно до світових юридичних норм та суспільної практики.
2. Забезпечення вільного виявлення через ЗМІ громадських, соціальних та політичних інтересів, поглядів та програм політичних партій, громадських організацій, у тому числі опозиційних.
3. Модернізація системи об'єктивного інформування владних структур щодо процесів у суспільстві та аналітичної підтримки управлінських рішень.

4. Забезпечення регулярного й повного інформування населення України про діяльність владних структур у галузі зовнішньої та внутрішньої політики, критичного аналізу цієї діяльності.
5. Постійне висвітлення, пропагування та роз'яснювання через ЗМІ позитивного досвіду та конструктивних досягнень на шляху державотворення, ринкових перетворень, розв'язання економічних, соціальних, політичних, культурних проблем українського суспільства.
6. Якомога повніше інформування населення України про перебіг подій у світі, забезпечення доступу до закордонних інформаційних джерел.
7. Максимальна активізація інформаційної діяльності українських ЗМІ, державних представництв та громадських організацій за кордоном; підтримка позитивного іміджу України на міжнародній арені (всебічне інформування світового співтовариства про події в Україні — її політичний, економічний та культурний розвиток, культурно-просвітницьку та освітню активність, спрямовану на українську діаспору в усіх країнах, з урахуванням культурних потреб "західної" та "східної" діаспори).
8. Інформаційне забезпечення системи патріотичного виховання; пропаганда у ЗМІ толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, суспільної солідарності.

Головними проблемами, що невідворотно постають перед державою у зв'язку із створенням та вдосконаленням цілісної системи інформаційного забезпечення політичної безпеки України, є:

- ◆ сприяння та підтримка модернізації технічного та технологічного рівня інфраструктури ЗМІ, насамперед комп'ютерних мереж, за рахунок чого можливий якнайшвидший вихід України до світового інформаційного простору;
- ◆ створення сприятливих економічних умов для розвитку ЗМІ, передусім їх виробництва (видавничого процесу);
- ◆ досягнення балансу між відкритістю інформації як вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно необхідними обмеженнями на її поширення. Критеріями таких обмежень мають бути, по-перше, загроза суспільній стабільності через розголос державних таємниць, по-друге, неприпустимість пропаганди антисоціальних ідей та поглядів. Як державні органи, так і суб'єкти інформаційної діяльності повинні суворо дотримуватися цих критеріїв.

2. Зовнішньополітична стабільність

Забезпечення зовнішньополітичної стабільності можливе через створення ефективного механізму зміцнення державного суверенітету України, її правового та політичного статусу на світовому та регіональному рівнях. Основними складовими зовнішньополітичної стабільності мають бути:

- ◆ захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- ◆ захист державного суверенітету від зовнішнього політичного диктату (втручання у внутрішні справи, спроб нав'язувати зовнішньополітичний курс тощо);
- ◆ впорядкування та поліпшення стосунків з іншими державами в правовій, політико-дипломатичній, економічній, військово-політичній та інформаційній сферах;
- ◆ збільшення числа держав — стратегічних партнерів та потенційних союзників.

Протягом останніх років у Європі сталися кардинальні зміни, виник якісно новий політичний ландшафт. Велика група країн Східної Європи вийшла із сфери російського впливу і приєдналася до програми "Партнерство заради миру", маючи наміри стати повноправними членами НАТО.

Забезпечення територіальної цілісності України здійснюється за умов, коли наша держава, внаслідок свого геополітичного становища в посткомуністичному просторі, об'єктивно є залученою до геополітичних інтересів ряду зарубіжних держав або їх блоків. Статус України як регіональної держави також об'єктивно зумовлює її зацікавленість у зміцненні регіональної стабільності, структур колективної безпеки. У цих умовах важливим є визначення геостратегічних векторів інтеграції.

Особливої уваги потребує і надалі потребуватиме проблема *українсько-російських взаємовідносин*. На сьогодні ця проблема є одним з основних чинників, що суттєво впливають на стан політичної обстановки на всьому Європейському континенті.

Позитивне значення у цьому плані мав політичний Договір між Україною і Російською Федерацією, підписаний у травні 1997 року. Наступним кроком у цьому напрямі має стати Договір про економічне співробітництво, який не лише сприятиме подальшому розвитку та зміцненню взаємовигідних економічних і виробничих відносин між Україною і Росією, а й надасть їм сталого довгострокового характеру.

У зовнішньополітичному плані з боку РФ здійснюються послідовні заходи щодо досягнення Росією статусу "великої держави" шляхом спроб відновлення структури, подібної до СРСР (чи "Російської імперії") через забезпечення свого переважного впливу на колишні радянські республіки та країни Східної Європи. Заходи, що здійснені РФ в цьому напрямі, вже спричинилися до певних реальних наслідків.

Водночас, як свідчать провідні політичні експерти, досягнення Російською Федерацією статусу справді "великої держави" неможливе без забезпечення її переважного впливу на Україну. Україна є для Росії невичерпною матеріально-технічною, ресурсною та людською базою, містким рин-

ком збуту для російської промисловості. Втративши вплив на Україну, РФ фактично позбавляється цієї бази.

Існує загроза національним інтересам України з боку деяких політичних кіл Російської Федерації антиукраїнського спрямування, які при вирішенні спірних питань і виникненні непередбачених ситуацій неодноразово висували і висувують ідею економічного тиску на Україну, використовуючи нафтові та газові важелі.

Однак з огляду на власні національні інтереси Україна повинна унеможливити втягнення її в орбіту російської воєнної політики.

Залишаючись на позиціях збереження власного суверенітету, Україна активізує налагодження політичних та економічних відносин із Заходом та іншими країнами світу.

Проте серйозною зовнішньою загрозою політичному суверенітетові України є і залишатиметься можливість формування економічної залежності від зарубіжних держав, потенційно небезпечних своєю політичною та економічною експансією. Подібну ж небезпеку несе економічна залежність України від міжнародних фінансових структур. Не можна виключати використання економічної та фінансової залежності для політичного тиску на нашу державу, політичних вимог всупереч її національним інтересам.

Необхідно зазначити наявність проблем з формуванням міжнародного статусу України. Насамперед це стосується незавершеності впорядкування усього комплексу міждержавних відносин із зарубіжними державами, браку тут достатньо ефективної договірної основи.

Основою формування політичних та економічних відносин України є принципи збалансованості і взаємовигідності партнерських стосунків із сусідніми державами й одночасна протидія політиці, спрямованій на підрич її незалежності та порушення територіальної цілісності. Майбутнє політичної ситуації в Європі, її стабільність значною мірою залежатиме від зовнішньополітичного курсу України, відносин її з суміжними державами. Вибір такого курсу вимагає більш повного виявлення воєнно-політичних та економічних інтересів сусідніх держав.

На відміну від України *Польща* має значний історичний досвід державності, тому і завдання, що вирішуються нею, істотно відрізняються від завдань, які розв'язує Україна. Проте економічні реформи в Польщі зумовлені тими самими принципами, що і в Україні та інших країнах СНД, — необхідністю переходу від командно-адміністративної економіки до ринкової. Це створює важливі передумови для розвитку нових економічних відносин двох держав.

Польща та Україна підписали договір про економічне співробітництво ще у жовтні 1991 року, налагоджено регулярні контакти між президентами, прем'єр-міністрами, міністрами оборони та іноземних справ.

У цілому економічна політика Польщі враховує міжнародний розподіл праці і орієнтована на пошук зв'язків з якомога більшою кількістю партнерів.

Воєнно-політичні інтереси *Словаччини* полягають у підтриманні добрих, взаємовигідних стосунків з країнами Східної і Центральної Європи. Цілями її програми є інтеграція в європейські структури.

Словаччина прагне розвивати економічне співробітництво з іншими країнами та особливе місце відводить так званій "східній політиці", зокрема словацько-російським контактам.

У сфері воєнно-технічного співробітництва українсько-словацькі відносини мають сприятливу перспективу. Обидві країни розв'язують подібні проблеми, зокрема конверсії воєнно-промислового комплексу, технічного переоснащення Збройних Сил і т. ін.

З Україною Словаччина підписала Договір про дружбу і співробітництво, що сприяє зміцненню добросусідських відносин.

Воєнно-політичні інтереси *Угорщини* полягають у підтриманні взаємовигідних відносин із сусідніми країнами, в тому числі і з Україною.

Співробітництво Угорщини з Україною дало їй змогу досягти тактичної мети — вона стала активним чинником центральноєвропейської політики і однією з найбільш близьких до Заходу постсоціалістичних країн. Угорщина зуміла забезпечити собі майже 50% загального обсягу західних інвестицій в економіку східноєвропейських країн.

Угорщина зацікавлена, щоб економічні зв'язки між Сходом та Заходом Європи розвивалися через Тисо-Дунайський басейн. В реалізації цих зв'язків значну роль вона відводить Україні.

Румунія нині посідає важливе місце у системі зовнішньополітичних і економічних зв'язків України. Це зумовлено передусім наявністю спільного кордону, великими можливостями різнопланового партнерства, спільних інтересів щодо забезпечення стабільності в регіоні.

Внутрішній стан Румунії характеризується поступовим подоланням економічної та політичної кризи. Румунія вважає, що зараз у регіоні створився вакуум безпеки, тому йде широкомасштабний пошук способів її забезпечення.

Міжнародні позиції Румунії як важливого і серйозного партнера у політичному, економічному і воєнному співробітництві зміцнюються.

Прагнучи стати лідером тюркомовного світу, *Туреччина* включає до сфери свого політичного та військового впливу країни Кавказу, Центральної Азії, а в майбутньому, очевидно, і Крим. Це зумовлено тим, що, по-перше, політичний, економічний і воєнний альянс Туреччини з тюркомовними державами Кавказу та Центральної Азії сприятиме зміцненню її позицій у взаємовідносинах із США, Європейським Союзом, а по-друге, такий альянс є противагою загрозам з боку Ірану.

Важливого значення керівництво Туреччини надає співробітництву з сусідніми їй країнами.

У геополітичних планах Анкари Молдова і Крим стоять в одному ряду з Кавказом і Боснією.

Успіх планів Анкари може перетворити Туреччину на нового регіонального лідера, оточеного десятком дружніх їй країн, яка буде диктувати свою волю народам, що проживають на території від Адріатичного моря до кордонів з Китаєм.

Нині відносини Туреччини з Україною доброзичливі. Обидві країни беруть участь в організаціях, створених для розвитку економіки Чорноморського регіону. Проводячи миролюбну зовнішню політику, Україна прагне й надалі до взаємовигідного співробітництва з Туреччиною в різних сферах.

Країни Балтії — *Естонія, Латвія, Литва* — прагнуть до збереження своєї територіальної цілісності, забезпечення національної безпеки, подальшого розвитку політичних, економічних зв'язків з європейськими країнами, поглиблення нових форм співробітництва з країнами на Сході.

Головними пріоритетами їхнього зовнішньополітичного курсу є:

- ◆ налагодження тісних зв'язків з країнами Скандинавії;
- ◆ входження до політичного, економічного та культурного простору Західної Європи;
- ◆ тісніша інтеграція у своєму регіоні.

У відносинах з країнами — членами СНД країни Балтії орієнтуються на взаємовигідне економічне співробітництво. Проте вони повністю виключають свою участь у політичних структурах СНД або інтеграцію в економічні структури Співдружності.

Сьогодні між Україною та країнами Балтії складаються дружні відносини. Між ними вже укладено низку політичних та торгово-економічних договорів.

Молдова є давнім стратегічним партнером України у сфері економіки, політики, торгівлі, науки, культури тощо. Вона зацікавлена в сировинних ресурсах України, її енергосистемах, транспортних комунікаціях, системах зв'язку, розвинутій промисловій базі, збереженні українських ринків збуту для своєї продукції.

Молдова прагне розвивати співробітництво з державами Чорноморського регіону. Вона має тверді наміри щодо нейтралітету, який виключає будь-яку воєнну присутність. Підписання з Україною угоди про воєнне співробітництво забезпечує стабільність у їхніх стосунках.

Білорусь має в цілому менш сприятливі умови для утвердження своєї державності, ніж Україна. Її внутрішній стан характеризується політичною та економічною кризою. Білоруська промисловість значною мірою залежить

від колишніх республік СРСР у поставках комплектуючих деталей. Разом з тим вона менш енергозатратна, більш зорієнтована на потреби населення.

Білорусь підписала з Росією низку важливих документів щодо економічного і політичного партнерства, є учасником Ташкентського договору "Про колективну безпеку", не розглядає держави далекого й близького зарубіжжя як потенційних противників, бере активну участь у воєнно-блоковій політиці СНД.

Україна і Білорусь активно шукають шляхів до зміцнення стосунків. Основу для цього закладено підписанням українсько-білоруського Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво. Налагоджується співробітництво у воєнній сфері з Україною. У січні 1996 р. Мінськ відвідала з офіційним візитом українська військова делегація. Результатом проведених переговорів стало підписання керівниками військових відомств країн семи документів, які, за висловом міністра оборони Білорусі, "відкривають нову сторінку у відносинах двох держав у воєнній сфері". Зокрема, підписано Угоду про співробітництво в галузі протиповітряної оборони (ППО), досягнуто домовленості про взаємну підготовку офіцерських кадрів у воєнних вузах Білорусі та України. Це дає підстави принаймні у найближчому майбутньому вважати Білорусь партнером України.

Аналізуючи політичну ситуацію України, можна виокремити такі напрями її подальшого розвитку [3]:

- ◆ Україна розвивається як європейська країна зі збереженням державотворчого процесу, спрямованого на її незалежність;
- ◆ зовнішньополітичний вектор розвитку України спрямовано на євроазіатський регіон;
- ◆ Україна провадить збалансовану зовнішньоекономічну політику із Заходом і Сходом: спрямовує свої зусилля на розвиток партнерських стосунків із сусідніми державами, при цьому Україна розглядає Росію як свого головного стратегічного партнера, встановлює різнобічні зв'язки з країнами Заходу.

Багатовекторність зовнішньополітичних зв'язків сприятиме зміцненню національної економіки, без чого неможливі стабілізація і розвиток оборонно-промислового комплексу.

Таким чином, головними напрямками зусиль України у досягненні зовнішньополітичної стабільності мають бути:

- ◆ зростання політичної та економічної активності України на регіональному рівні, насамперед у Центральній і Східній Європі, Причорноморському та Балтійському регіонах;
- ◆ пошук ефективних шляхів економічного партнерства з Росією;

- ◆ активізація пошуку нових стратегічних партнерів та потенційних союзників, насамперед через "економічне просування" на регіональні ринки Близького Сходу, Центральної, Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки;
- ◆ якісна модернізація кредитно-інвестиційної політики;
- ◆ зростання присутності України в міжнародних громадських та гуманітарних організаціях;
- ◆ максимальна активізація інформаційної діяльності українських ЗМІ, державних представництв та громадських організацій за кордоном; підтримка позитивного іміджу України на міжнародній арені (всебічне інформування світового співтовариства про події в Україні, про її політичний, економічний та культурний розвиток, культурно-просвітницька та освітня активність).

1. Створення системи забезпечення політичної безпеки України в межах цілісної політики національної безпеки

Аналіз стану політичної безпеки України свідчить, що процес загострення негативних впливів на пріоритетні національні інтереси у політичній сфері триває. Комплексна дія цих негативних чинників суттєво впливає на рівень реалізації національних інтересів, стан національної безпеки країни в цілому. Водночас спостерігається недостатня обізнаність частини політичної еліти та політичного керівництва з системою національних інтересів, у тому числі і в політичній сфері, та недостатня переконаність у необхідності її забезпечення. Втім підвалини цілісної системи національної безпеки України лише закладаються — в концептуальному, законодавчому та організаційному аспектах.

Очевидно, назріла потреба вдосконалення державної політики, яка б дала змогу розробити ефективніші механізми стабілізації державних та політичних процесів, реалізації соціально-політичних прав та інтересів громадян України. *Має впроваджуватися комплексний механізм виявлення загроз національним інтересам у політичній сфері, розробки та вжиття відповідних заходів з метою їх нейтралізації, координування зусиль державних та недержавних інституцій щодо їх усунення.*

Означені функції повинна виконувати *система забезпечення політичної безпеки України, яка буде органічною складовою цілісної системи національної безпеки України.* При цьому розробка та затвердження стратегічних напрямів забезпечення політичної безпеки є функцією найвищого політичного керівництва держави. Тільки на такому рівні з урахуванням усіх реалій зовнішньо- і внутрішньополітичної ситуації можуть бути сформульовані основні цілі, завдання, напрями, форми і способи забезпечення політичної безпеки. Тактичні ж питання цієї діяльності потребують постійної корекції залежно від факторів та умов, що впливають і на пріоритетність національних інтересів у галузі політичної безпеки, і на зміни параметрів зовнішніх та внутрішніх

негативних чинників. Складність суспільно-політичного життя зумовлює необхідність застосування різноманітних тактичних прийомів — форм, способів та засобів нейтралізації загроз політичній безпеці України. До забезпечення безпеки можуть залучатися як державні органи — окремі або у всій сукупності, так і недержавні організації та установи.

Основним суб'єктом системи забезпечення політичної безпеки має бути держава, яка виконує функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Тому політична безпека має базуватися передусім на сильній **триєдиній державній владі**. Вона повинна керуватися науково визначеними для сучасних умов пріоритетними **національними інтересами України у політичній сфері**, всебічно оціненим переліком загроз цим інтересам. Функціонування системи забезпечення політичної безпеки мають підтримувати досконалі **інформаційно-методологічні технології прийняття рішень**. Нарешті, здійснення цих рішень буде ефективним, якщо воно спиратиметься на **виконавчі структури з раціональним розподілом та координацією їхніх дій**.

Це дасть змогу відпрацювати та ефективно реалізовувати визначену державну політику, забезпечувати захист інтересів *людини* (її соціально-політичних прав та свобод), *суспільства* (виявлення та реалізацію інтересів різних суспільних груп, досягнення суспільної стабільності та громадської злагоди), *держави* (суверенітет і територіальну цілісність, конституційний лад, ефективне функціонування державного механізму).

Основними вимогами до функціонування системи забезпечення політичної безпеки мають бути:

- ◆ відповідність принципам забезпечення політичної безпеки;
- ◆ спрямованість на захист інтересів населення України — як груп, так і окремих осіб;
- ◆ законність функціонування системи;
- ◆ керованість системи;
- ◆ ефективність і сталість функціонування.

На створенні такої системи як органічної складової системи національної безпеки необхідно зосередити зусилля усіх гілок влади, виконавчих структур, експертів.

2. Концептуальне забезпечення політичної безпеки України

Забезпечення політичної безпеки потребує розробки та реалізації *Концепції політичної безпеки України*. Цей документ повинен відповідати національним інтересам України, стати стратегічним орієнтиром на

10–20 років та закласти підвалини безпеки розвитку національної внутрішньої та зовнішньої політики.

Стратегія забезпечення політичної безпеки України має базуватися на:

- ◆ системному підході до аналізу динаміки еволюції стану суспільства та політичних процесів, що відбуваються у ньому;
- ◆ багатоваріантності параметрів аналізу;
- ◆ багатоваріантності прогнозів суспільно-політичного розвитку держави та суспільства.

Переваги такого підходу полягають у можливості:

- ◆ об'єктивної оцінки наявної ситуації та динаміки її еволюції з огляду на потреби у забезпеченні цілісності, стабільності та ефективності функціонування українського суспільства як системи з власними внутрішніми особливостями та як структурного компонента світової суспільної та політичної системи;
- ◆ побудови всебічно обґрунтованих аналітичних моделей, здатних враховувати багатоваріантність впливів зовнішніх і внутрішніх чинників суспільно-політичного розвитку та підтримувати високий рівень достовірності прогнозу;
- ◆ корекції стратегії залежно від розвитку подій за тим чи іншим варіантом, що дає змогу уникати екстрених політичних рішень, недостатньо обґрунтованих та спрогнозованих стосовно своїх наслідків;
- ◆ розробки стратегії політичної безпеки України на ґрунті відповідності виключно національним інтересам України.

У Концепції політичної безпеки України слід визначити сутність політичної безпеки, систему національних інтересів у даній сфері, систему критеріїв та індикаторів політичної безпеки, систему загроз політичній безпеці, передбачити створення аналітичної моделі стану та прогнозу політичної безпеки України, розробити механізм забезпечення політичної безпеки та запропонувати шляхи його практичної реалізації.

Концепція політичної безпеки України має бути органічною складовою загальнодержавної Концепції національної безпеки [12]. На основі Концепції політичної безпеки необхідно розробити і прийняти відповідні законодавчі акти, що мають стати індикатором ефективності внутрішньої та зовнішньополітичних рішень владних структур різних рівнів, а також правовим та моральним регулятором політичної поведінки усіх суб'єктів політичної діяльності в Україні. Очевидно, попередні політичні рішення та законодавчі акти мають узгоджуватися з положеннями цієї Концепції. Засобом реалізації Концепції має стати виконання *Програми першочергових та перспективних заходів щодо забезпечення політичної безпеки.*

Програма повинна базуватися на ґрунтовному аналізі національних інтересів та загроз політичній безпеці. Результатом реалізації Концепції та Програми має стати створення **цілісної загальнонаціональної системи політичної безпеки України.**

3. Система політичної безпеки України

Призначення та загальна побудова системи. Система забезпечення політичної безпеки є органічною складовою цілісної системи національної безпеки України. *Призначення* системи забезпечення політичної безпеки полягає у *своєчасному виявленні, оцінці загроз інтересам України у галузі політичної безпеки та оперативному вжитті державних заходів щодо захисту цих інтересів.*

Ця система являє собою комплекс організаційних структур, форм та методів діяльності, спрямованих на розробку та виконання рішень з питань політичної безпеки.

Вона передбачає проведення узгоджених внутрішньо- та зовнішньополітичних заходів у галузях:

- суспільно-політичній;
- державно-управлінській;
- оборони;
- охорони громадського порядку;
- культурно-освітній;
- інформаційній;
- міжнаціональних відносин;
- релігійного життя;
- міжнародних зв'язків та міждержавних відносин.

Система забезпечення політичної безпеки повинна включати концептуально-аналітичний, організаційно-управлінський та ресурсний аспекти, а саме:

1. **Концептуально-аналітичне** забезпечення передбачає розробку методології, стратегії і тактики здійснення рішень щодо політичної безпеки, оперативний аналіз та прогнозування наслідків таких рішень.
2. **Організаційно-управлінське** забезпечення полягає у практичному створенні механізму політичної безпеки через організацію, координацію та контроль діяльності відповідних владних та інших структур, як уже існуючих, так і новостворених.
3. **Ресурсне забезпечення** пов'язане із залученням відповідних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів для вирішення відповідних питань політичної безпеки.

Доцільно в Апараті Ради національної безпеки і оборони України створити відповідний підрозділ з питань політичної безпеки, на який покласти такі функції:

- ◆ розробка основних напрямів стратегії та проектів програм забезпечення політичної безпеки України;
- ◆ розробка пропозицій щодо вдосконалення системи політичної безпеки України;
- ◆ підготовка рекомендацій Президентові для прийняття рішень у галузі забезпечення політичної безпеки громадян, суспільства та держави;
- ◆ здійснення моніторингу процесів у галузі політичної безпеки України;
- ◆ прогноз наслідків реалізації рішень державних органів з питань внутрішньої та зовнішньої політики у галузі політичної безпеки;
- ◆ розробка рекомендацій щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у політичній сфері.

Вимоги до системи. Одним з головних питань, що виникають під час створення таких складних організаційних систем, є розробка та реалізація основних вимог до функціонування їх згідно з Конституцією України.

Особливого значення набуває вимога до *керованості запропонованою системою*. Це пов'язано зі складністю та важливістю завдань системи, необхідністю постійного контролю за їх виконанням, а також з тим, що структура системи є багаторівневою, хоча сама є підсистемою системи національної безпеки.

Невід'ємними властивостями складної системи мають бути також **ефективність і сталість функціонування**. Лише за умови дотримання вимог ефективності та сталості система забезпечення політичної безпеки дасть змогу своєчасно виявляти загрози політичним інтересам України, розробляти й реалізовувати ефективні методи протидії негативним чинникам у сфері суспільно-політичного життя країни з використанням наявних ресурсів, необхідних сил і засобів за умов, що постійно змінюються.

Важливою вимогою до системи забезпечення політичної безпеки України повинна стати *спрямованість на захист інтересів її громадян*. Забезпечення гідних соціальних умов існування та розвитку людини, всебічне виявлення та реалізація її прав і свобод, забезпечення суспільної стабільності та громадської злагоди є і завжди будуть запорукою стабільності та динамічного розвитку як суспільства, так і держави в Україні.

Однією з головних вимог до системи забезпечення політичної безпеки (пріоритетною за своєю вагомістю) є *легітимність та законність функціонування*. Істотного значення набуває відповідна законодавча база, яка створює єдине правове поле для вирішення питань політичної безпеки, сприяє впорядкуванню політичних інтересів держави, громадських інституцій та

особистостей, а також перетворення їх на гармонійну загальнонаціональну систему інтересів. Усі без винятку дії та заходи щодо захисту та реалізації національних інтересів України у політичній сфері мають підтверджувати свою легітимність та законність, спираючись на **чинне законодавство України**, насамперед на **законодавство з питань національної безпеки**. Великого значення набуває можливість **контролю громадськості** за діями системи забезпечення політичної безпеки. Ця можливість, характерна для демократичного, стабільного суспільства, сама по собі є ознакою і водночас чинником політичної безпеки.

Правові умови створення системи. Легітимність функціонування Ради національної безпеки і оборони України як координаційного органу з питань національної безпеки дає змогу створити відповідну нормативно-правову базу забезпечення політичної безпеки.

Така нормативно-правова база повинна виконувати насамперед такі основні функції:

- ◆ регулювати взаємовідносини між суб'єктами забезпечення політичної безпеки (людина, суспільство, держава), визначати їх права, обов'язки та відповідальність;
- ◆ забезпечувати та координувати дії суб'єктів політичної безпеки;
- ◆ встановлювати порядок застосування засобів забезпечення політичної безпеки.

Нормативно-правову базу з проблем політичної безпеки доцільно створювати в контексті існуючої нормативної бази національної безпеки в цілому. *Конституція України, Концепція національної безпеки України* створили необхідне правове поле для *Концепції політичної безпеки України* та відповідних заходів її реалізації. Цей документ повинен:

- ◆ враховувати основні положення міжнародних угод, які прийняті Україною і стосуються її безпеки як політичного утворення;
- ◆ визначати стратегію та основні принципи забезпечення політичної безпеки в Україні як складової національної безпеки.

На другому рівні мають бути *конституційні закони*, де визначатимуться такі важливі складові забезпечення політичної безпеки, як принципи формування, побудови та діяльності владних структур усіх гілок влади.

В ієрархії нормативної бази системи політичної безпеки особливе місце саме на організаційно-управлінському рівні посідатимуть *Укази та Розпорядження Президента України, акти (постанови, декрети) Кабінету Міністрів України*. Вони є підзаконними і повинні видаватися з метою конкретизації та підвищення якості вирішення питань політичної безпеки.

Міністерства й відомства у межах своєї компетенції та відповідальності на основі чинного законодавства з питань національної безпеки та безпеки в політичній сфері, а також згідно з рішеннями Президента Украї-

ни, Кабінету Міністрів України мають розробляти *відомчі накази, інструкції, положення*, спрямовані на реалізацію життєво важливих політичних інтересів людини, суспільства, держави.

Важлива роль у системі законодавства України з питань національної безпеки належить *актам нормативного та директивного характеру місцевих органів Влади* щодо питань забезпечення політичної безпеки осіб, громадських осередків, загальнодержавних інтересів на регіональному та місцевому рівнях. Це стосується, наприклад, забезпечення та захисту політичних, національних, культурних, релігійних прав і свобод, підтримання легального режиму політичної діяльності, мінімізації суспільних конфліктів на місцях, дотримання громадського порядку тощо.

Слід підкреслити, що система забезпечення політичної безпеки України є засобом інституціоналізації політичної діяльності з максимально високим рівнем відповідальності за рішення, які приймаються. Тому означена система належить до складних систем з високим рівнем організації: з одного боку, вона є підсистемою системи національної безпеки України, а з другого — передбачає власну ієрархічність, розгалуженість внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Елементи системи та їхні функції. Система політичної безпеки об'єднує, координує та спрямовує діяльність державних органів, організацій недержавного сектора, посадових осіб та окремих громадян, а також включає комплекс законодавчих актів, що регламентують та регулюють відносини у даній галузі.

Оскільки головним суб'єктом забезпечення політичної безпеки (як і національної безпеки в цілому) є держава, то особливе місце у даній системі посідають *вищі та центральні органи державної Влади, міністерства та Відомства*.

Верховна Рада України:

- ◆ визначає основи, забезпечує законодавче регулювання та бюджетне фінансування системи політичної безпеки в межах загальної системи національної безпеки України;
- ◆ здійснює загальний контроль за виконанням державних програм та заходів у цій сфері.

Президент України:

- ◆ виступає гарантом політичної безпеки України;
- ◆ спрямовує діяльність Ради національної безпеки і оборони України в сфері політичної безпеки;
- ◆ вживає заходів щодо забезпечення політичної безпеки України, видає відповідні укази та розпорядження, здійснює контроль і координацію діяльності державних органів у забезпеченні політичної безпеки;

- ◆ подає на розгляд Верховної Ради України щорічні доповіді про стан національної безпеки України, до яких включається спеціальний розділ про стан політичної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України:

- ◆ під головуванням Президента України приймає рішення щодо забезпечення політичної безпеки як необхідного компонента національної безпеки України;
- ◆ розглядає питання координації та контролю за підтриманням у готовності сил і засобів локалізації та нейтралізації загроз пріоритетним національним інтересам у сфері політичної безпеки;
- ◆ спрямовує та координує діяльність органів державної виконавчої влади в процесі планування та здійснення заходів до виконання прийнятих рішень;
- ◆ здійснює поточний контроль і оцінку діяльності посадових осіб щодо виконання ними завдань забезпечення політичної безпеки.

Кабінет Міністрів України:

- ◆ розробляє та вживає необхідних заходів для реалізації державної політики у галузі політичної безпеки;
- ◆ організовує розробку відповідних розділів у державних програмах забезпечення національної безпеки, зокрема в політичній сфері;
- ◆ координує дії міністерств і відомств, спрямованих на локалізацію та нейтралізацію загроз національним інтересам України у галузі політичної безпеки.

Міністерства, відомства України:

- ◆ забезпечують реалізацію довгострокових державних програм або термінових заходів щодо забезпечення політичної безпеки України;
- ◆ беруть участь у розробці системи заходів щодо захисту особистості, суспільства та держави в межах своїх повноважень.

Структурно-функціональний аналіз системи існуючих та потенційних загроз політичній безпеці України дає змогу передбачати *першочергове залучення до системи політичної безпеки таких міністерств та відомств України:*

- ◆ Служба безпеки України;
- ◆ Міністерство внутрішніх справ;
- ◆ Міністерство оборони;
- ◆ Національна гвардія;
- ◆ Державний комітет у справах охорони державного кордону;
- ◆ Міністерство закордонних справ;
- ◆ посольства та консульства України;
- ◆ Міністерство фінансів;

- ◆ Національний банк;
- ◆ Державний комітет у справах національностей та міграції;
- ◆ Державний комітет у справах релігій;
- ◆ Міністерство юстиції;
- ◆ Прокуратура України.

Військові структури, правоохоронні органи, правосуддя:

- ◆ забезпечують захист конституційного ладу в Україні;
- ◆ здійснюють нагляд за дотриманням Конституції та законів України;
- ◆ здійснюють правосуддя у сфері забезпечення політичної безпеки щодо злочинних посягань на безпеку людини, суспільства та держави.

Неурядові політичні та громадські інституції:

- ◆ беруть участь у реалізації і захисті національних інтересів України в галузі політичної безпеки у межах, визначених Конституцією, законодавством України, та виконують свої суспільні функції відповідно до власних статутних цілей і завдань.

У взаємодії об'єктів та суб'єктів політичної безпеки суттєвим є те, що особа або недержавна громадська інституція, що бере участь у системі забезпечення політичної безпеки, отримує насамперед *право* захисту своїх інтересів, тоді як на державні органи усіх гілок влади покладається **обов'язок** щодо захисту інтересів людини, суспільства та держави.

Нині ми маємо значні здобутки у державотворенні, зміцненні незалежності та авторитету України на міжнародній арені. Проте слід зазначити, що забезпечення політичної безпеки не є етапним, "тимчасовим" завданням. **Воно є стратегічною метою, бо стосується засад існування суспільства та держави.**

Здатність держави визначати джерела загроз, аналізувати їхню руйнівну силу, передбачити наслідки їхньої дії та відшукати способи нейтралізації є запорукою її безпеки. Система національних політичних інтересів України визначається кількома принципами існування нашого суспільства, бажаними і водночас необхідними для його внутрішньої та зовнішньої політичної безпеки. Це — внутрішньо- та зовнішньополітична стабільність, тобто зміцнення державного суверенітету та міжнародного статусу. Це — досягнення найвищої ефективності та соціальної спрямованості державної влади. Це також здатність держави до еволюційного, ненасильницького перетворення та вдосконалення; задоволення усіма членами суспільства своїх політичних інтересів і потреб, як індивідуальних, так і колективних. Нарешті, це ідеологічна стабільність — атмосфера толерантності до "інакших" поглядів, якщо вони не є антисоціальними, атмосфера довіри до влади, а також ідеологія патріотизму та суспільної солідарності, громадської злагоди в ім'я майбутнього України.

Більш уважне ставлення до найгостріших питань забезпечення політичної безпеки дало б змогу набагато послідовніше формулювати та ефективніше вирішувати найважливіші внутрішньо- та зовнішньополітичні проблеми. Так, системний аналіз інтересів, мотивів та рушійних сил основних політичних суб'єктів і політичних лідерів України та практичні заходи щодо досягнення політичної згоди у стратегічних для країни питаннях уможливили б уникнення або ж максимальне послаблення політичного протистояння в ході конституційного процесу.

Постійна увага до регіональних проблем, вага яких у внутрішній та зовнішній політиці зростає саме в Україні через особливості її історичного розвитку та сучасного геополітичного становища, дала б змогу набагато раніше знайти шляхи найтіснішої економічної та політичної інтеграції Криму до України, розв'язання проблем етнічних меншин, особливо кримських татар. Ще одним моментом гнучкої, але упевненої регіональної політики в системі політичної безпеки стало б значно раніше розв'язання соціально-економічних проблем вугільних регіонів. Це суттєво послабило б економічний тягар бюджету та соціально-політичну нестабільність у цих регіонах. Гнучка, але упевнена регіональна політика стала б міцним козирем України у вирішенні зовнішньополітичних питань, зокрема впорядкування стосунків з Росією.

Послідовніша та ефективніша позиція держави стосовно релігійного життя суспільства допомогла б уникнути зайвої його політизації і водночас забезпечити збереження духовної самобутності народів, що населяють Україну.

Як показує аналіз, ми виявили непрофесіоналізм та припустилися прикрих помилок у процесі формування інформаційного простору національних засобів масової інформації і поки що позбулися найефективнішого засобу виховання патріотизму та досягнення громадської злагоди, формування довіри до влади та позитивного образу України у світі.

Нарешті, політика держави значно посилилася б за умови найретельнішого аналізу та врахування негативних політичних та ідеологічних наслідків тих чи інших заходів у економічній та соціальній сферах. Криза довіри народу України до владних структур, правовий нігілізм — найпомітніші з таких наслідків [13].

Усе це означає, що кожен крок на шляху подальшого розвитку нашого суспільства, зміцнення суверенітету держави, її спроможності провадити ефективну внутрішню та зовнішню політику відповідно до національних інтересів України буде вагоміший, якщо базуватиметься на аналізі суспільно-політичних процесів [14], зокрема, з огляду на забезпечення політичної безпеки. Запобігання впливам негативних чинників — як у плані нейтралізації діючих, так і в плані превентивних заходів щодо загроз потенційних — стає на сьогодні важливим державним завданням. Політичний розвиток суспільства, зміцнення суверенітету держави, її спроможності провадити ефективну внутрішню та зовнішню політику відповідно до національних інтересів України будуть, окрім інших причин, значно ослаблені та навіть унеможливлені через брак системного аналізу суспільно-політичних процесів, зокрема забезпечення політичної безпеки, та відповідності їх

національним інтересам у галузі внутрішньої та зовнішньої політики. Серед головних напрямів реалізації стратегічного курсу держави повинні бути такі.

1. Найважливішим напрямом внутрішньополітичної стабілізації сьогодні стає забезпечення ефективного функціонування органів державної влади та управління. Розмежування функцій і повноважень різних гілок влади, визначене Конституцією України, має бути зміцнене механізмом конструктивної співпраці законодавчої та виконавчої влади — насамперед на рівні Верховної Ради та Президента. Стрижнем вдосконалення системи державного управління є адміністративна реформа виконавчої влади, реформа місцевого самоврядування та здійснення національної програми боротьби з корупцією. Особливу роль у вдосконаленні механізму формування органів влади має зіграти модернізація виборчої системи, яка унеможливить або ж максимально зменшить непрофесіоналізм та вплив корупції.
2. Модернізація виборчої системи виконуватиме ще одну важливу функцію у забезпеченні внутрішньополітичної стабільності. Вона сприятиме зміцненню **багатопартійної політичної системи**. Реальна багатопартійність повинна стати в Україні потужним суспільним стабілізатором і водночас стимулом прогресивного демократичного політичного розвитку. Саме вона сприятиме всебічному виявленню політичних інтересів громадян України та реалізації їх у несилових формах політичної активності, підвищенню їхньої політичної культури.
3. Формування в Україні громадянського суспільства поряд з розвитком багатопартійної політичної системи потребуватиме **розвитку "третього сектора"** — системи громадських та громадсько-політичних організацій, які разом з політичними партіями створять засаду системи політичного та соціального партнерства.
4. Впровадження та розвиток цивілізованих, несилових форм виявлення політичної активності, ефективна система соціального та політичного партнерства стануть підґрунтям запобігання внутрішнім конфліктам або ж оптимального розв'язання їх в українському суспільстві. Розділення народу України за цілою низкою ідеологічних, соціальних, політичних, релігійних, культурних ознак, соціальна напруженість у суспільстві, а також його криміналізація спричиняють на даному етапі існування потенціалу соціального, етнічного, релігійного протистояння в латентних формах. Крім зниження порогу соціальної напруженості та створення ефективною системи соціального та політичного партнерства, необхідними будуть спеціальні заходи, спрямовані на послаблення суспільного протистояння.

5. Насамперед, це створення **спеціальної державної служби моніторингу, аналізу та прогнозування суспільних конфліктів**, а також модернізація ідеології та тактики діяльності силових структур в умовах конфліктних ситуацій. Особливу увагу слід приділити боротьбі з політизацією організованої злочинності.
6. При побудові ненасильницького, цивілізованого механізму розв'язання внутрішніх конфліктів слід враховувати необхідність зміцнювати **ідеологічні та соціально-психологічні засади суспільної стабільності**. Це, насамперед, культивування ідеології суспільної солідарності та патріотизму; створення сучасних пропагандистських моделей національної єдності; виховання толерантності; культивування державницької ідеології на всіх рівнях владних структур.
7. Найважливішим інституційним компонентом забезпечення зовнішньополітичної та внутрішньополітичної стабільності практично усіх ланок має стати **розвиток інформаційної сфери**. В межах створення та розвитку спеціалізованих інформаційних систем підтримки державної влади та управління буде вирішено цілу низку питань. Це — попередження та оптимізований вихід з конфліктних та кризових ситуацій у галузі економіки та соціальної політики; прийняття оптимальних управлінських рішень; контроль і оцінка ефективності виконання; аналіз альтернативних сценаріїв; прогноз та оцінка можливих наслідків. Посилення інформаційної активності за кордоном, а також розвиток транскордонних засобів передачі інформації (насамперед електронних та комп'ютерних мереж) сприятимуть зміцненню позитивного іміджу України у світі, входженню її до міжнародних економічних, політичних структур та структур безпеки. Об'єктивне інформування населення про соціально значущі рішення стане потужним чинником підвищення довіри до влади. Пропагування через засоби масової інформації ідей толерантності, громадської злагоди, суспільної солідарності сприятиме консолідації суспільства, зниженню порогу ідеологічного та психологічного протистояння, вихованню правової та політичної культури, патріотизму.
8. Забезпечення політичної безпеки є обов'язковою умовою незалежності нашої держави, розвитку процесів державотворення та розвитку ефективної системи державного управління, розвитку та зміцнення системи політичних інститутів, розвитку громадянського суспільства, політичної та суспільної стабільності. *Створення цілісної системи політичної безпеки України — як у плані нейтралізації діючих загроз, так і превентивних заходів щодо загроз потенційних — є суспільно важливим завданням, виконання якого покладається насамперед на державні органи.*

9. У центрі зусиль щодо забезпечення **зовнішньополітичної стабільності** повинна стати активізація економічної діяльності України **на регіональному рівні**, передусім у Центральній і Східній Європі, Причорноморському та Балтійському регіонах. При цьому стратегічним економічним партнером залишається Російська Федерація. Має тривати пошук **нових стратегічних партнерів** та потенційних союзників на **міжрегіональному рівні**, насамперед через економічне просування на регіональні ринки Близького Сходу, Центральної, Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки. На посилення політичної ваги України у світі, зміцнення її рівноправних стосунків з партнерами продуктивно **вплине модернізація кредитно-інвестиційної політики**. Повніше слід використовувати представництво в міжнародних громадських та гуманітарних організаціях та можливості засобів масової інформації щодо поширення позитивного іміджу України у світі.

Загальні засади

Для обґрунтування рішень в умовах, коли даних щодо структуризації предметної області та інформації про неї недостатньо, пропонується використання розробленої в Національному інституті стратегічних досліджень експертної оболонки "ExPro".

Експертна оболонка "ExPro" призначена для підтримки прийняття рішень в задачах вибору і дає можливість визначити пріоритетність наявних альтернатив на основі висновків експертів. Альтернативами можуть бути матеріальні об'єкти, процеси, ситуації, варіанти планів та ін., а експертами — відповідні фахівці: керівники, аналітики, консультанти, радники.

Як свідчить досвід розв'язання слабоструктурованих задач в умовах невизначеності, понад 70% їх кількості складають задачі оцінки (вибору) альтернатив і задачі, які можуть бути зведені до них. У найпростішому випадку такі задачі включають: множину необхідних для них характеристик об'єктів, що порівнюються, поставлені до них вимоги, а також зв'язок між цими множинами.

Сутність розв'язання "ExPro" задач оцінки полягає в порівнянні поточних характеристик об'єкта з неявним, побудованим раніше еталоном або ідеальним, щодо мети оцінки, об'єктом. Те, що "ExPro" забезпечує отримання еталонної, а не порівняльної оцінки об'єктів, уможливорює багаторазове використання знань експертів для розв'язання однотипних задач без необхідності повторної експертизи.

У загальному вигляді "ExPro" складається з трьох основних частин (рис. 3):

- ◆ механізму виводу рішення або порівняння з об'єктом — являє собою процедуру згортки поточних характеристик об'єктів за ієрархією бази знань;
- ◆ бази знань або неявного еталона об'єкта — є ієрархічною сукупністю понять предметної області та співвідношень між ними, що відбивають уявлення експерта(ів) про об'єкт;
- ◆ бази даних або поточних характеристик об'єкта — є сукупністю характеристик порівнюваних об'єктів, сформульованих у термінах та поняттях бази знань.

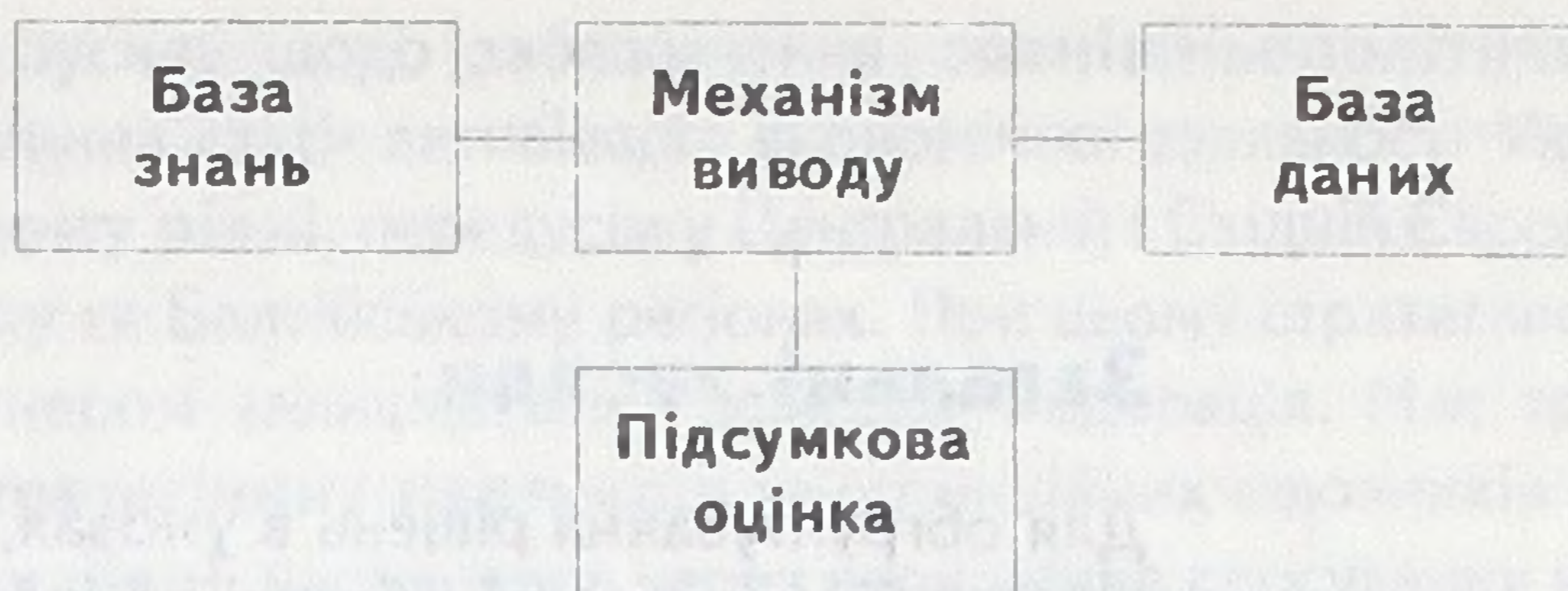

Рис. 3

Математична основа, закладена в механізмі виводу рішення, визначає особливості побудови інших частин експертної оболонки. Як механізм виводу використовується послідовність (за рівнями ієрархії бази знань) нечітко-інтегральних згорток за Сугено. Кожний нечіткий інтеграл є механізмом елементарного порівняння. На його вхід надходять, з одного боку, експертні знання (еталон) у вигляді розподілу нечіткої міри на заданій множині, а з другого — поточні експертні оцінки у вигляді розподілу функції належності на цій множині. Саме у використанні нечіткого інтегралу виявляються переваги запропонованої оболонки. Достатньо сказати, що всі системи та методи, які припускають адитивність експертних оцінок (імовірна міра) чи побудовані на принципах теорії нечітких множин, є лише поодинокими випадками запропонованого апарату.

Порядок реалізації "ExPro"

Припустімо, що є один чи кілька об'єктів, які потребують оцінки на предмет відповідності поставленій меті. Об'єкти характеризуються сукупністю характеристик, кожна з яких може набувати значення відповідної множини. Є також низка критеріїв, що структурують мету оцінки та висловлюють вимоги до оцінюваних об'єктів.

Початковим етапом роботи з експертною оболонкою є формування бази знань. Поняття в базі знань, що відбивають уявлення експертів про предметну сферу, ієрархічно пов'язуються один з одним шляхом нечітких мір. Ієрархія бази знань в "ExPro" може будуватися так само, як і в методі аналізу ієрархій Сааті. На першому рівні ієрархії (рис. 4) ставиться мета розв'язання задачі, з якою пов'язані критерії оцінки або вимоги (другий рівень), що враховуються під час прийняття рішень про відповідність об'єкта меті. Критерії представляються у вигляді розподілення нечіткої міри на множині характеристик, що дає змогу визначити ступінь важливості даного критерію. На четвертому рівні подаються значення характеристик об'єктів

з відповідними розподіленнями нечіткої міри, що відбивають *потрібні* ступені відповідності значень характеристик кожному з критеріїв для задоволення мети розв'язання задачі. Таким чином, для формування бази знань необхідно задавати переліки критеріїв оцінки, характеристик об'єктів, переліки значень цих характеристик, а також співвідношень цих понять у вигляді множини розподілу нечітких мір.

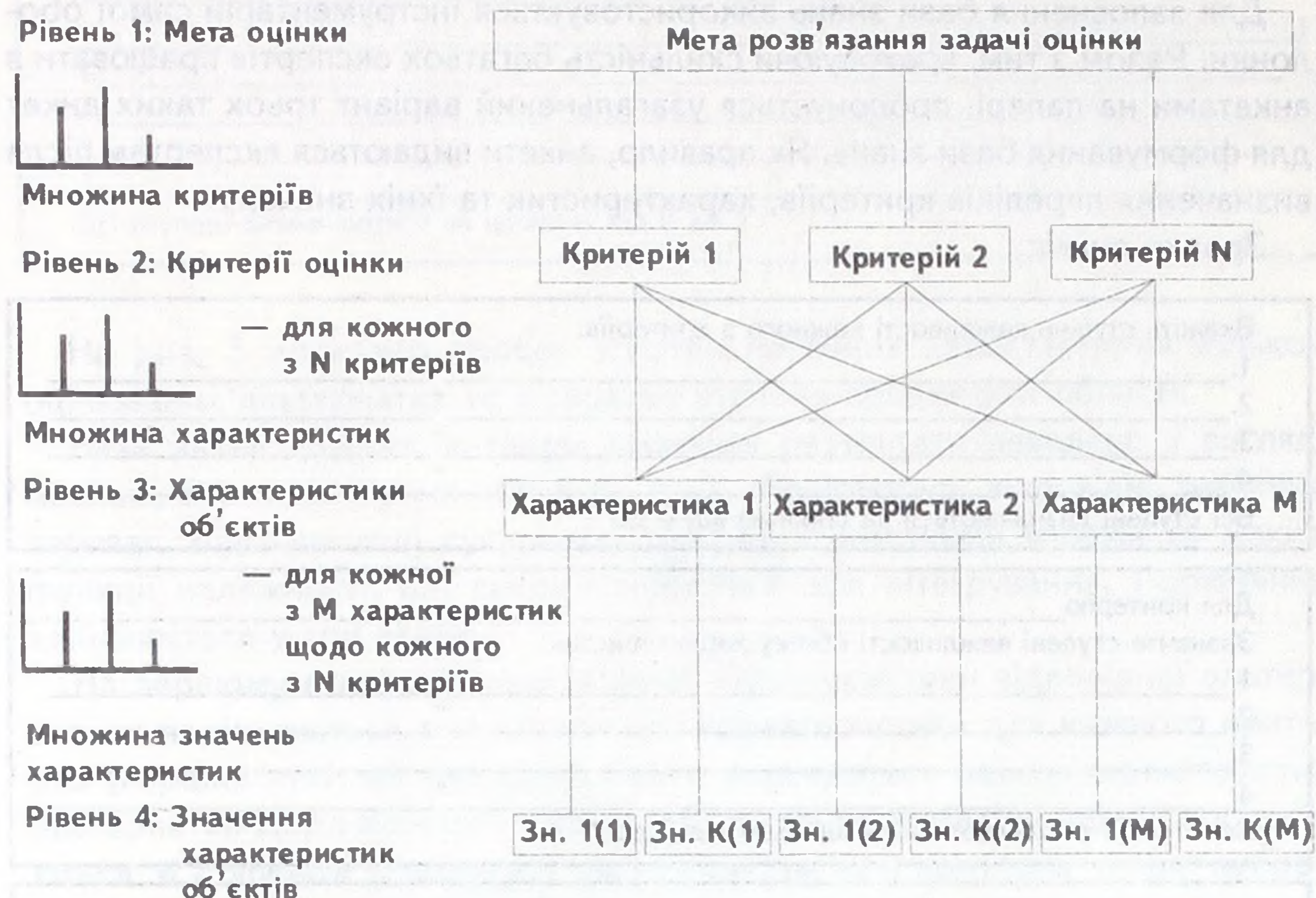

Рис. 4

Слід зазначити, що однією з основних проблем практично всіх методів обробки експертних знань та оцінок є проблема коректного виявлення співвідношень між поняттями предметної області, розв'язання якої припускає наявність механізму виявлення, що забезпечує адекватне перенесення знань від експертів до математичних абстракцій, котрі використовуються. В "ExPro" запропоновано та реалізовано два методи побудови мір:

- ◆ метод парних порівнянь з наступним приведенням розподілення оцінок до міри можливості;
- ◆ метод безпосередньої побудови нечіткої міри.

Залежно від характерних особливостей задачі можна використовувати той чи інший метод. Однак слід урахувувати, що метод парних порівнянь дає змогу отримати лише ймовірні міри, або міри можливості, котрі, як

ДОДАТОК 1

показує практика й підтверджують теоретичні дослідження, можуть адекватно використовуватися тільки в достатньо добре структурованих, узгоджених задачах малої розмірності, що не потребують відображення складних семантичних відтінків. В інших випадках доцільно використовувати метод безпосередньої побудови нечіткої міри, що, однак, потребує певних знань її властивостей щодо відображення різної семантики експертних оцінок.

Для заповнення бази знань використовується інструментарій самої оболонки. Разом з тим, враховуючи схильність багатьох експертів працювати з анкетами на папері, пропонується узагальнений варіант трьох таких анкет для формування бази знань. Як правило, анкети видаються експертам після визначення переліків критеріїв, характеристик та їхніх значень.

Зразки анкет:

Вкажіть ступінь важливості кожного з критеріїв:	
1. _____	" _____
2. _____	" _____
3. _____	" _____
4. _____	" _____
Всі ступені визначаються за шкалою від 0 до 1	

Для критерію _____	
Зазначте ступені важливості обліку характеристик:	
1. _____	" _____
2. _____	" _____
3. _____	" _____
4. _____	" _____
Всі ступені визначаються за шкалою від 0 до 1	

Для критерію _____	
Вкажіть ступені переваги кожного із значень характеристики	
1. _____	" _____
2. _____	" _____
3. _____	" _____
4. _____	" _____
Всі ступені визначаються за шкалою від 0 до 1	

Перша з анкет дає змогу отримати нечітку міру важливості критеріїв для досягнення мети задачі оцінки. Друга з анкет (кількість таких анкет має відповідати кількості критеріїв) дає можливість отримати сукупність нечітких мір важливості обліку характеристик у критеріях. Третя анкета (кількість таких анкет має відповідати кількості критеріїв, помноженій на кількість характеристик) уможлиблює отримання сукупності нечітких мір переваги значень характеристик щодо кожного з критеріїв.

Після того як сформовано базу знань, можна починати формування та обробку бази даних експертної оболонки або значень характеристик безпосередньо об'єктів, що оцінюються. Для цього також можна використувати інструментарій оболонки або анкету такого змісту:

Для об'єкта _____	
вкажіть ступені переваги кожного із значень характеристики _____ :	
1. _____	" _____
2. _____	" _____
3. _____	" _____
4. _____	" _____
Всі ступені визначаються за шкалою від 0 до 1	

На рис. 5 показано процес згортки поточних характеристик кількох оцінюваних альтернатив за ієрархією еталона предметної області.

Бази знань і даних, а також проміжні результати наведено у вигляді масивів, в елементарних комірках яких зберігаються відповідні значення переваг. Відокремлені сукупності комірок є нечіткими мірами та мають функції належності, що використовуються для інтегрування. Порівняння здійснюється у три етапи.

На першому етапі значення кожної характеристики відповідної альтернативи порівнюються з еталоном цієї характеристики для кожного критерію (перший нечіткий інтеграл). Потім формуються оцінки характеристик альтернатив щодо кожного з критеріїв. На даному етапі ці оцінки порівнюються зі ступенем важливості характеристик для критеріїв задачі вибору (другий нечіткий інтеграл). Унаслідок цього альтернативи отримують інтегральні оцінки за всіма критеріями. На третьому етапі вони порівнюються з важливістю критеріїв (третій нечіткий інтеграл) і на цій основі формуються переваги для кожної альтернативи.

У разі, коли оцінки альтернатив даються кількома експертами, застосовується режим групової оцінки, в якому після введення нечіткої міри компетентності на множині експертів використовується четвертий нечіткий інтеграл для отримання групових оцінок об'єктів (альтернатив). Таким чином "ExPro" розв'язує задачі оцінки або вибору. Крім цього, "ExPro" дає дослідникові текстове пояснення значень оцінок об'єктів, з допомогою яких можливі аналіз та пояснення отриманих результатів.

На базі запропонованої чотирирівневої ієрархічної задачі оцінки можуть будуватися як задачі зі складнішою ієрархією, так і простіші задачі з ігноруванням окремих рівнів.

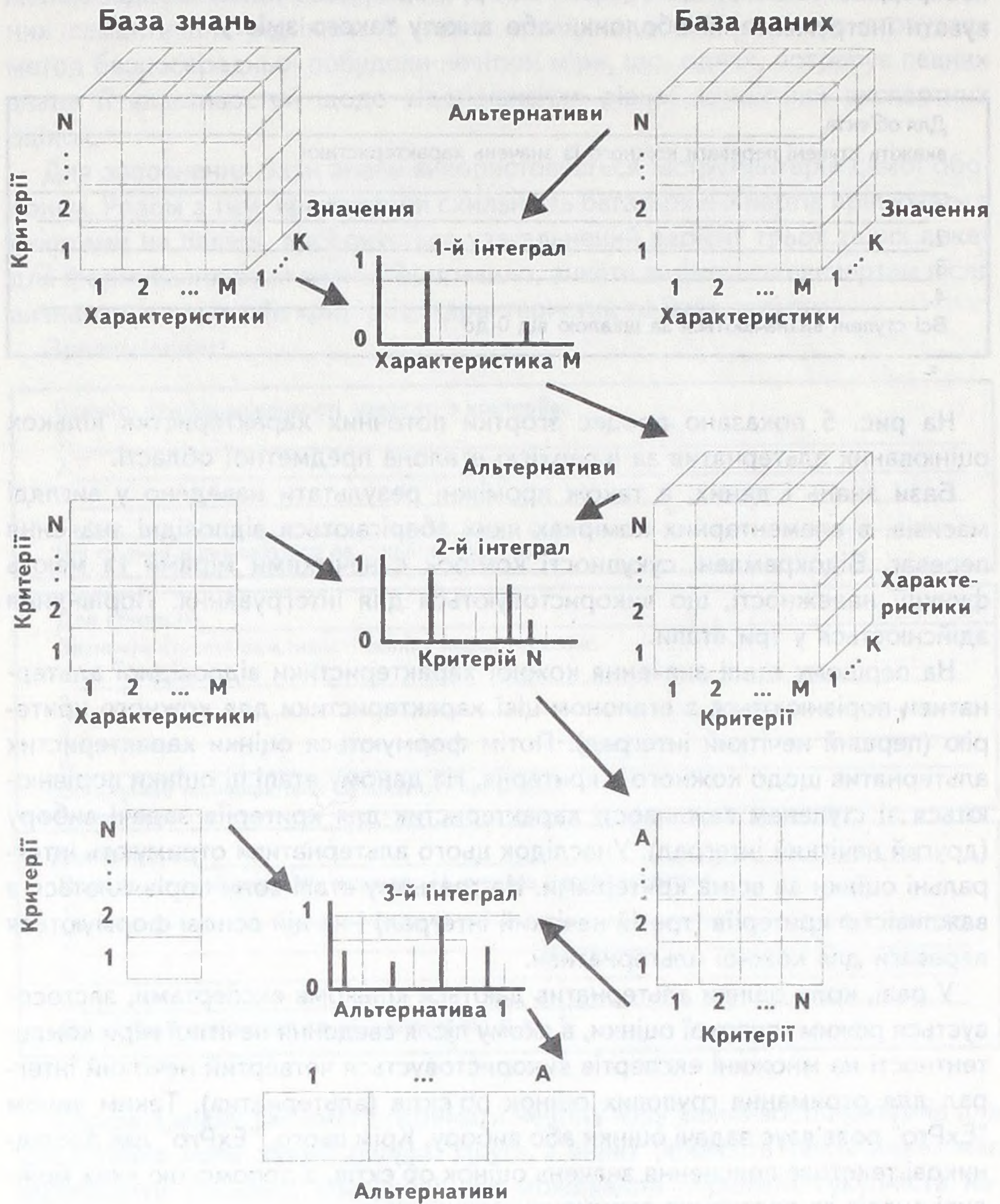

Рис. 5

Математична основа побудови експертної оболонки

Формально задача оцінки ставиться таким чином.

Нехай множина $S = \{s_i, i = 1, I\}$ є множиною критеріїв задачі оцінки, $X = \{x_j, j = 1, J\}$ — множиною характеристик оцінюваних об'єктів, кожна з яких набуває значення зі своєї множини значень $Y_j = \{y_{jk}, j = 1, J; k = 1, K\}$.

Нехай також $A = \{a_l, l = 1, L\}$ є множиною наявних об'єктів у задачі оцінки.

Сформована база знань, що визначає множину неявних еталонних значень, у цьому випадку має такий вигляд:

$$\langle S, X, Y_x, \mu(s_i, y_{jk}), v_{s_i}(x_j), \theta(s_i) \rangle,$$

де

$$Y_x = \{Y_j, j = 1, J\};$$

$\mu(s_i, y) : 2 S \times Y_j \rightarrow [0, 1]$ — нечітка міра задоволення значенням $y_{jk} \in Y_j$ за критерієм $s_i \in S$;

$v_{s_i}(x_j) : 2 \{X_j\} \rightarrow [0, 1]$ — нечітка міра ступеня важливості обліку значень критерієм $s_i \in S$ за характеристикою X_j ;

$\theta(s_i) : 2 \{S\} \rightarrow [0, 1]$ — нечітка міра важливості критерію з S для отримання оцінки об'єкта у цій задачі.

Розгляд конкретного об'єкта $a_l \in A$ на основі експертних оцінок дає змогу побудувати функції належності на множині значень характеристик, що розглядаються, а саме:

$$\varepsilon(a_l, y_{jk}) : A \times Y_j \rightarrow [0, 1].$$

Зазначені функції складають базу даних задачі оцінки.

Послідовне інтегрування функцій із баз даних і знань згідно з викладеною вище схемою дає можливість визначити таку послідовність:

1. $\alpha(a_l, s_i, x_j) = \int \varepsilon(a_l, y_{jk}) \cdot \mu(s_i, y_{jk}) : A \times S \times X \rightarrow [0, 1]$ — функція належності, що задає ступінь переваги характеристик щодо кожного критерію.

2. $\beta(a_l, s_i) = \int \alpha(a_l, s_i, x_j) \cdot v_{s_i}(x_j) : A \times S \rightarrow [0, 1]$ — функція належності, що задає ступінь відповідності об'єкта кожному з критеріїв.

3. $\gamma(a_l) = \int \beta(a_l, s_i) \cdot \theta(s_i) : A \rightarrow [0, 1]$ — функція належності, що визначає ступінь відповідності об'єкта меті задачі оцінки.

Для отримання групової оцінки додатково запроваджується міра переваги на множині експертів. Тоді отримаємо:

4. $\varphi(a_i) = \int \gamma(a_i, p_i) \cdot \eta(p_i)$: — функція належності, що визначає ступінь відповідності i -го об'єкта меті задачі оцінки, де $\gamma(a_i, p_i)$ — функція належності, що задає ступінь відповідності i -го об'єкта меті задачі оцінки, на думку i -го експерта; $\eta(p_i)$ — міра переваги i -го експерта.

Таблиця 1

Оцінка ваги пріоритетних національних інтересів у політичній сфері України

Пріоритетні національні політичні інтереси	Стан на кінець 1997 р.*	Прогноз на III кв. 1999 р.*
1. Зміцнення державного суверенітету, захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів	0,392	0,378
2. Зміцнення міжнародного статусу України на світовому та регіональному рівнях	0,366	0,351
3. Законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади	0,460	0,464
4. Забезпечення демократичної спадкоємності системи правління та політичного режиму, спадковості та послідовності внутрішньої та зовнішньої політики	0,412	0,439
5. Забезпечення суспільної стабільності та громадської злагоди, ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів	0,492	0,516
6. Всебічна реалізація політичних інтересів осіб та соціальних груп, у тому числі опозиції, через формування та зміцнення демократичної системи політичних інститутів, підвищення політичної культури народу	0,427	0,489
7. Зміцнення політичної волі владних структур, культивування державницької ідеології	0,417	0,340
8. Досягнення національної злагоди, гарантування прав всіх етнічних груп народу України	0,395	0,402
9. Поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі	0,371	0,394
10. Підвищення авторитету всіх гілок влади, забезпечення високого рівня довіри населення до владних структур	0,453	0,430
11. Запобігання поширенню деструктивних ідеологічних концепцій	0,314	0,365
12. Створення системи політичної безпеки в межах цілісної політики забезпечення національної безпеки України	0,382	0,388

* Всі кількісні показники подано у вимірі від 0 до 1.

ДОДАТОК 2

Таблиця 2

Оцінка ступеня впливу потенційних та діючих негативних чинників на стан політичної безпеки України

Можливі негативні чинники	Стан на кінець 1997 р.*	Прогноз на III кв. 1999 р.*
А.Внутрішні:		
1. Недостатня ефективність законотворчої діяльності законодавчої влади	0,461	0,495
2. Неузгодженість законотворчої діяльності різних гілок влади	0,459	0,498
3. Незавершеність процесу чіткого розподілу прав і функцій центральної й місцевої влади, державних органів на місцях та органів місцевого самоврядування	0,546	0,531
4. Концептуальна та практична недосконалість регіональної політики центральної влади	0,302	0,318
5. Наявність регіонального політичного сепаратизму	0,283	0,296
6. Недостатня компетентність та відповідальність державних службовців	0,481	0,449
7. Низька ефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень	0,487	0,445
8. Брак системного аналізу управлінських рішень з огляду на їх обґрунтованість, спосіб впровадження та суспільні наслідки	0,486	0,482
9. Корупція та протекціонізм у державних структурах	0,460	0,487
10. Недостатньо ефективна міграційна політика	0,252	0,260
11. Брак системи забезпечення економічної безпеки України	0,473	0,450
12. Недостатня кваліфікація професіональних політиків	0,448	0,402
13. Недосконалість виявлення політичних інтересів різних соціальних груп внаслідок невизначеності соціальної бази політичних партій	0,480	0,484
14. Невизначеність правового і політичного статусу політичної опозиції, її стосунків з владою	0,440	0,477
15. Можливість нелегітимного обмеження свободи совісті, слова, зборів, інформації тощо	0,241	0,315
16. Недосконалість діючої виборчої системи	0,469	0,357
17. Ескалація конфліктів на соціальному ґрунті, етнічному ґрунті, релігійному ґрунті	0,315	0,364
18. Ескалація політико-ідеологічного протистояння	0,383	0,327
19. Політизація конфліктів між угрупованнями організованої злочинності та використання різних форм суспільного протистояння в інтересах організованої злочинності	0,349	0,473

* Всі кількісні показники подано у вимірі від 0 до 1.

Продовження табл. 2

Можливі негативні чинники	Стан на кінець 1997 р.*	Прогноз на III кв. 1999 р.*
20. Недостатня кваліфікація силових структур у розв'язанні конфліктних ситуацій	0,408	0,416
21. Ускладнення з реалізацією громадянських прав етнічних меншин	0,282	0,265
22. Недостатня розробленість ідеології "політичної нації", брак ефективних ідеологічно-пропагандистських моделей суспільної солідарності та спільної історичної мети	0,431	0,438
23. Низький рівень правової культури, правовий нігілізм	0,375	0,412
24. Брак системи патріотичного виховання молоді у навчальних та виховних закладах, засобів масової інформації (ЗМІ) тощо	0,312	0,307
25. Недостатня інформативна активність ЗМІ за кордоном	0,380	0,364
26. Відсутність цілісної та ефективної системи пропаганди, політичної реклами та системи нейтралізації деструктивних пропагандистських впливів	0,355	0,365
27. Недостатньо ефективна політика у сфері релігійного життя	0,332	0,305
28. Наявність іноземних військових угруповань та баз на території України	0,265	0,292
29. Низька ефективність воєнної організації України	0,363	0,345
30. Соціальна нестабільність у суспільстві	0,633	0,712
31. Брак стратегії та цілісної політики забезпечення політичної безпеки України	0,283	0,402
Б. Зовнішні		
32. Невикористання можливостей багатовекторної зовнішньої політики	0,286	0,297
33. Експансіоністські зазіхання частини деяких політичних кіл Росії	0,337	0,435
34. Економічна залежність від ряду міжнародних фінансових кіл	0,412	0,458
35. Економічна залежність від зарубіжних держав, потенційно небезпечних своїми експансіоністськими зазіханнями	0,403	0,498
36. Незавершеність інтеграції до існуючих систем колективної безпеки	0,258	0,253
37. Потенційні територіальні претензії деяких сусідніх країн, можливість перетворення України на "буферну" зону	0,226	0,221
38. Брак інформації у світового співтовариства щодо дійсного стану та розвитку процесів в Україні	0,387	0,362
39. Поширення з-за кордону ідеологічно-пропагандистських матеріалів антидержавного спрямування	0,172	0,205

* Всі кількісні показники подано у вимірі від 0 до 1.

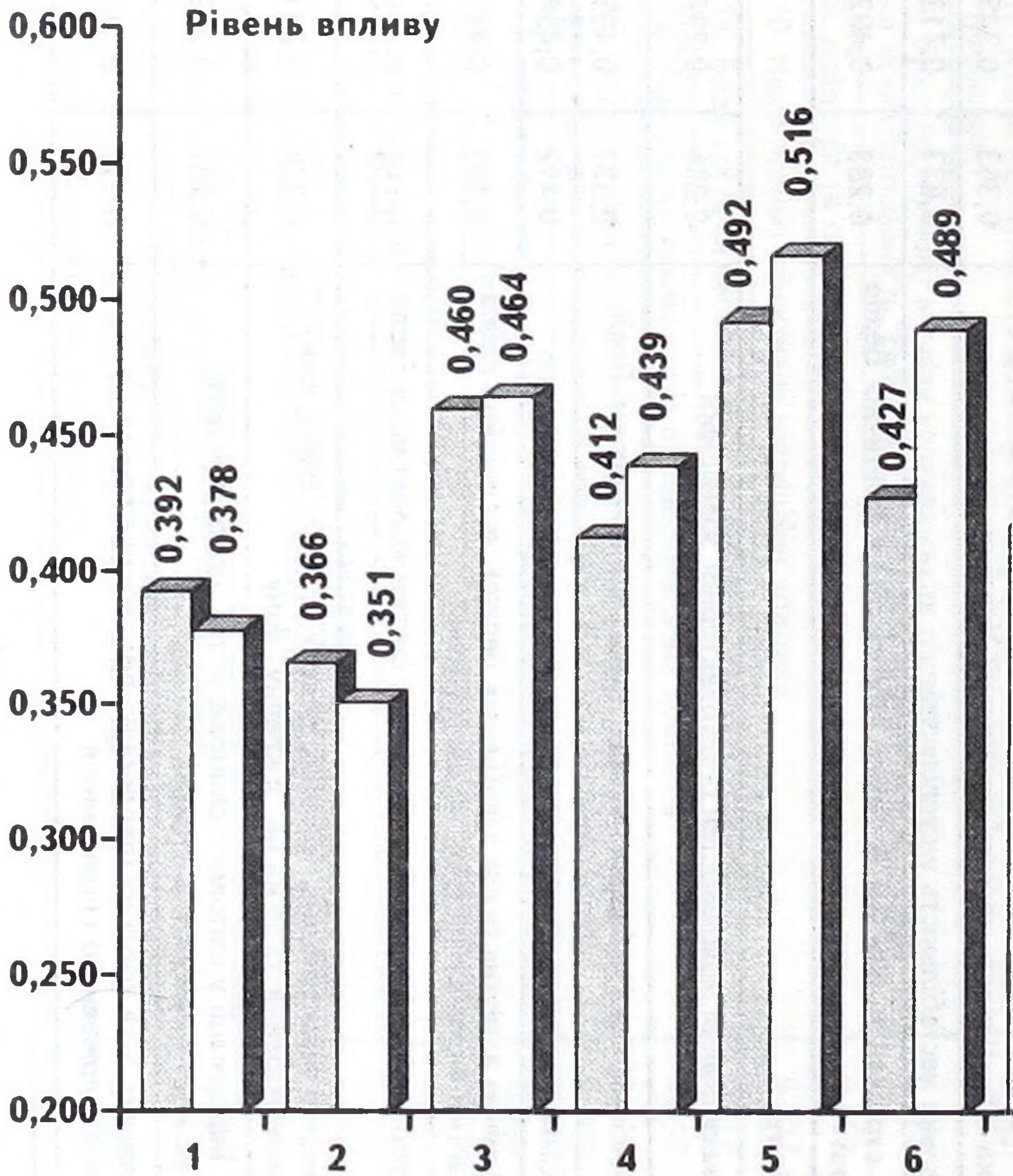
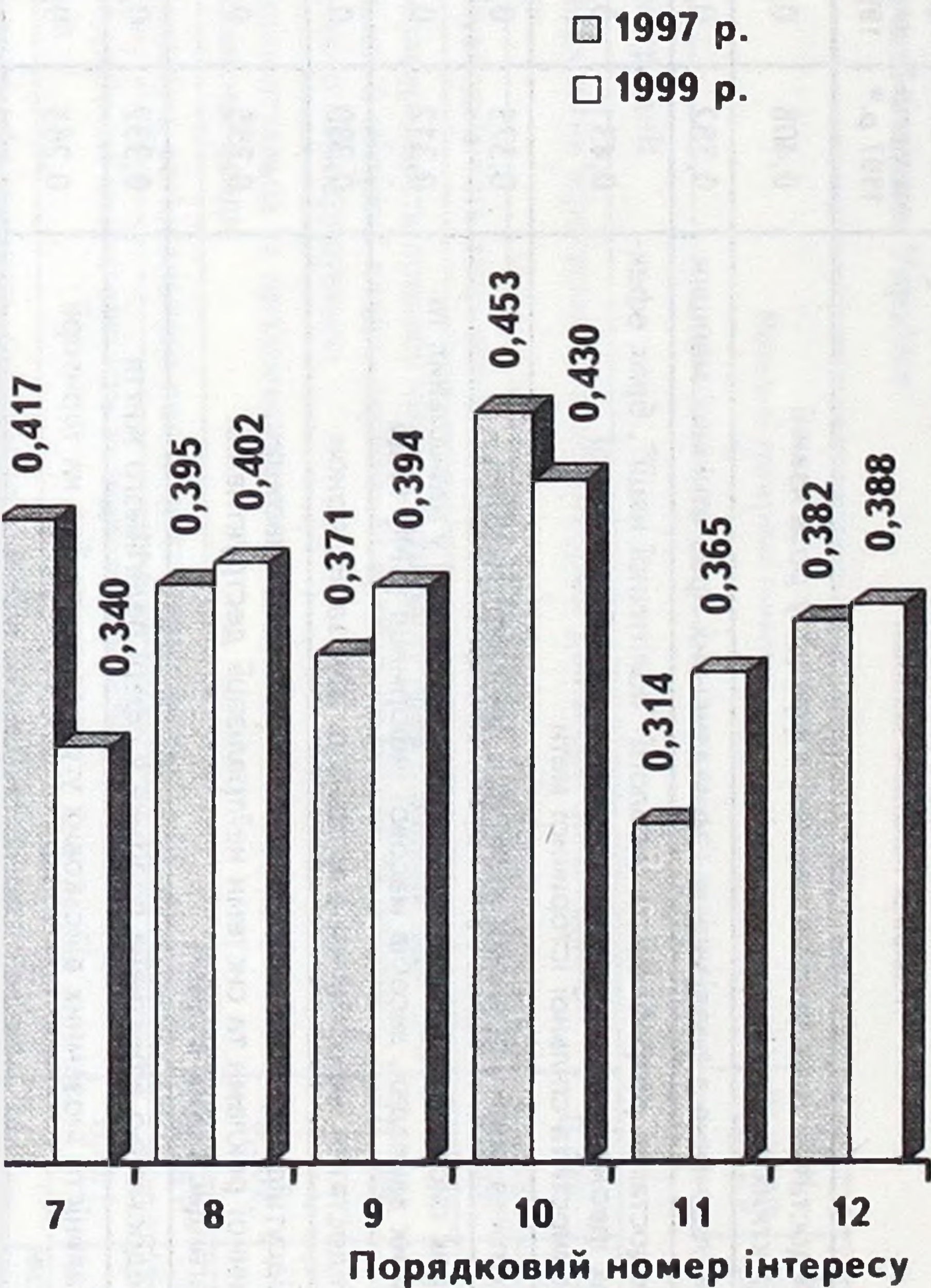
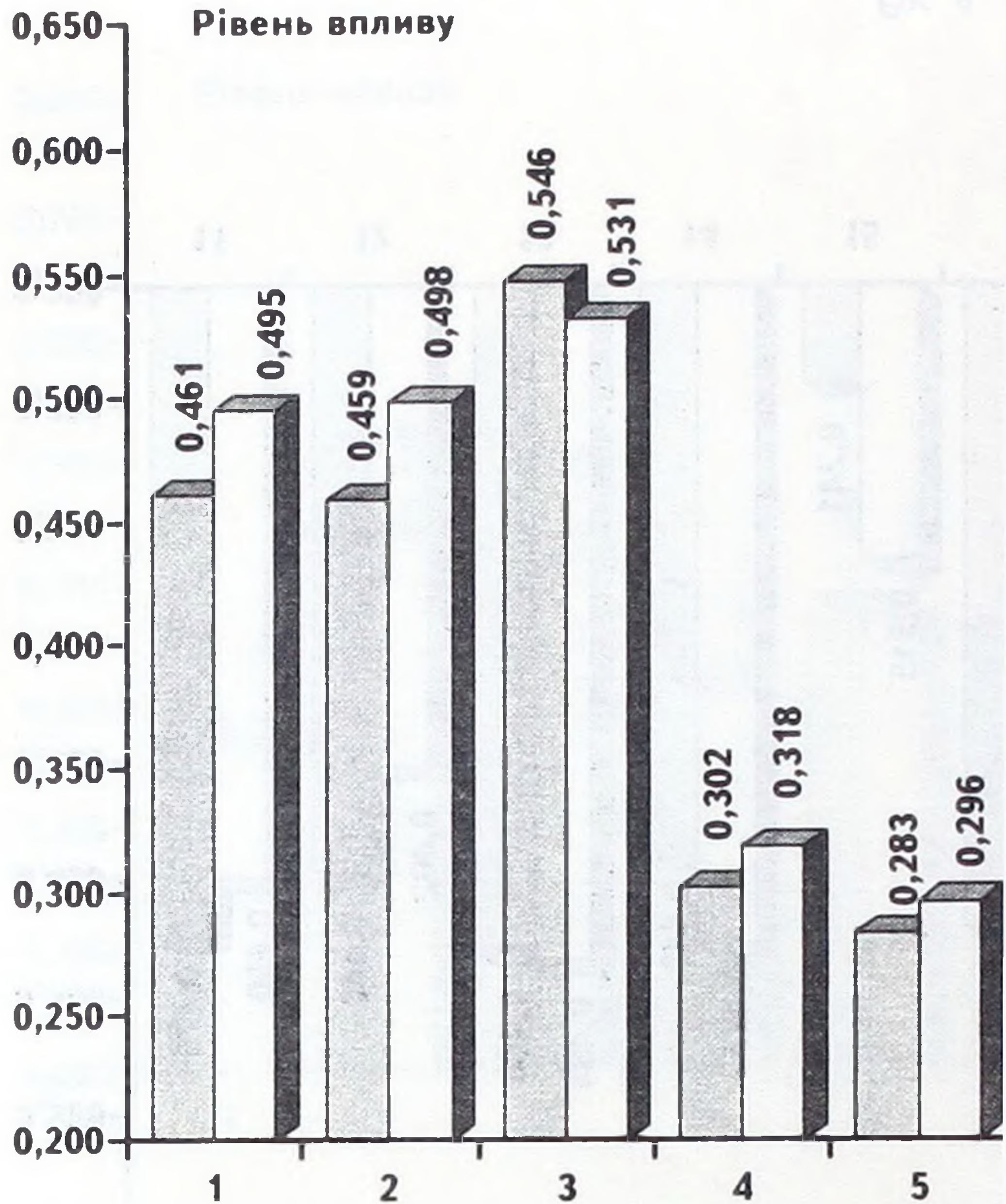
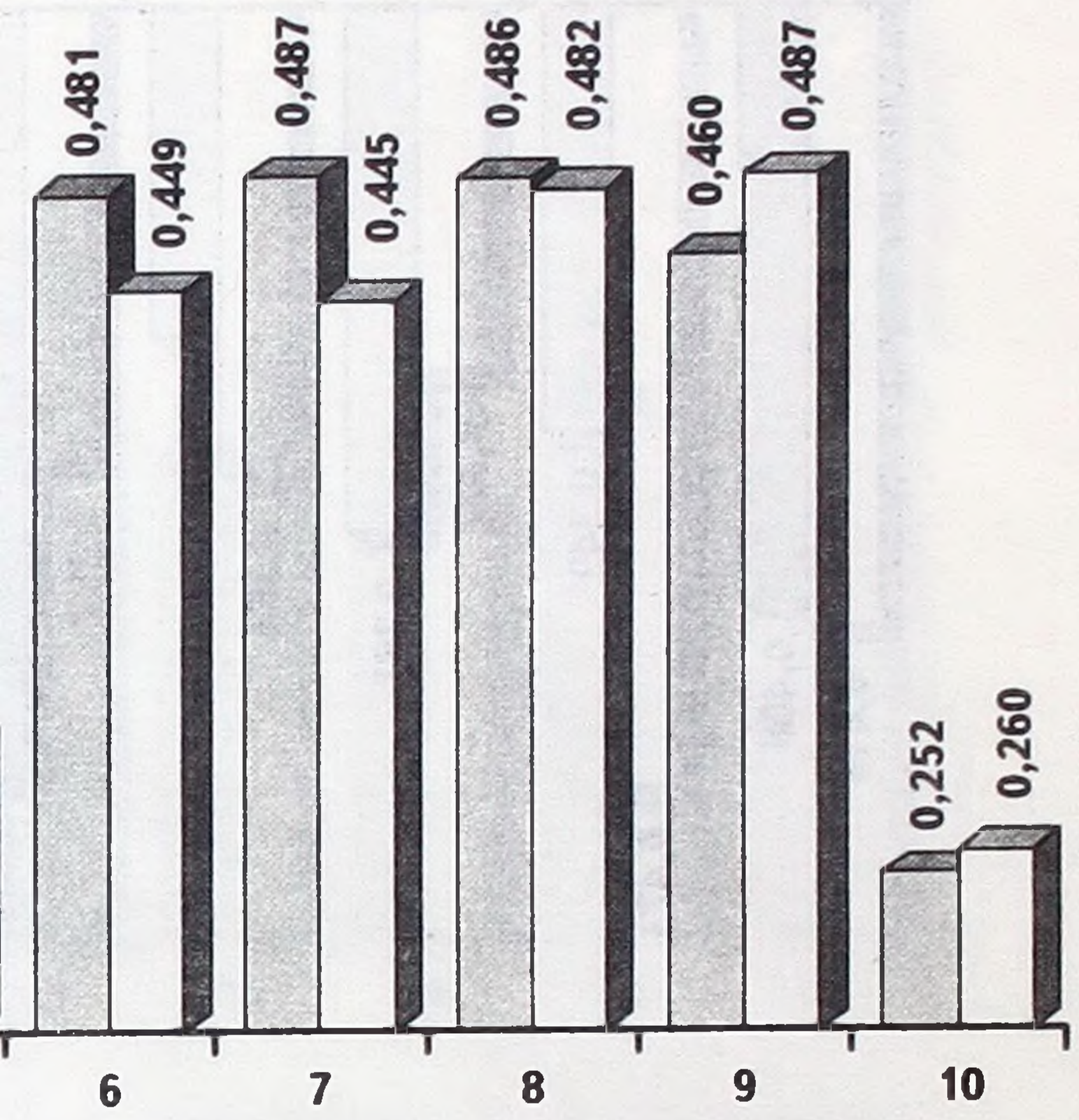

Рис. 6

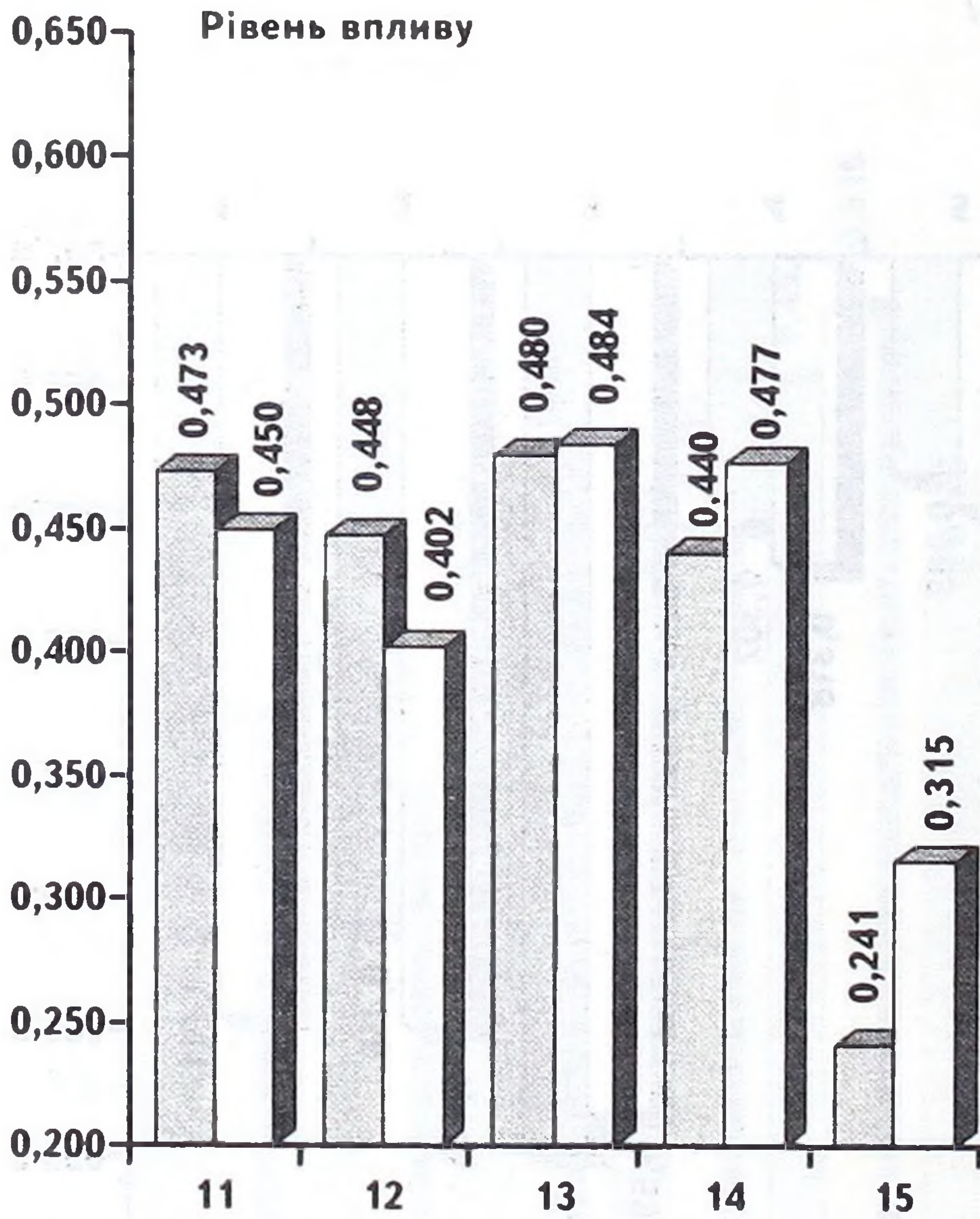

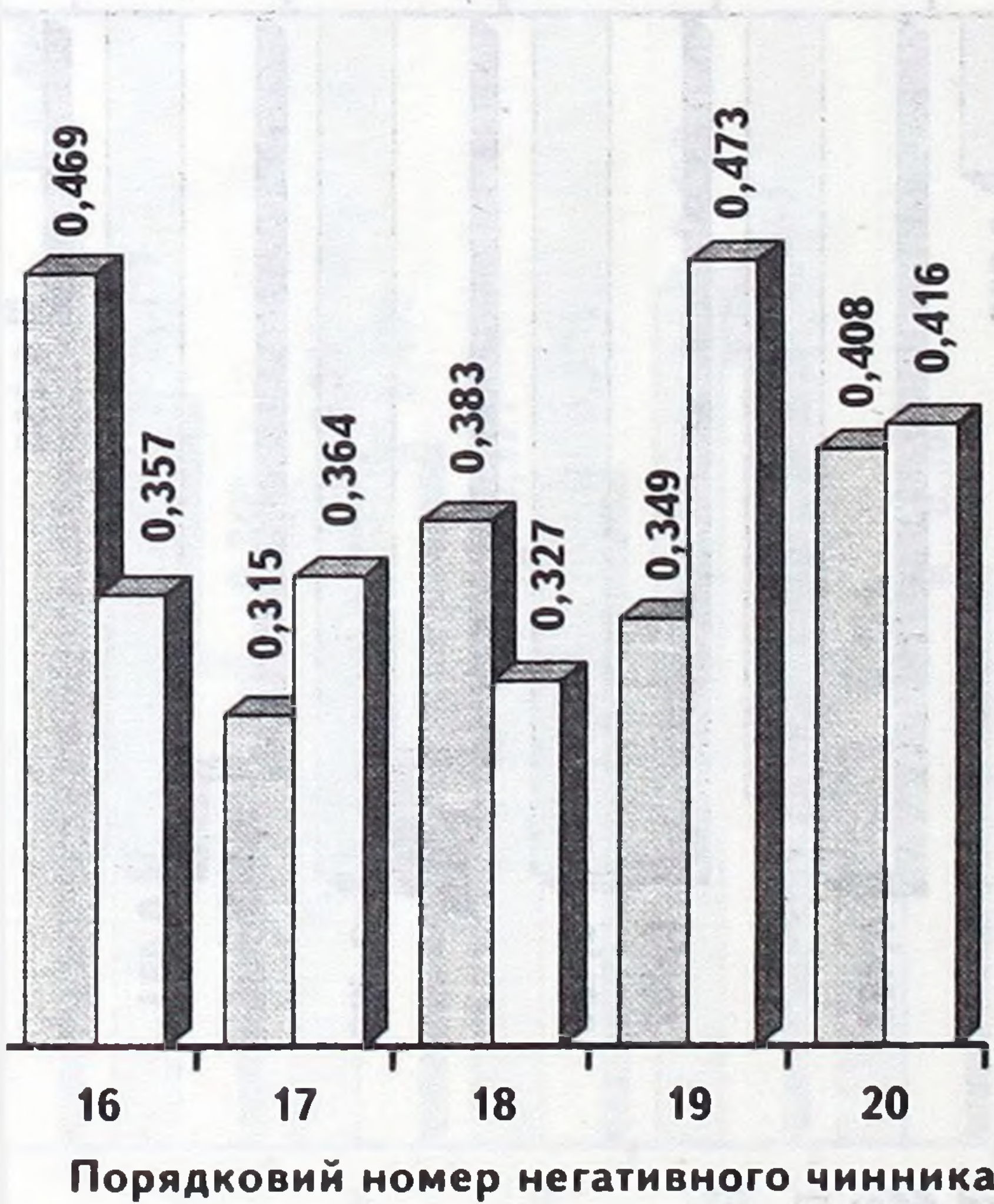
□ 1997 р.
□ 1999 р.

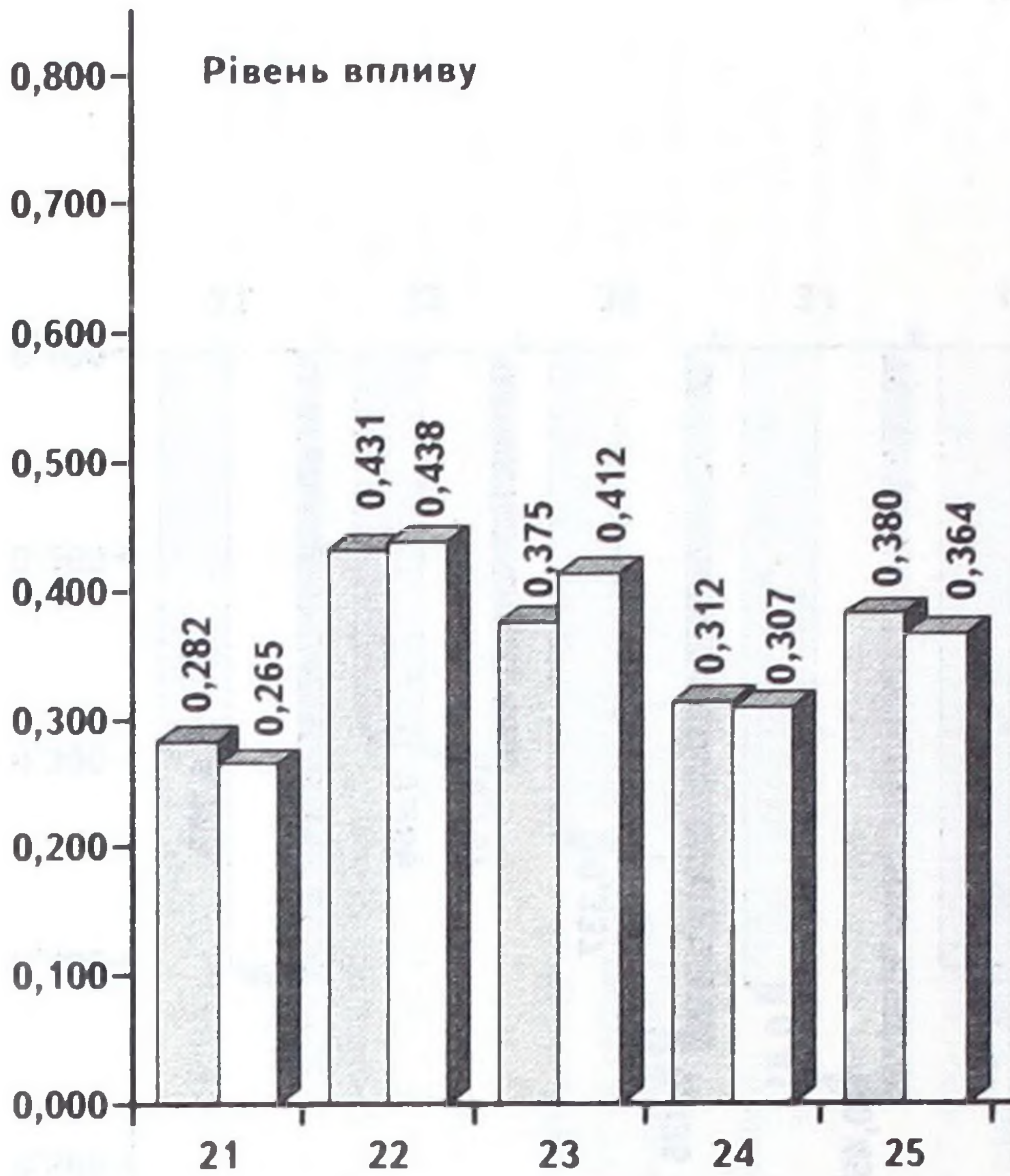

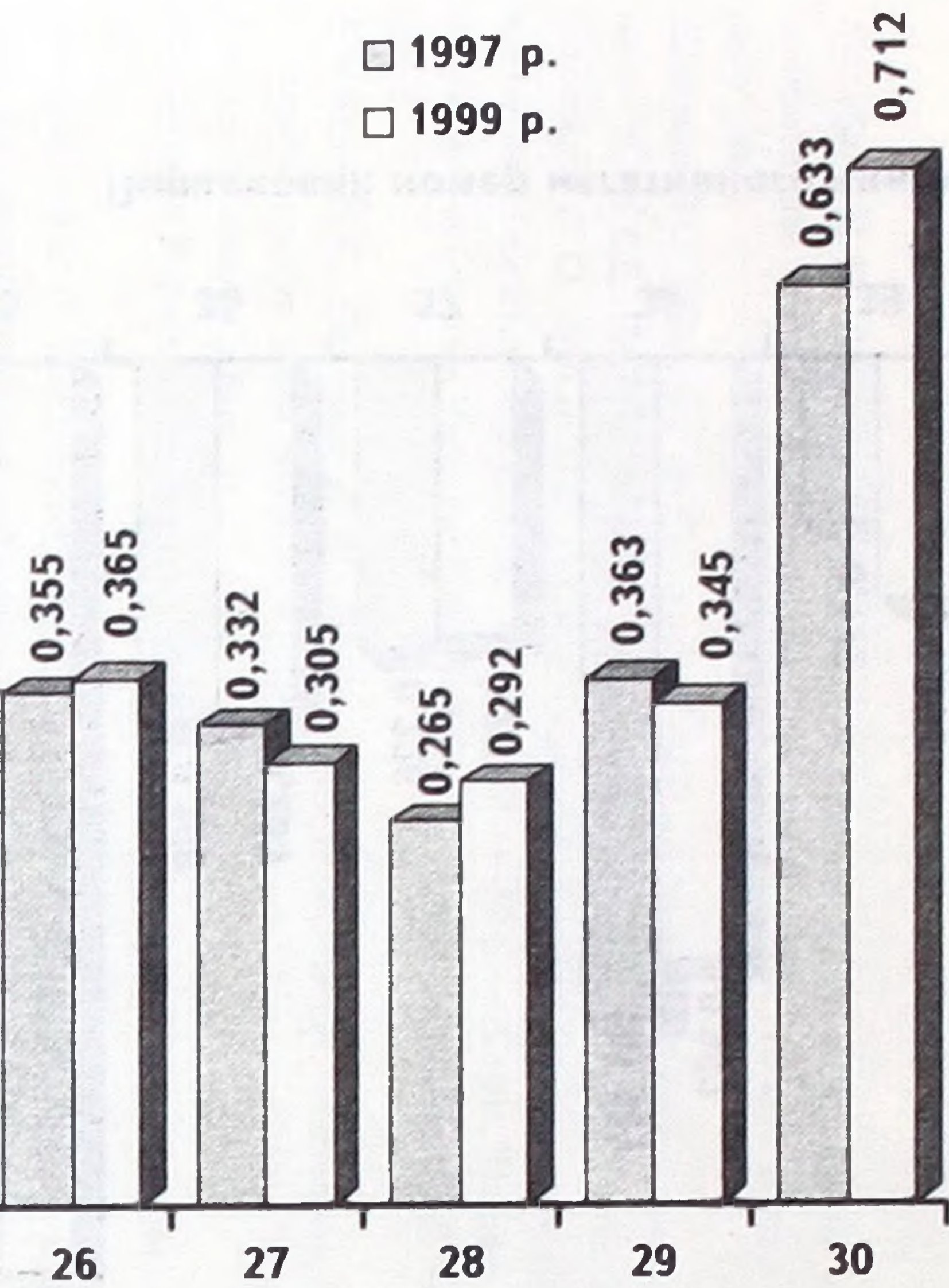
Порядковий номер негативного чинника

■ 1997 р.
□ 1999 р.

Порядковий номер негативного чинника

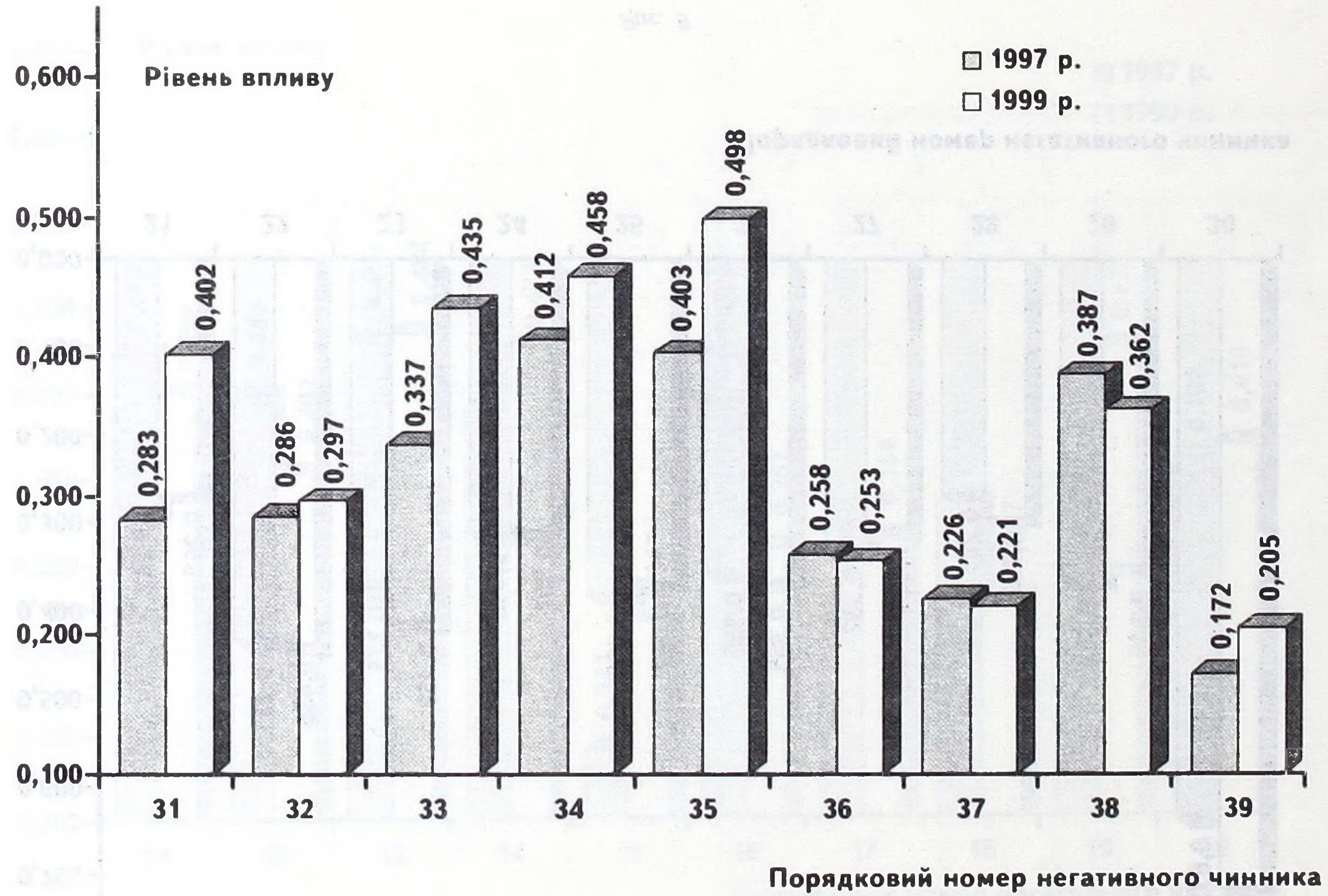

Рис. 10

ЛІТЕРАТУРА

1. *Косевцов В. О., Бінько І. Ф.* Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів. — К.: НІСД, 1996.—77 с.— (Серія “Національна безпека”; Вип. 1).
2. *Шлемко В. Т., Бінько І. Ф.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. — К.: НІСД, 1997. — 144 с.— (Серія “Національна безпека”; Вип. 2).
3. *Косевцов В. О., Бінько І. Ф.* Україна в системі військово-політичних відносин з сусідніми країнами: кількісний вимір. — К.: НІСД, 1996. — 40 с.— (Серія “Воєнна безпека”; Вип. 1).
4. Національна безпека України: 1994—1996 рр.: Наукова доповідь НІСД. — К.: НІСД, 1996.— 200 с.
5. *Кремень В. Г., Безлюда Д. М., Бондаренко В. Д. та ін.* Соціально-політична ситуація в Україні: поступ п'яти років. — К.: НІСД, 1996.— 114 с.— (Серія “Стратегія політики і політичний аналіз”; Вип. 2).
6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. — К.: Б. в., 1996.— 54 с.
7. *Бочарников В. П., Свєшников С. В., Циганюк О. В.* Оцінка на ЕОМ / Матеріали військово-техн. виставки Мінмашпрому України, 3—4 квітня 1994. — К.: Б. в., 1994.— 17 с.
8. *Горбулін В. О.* “партийных” проблемах национальной безопасности // Киевские Ведомости.— 1997.— февраль.— С.4.
9. Соціальна напруженість: Що буває, коли “верхи” не хочуть, а “низи” не можуть / Матеріали семінару ім. Лисяка-Рудницького. // День.— 1997.— 6 червня.— № 96.— С.4.
10. *Паніна Н.* Готовність населення до соціального протесту // Політологічні читання.— 1992.— № 2.— С.29.
11. *Яременко О. О., Бебик В. М., Головатий М. Ф. та ін.* Соціально-політичні орієнтації населення України: лютий 1996 р. // Аналітичний звіт за підсумками проведення соціологічних досліджень. — К.: Центр “Соціальний моніторинг” УкрНДІ проблем молоді.— 1996.— С.48.
12. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР.— К.: Б. в., 1997.— 24 с.
13. *Кучма Л. Д.* Відповідальність перед Україною. Доповідь Президента України на урочистих зборах з нагоди 1-ї річниці прийняття Конституції України 27 червня 1997 року // Урядовий кур'єр.— 1997.— 3 липня.
14. *Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.* Україна: альтернативи поступу: Критика історичного досвіду. — К.: ARC-UKRAINE, 1996.— 793 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ — ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	6
1. Загальні аспекти політичної стратегії	6
2. Загальноцивілізаційні чинники політичної безпеки	8
3. Досягнення політичної та соціальної стабільності: стратегія політичної безпеки	13
Розділ II. СУТНІСТЬ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	23
1. Концептуальні засади політичної безпеки	23
1.1. Основні поняття політичної безпеки	23
1.2. Індикатори політичної безпеки	26
1.3. Визначення пріоритетних національних інтересів у сфері політичної безпеки та можливих негативних впливів	27
2. Оцінка сучасного стану політичної безпеки	29
Розділ III. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ СКЛАДОВИХ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	33
1. Внутрішньополітична безпека	33
1.1. Законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади	33
1.2. Забезпечення реалізації громадянських прав та політичних інтересів особистостей і соціальних груп у несилових формах політичної активності	38
1.3. Створення механізму ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів	43
1.4. Зміцнення ідеологічних та соціально-психологічних засад суспільно-політичної стабільності	46
1.5. Інформаційне забезпечення політичної безпеки	51
2. Зовнішньополітична стабільність	52

Розділ IV. СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	59
1. Створення системи забезпечення політичної безпеки України в межах цілісної політики національної безпеки	59
2. Концептуальне забезпечення політичної безпеки України	60
3. Система політичної безпеки України	62
ВИСНОВКИ.....	68
<i>Додаток 1. АНАЛІТИЧНИЙ АПАРАТ ДЛЯ ОЦІНКИ СТАНУ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	<i>73</i>
<i>Додаток 2. РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІТИЧНОЇ ОБРОБКИ ЕКСПЕРТНОГО АНАЛІЗУ</i>	<i>81</i>
ЛІТЕРАТУРА	89

Наукове видання

КРЕМЕНЬ Василь Григорович

БІНЬКО Ігор Федорович

ГОЛОВАЩЕНКО Сергій Іванович

**ПОЛІТИЧНА
БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ТА СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

*Серія "Стратегія політики
і політичний аналіз"*

Редактор *Г. М. Шевченко*

Коректор *Н. К. Гнітецька*

Комп'ютерна верстка *О. І. Іванов*

Оформлення обкладинки *О. В. Овчинніков*

Підписано до друку 23.12.97. Формат 60×90¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 7,3. Тираж 500 прим.
Зам. № 922

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
252039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ПВКП "Укртиппроєкт"
252057 Київ-57, вул. Ежена Потьє, 12